

Kapocs

A Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet folyóirata

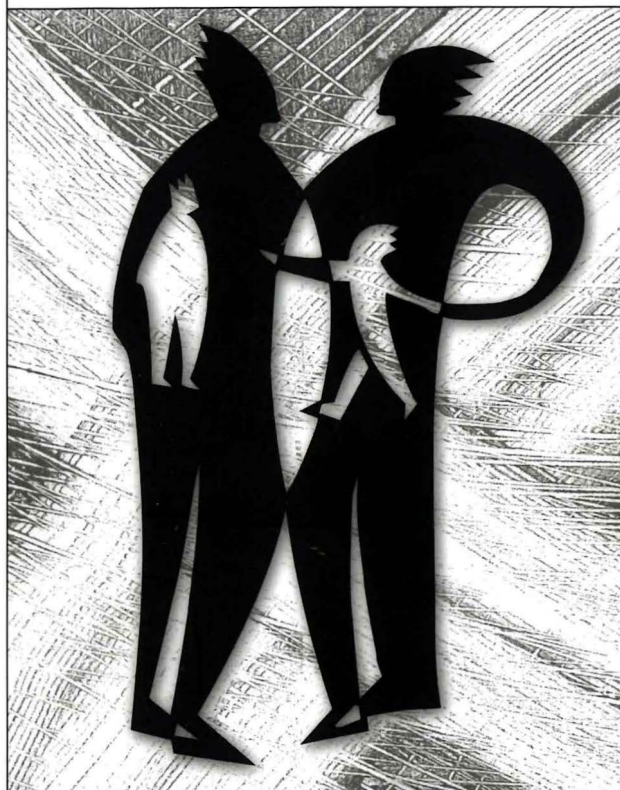
VII. évf. 2. szám 2008. április

A sztenderdizáció árnyoldalairól

2

A szociális munkások szerepéről

10

A koldulás kezeléséről

32

Az uzsorakamatról

40

A nevelőszülői ellátásról

48

35

Wch002

Bányai Emőke

A sztenderdizáció árnyoldalai

Bevezetés

Az elmúlt néhány évtized során a fejlett országokban a szociális munka területén nagy változások történtek. Az 1980-as évektől a jóléti állam szerepe megkérdőjeleződött, az egészségügyi és jóléti területen a piacosítás, a menedzserizmus vált meghatározó tendenciává (Maegher & Parton, 2004). A szociális munka folyamatait egyre részletesebben szabályozzák törvényekkel, előírásokkal, a korábbi személyes kliens-szociális munkás kapcsolatot sokszor gondozási csomagok vásárlása váltja fel. Ebben a felfogásban a szakember a munkája minőségéért inkább a fenntartónak felelős, és nem a klienseknek, így a menedzseri kontroll egyre erősebb szerepet kap. Módszeres információgyűjtés, teljesítményindikátorok kidolgozása jelzi azt az utat, amelyen haladva egy mechanisztikus, mérhető, mozdulatsorokra és beavatkozási egységekre lebontható gyakorlat kerül a középpontba, ami az egyéni igényeknek és szükségleteknek éppúgy nem ad teret, mint a kreatitásnak és az innovációnak; személytelen, instrumentális hozzáállást követel meg a szakma gyakorlójától. Ez a megközelítés a technikai-rationális aspektusok hangsúlyozásával szemben áll a szociális munka hagyományos értékeivel. E fejlemények hatására a szociális munka elméletalkotói kritikai, a reflexív praxist középpontba helyező megközelítésmódokat alakítottak ki, melyek posztmodern, illetve feminista elméletekre támaszkodtak.

Dolgozatomban a következőkben kifejtem, a szakma történetében hol helyezkedik el és milyen gondolati hagyományon alapul a sztenderdizáció igénye, valamint bemutatom az egységesítési folyamatokat bíráló legfontosabb posztmodern, illetve feminista kritikákat. E kritikák elsősorban elméleti jellegűek, de szükségesnek tartom, hogy a sztenderdizációnak a gyakorlatban tapasztalható hatásairól is mondjak valamit. Ezért bemutatom egy az adminisztráció egységesítésének hatásait elemző vizsgálat eredményeit, az anonimitás biztosításával összegzem szupervízorként szerzett, a fent említett jelenségekkel kapcsolatos tapasztalataimat, végezetül pedig következtetéseket fogalmazok meg a sztenderdek magyarországi kidolgozásával kapcsolatban.

A folyamatok sztenderdizálásának helye a szociális munka történetében

A szociális munka sok szempontból a felvilágosodás, a modernitás terméke (Howe, 1994). A felvilágosodás mélyen hisz a világ megismerhetőségében, a tudományban, feltételezi, hogy létezik a megfigyelőtől független objektív realitás, a megfigyelő neutrális lehet, és a realitás jól átlátható struktúrákba rendeződik. Ezek átlátásával a technikai racionalitás alapján határozhatók meg az optimális eljárások. A szubjektum, aki megfigyel, és az objektum, amit megfigyelnek, világosan elkülönül egymástól. A modernitás a külső realitásból indul ki, erről kíván objektív tudást, bizonyosságot szerezni, és ennek alapján biztosít szakértői státust a tudás birtokosainak.

A sztenderdizált munkafolyamatban logocentrikusan, előre kialakított sémák szerint járunk el, azt feltételezve, hogy ez rendet, kiszámíthatóságot visz a munkánkba; a szakmai protokollok alkalmazása kölcsönös védelmet jelent a segítőnek és a szolgáltatást igénybe vevőnek egyaránt. A cél az, hogy az egységes leírások, szabályozások révén a folyamatok átláthatóak, tervezhetőek legyenek, a szolgáltatások pedig egyenletesen magas színvonalúak. A sztenderdek kidolgozása, a folyamatok személytelen, racionális vonatkozásainak középpontba helyezése egyértelműen a felvilágosodás ideáljait tükrözi; az ilyen módon történő egységesítés mindenképpen a modernitás egyik késői projektje.

A jóléti állam kiépülése a második világháború után a modernitás optimista világképe alapján történt (Hegyesi – Kozma, 2002), amiben a társadalmi problémák olyan működészavaroknak tűntek, melyeknek okait ki lehet deríteni, és amelyek megfelelő eljárással korrigálhatók (szakértői modell). A szociális munka szakmává válásának csúcspontja a fejlett országokban az 1970-es években volt, mikor nagy erőfeszítések történtek arra, hogy racionalizálják és újraszervezzék a szociális munka gyakorlatát, készségeit és megközelítésmódját. Az általános szociális munka, az egyesített szociális osztályok (*Social Services Departments*) kialakítása Angliában a Seebohm-jelentés nyomán, a közös elméleti alapok megteremtése jelentették azokat a „nagy narratívákat”, melyeket a szakma közel egy évszázados fejlődése során kitermelt.

Az információs társadalom létrejötté az 1970-es évektől kezdve a modernitás kríziséhez és egy új korszak kialakulásához vezetett. A huszadik század utolsó harmadától a korábban társadalmilag adott életút önállóan létrehozandó projektté alakul át, az identitás egyéni konstrukció termékévé válik (Bauman, 2002), az egyes ember lesz a társadalom életvilágbeli

újratermelődésének egységévé. A betegséggel, öregséggel, munkanélküliséggel járó kockázatok individualizálódnak, kezelésük a jóléti államból jórészt a privát/piaci szférába, és egyre inkább a család hatáskörébe kerül vissza (Khan, Dominelli, 2000). Az 1980-as évektől piaci elveket alkalmaznak a közszférában, a szolgáltatásokat a szociális munkások nem maguk nyújtják, hanem menedzseri pozícióból, a források – és nem a szükségletek – elsődleges figyelembevételével vásárolnak a piacon szolgáltatásokat klienseik részére.

A Theacher, ill. az Egyesült Államokban Reagen nevével fémjelezhető új jobboldali hullám visszaszorítja, illetve piaci alapokra helyezi a jóléti szolgáltatások nagy részét. Sok szociális munkás nem is találkozik már közvetlenül a kliensekkel, döntéseit nem a szükségletek, hanem a megvásárolható szolgáltatások, a rendelkezésre álló pénzforrások logikája irányítja, ami megkérdőjelezi mindazokat az értékeket és eljárásmodokat, melyeket a szakma közel évszázados fejlődése során kialakított. A szociális professziók elvesztik azt a képességüket, hogy maguk határozzák meg szakmai gyakorlatuk céljait és feladatait, egyre inkább a politikai döntéshozás kiszolgálóivá válnak (Lorenz, 2003). A szakmává válás a XX. század első három évtizedében elkezdődött, ezután fél évszázadon át olyan változásokon ment át, amelyek révén széles körű társadalmi elismerésre tett szert, és csaknem befejeződött az önálló professzióvá válás folyamata. A nyolcvanas évek végétől kezdve azonban ezek a trendek megfordultak, a globalizálódás és a piacositás hatására elkezdődött a szociális munka deprofesszionálódása.

Az 1980-as évekre egyértelmű lett, hogy a jóléti állammal kapcsolatos optimista várakozás nem teljesült be: a beavatkozások csökkentették a társadalmi problémákat, de nem számolták fel azokat (Hegyesi – Kozma, 2002). A tapasztalatok szembesítették a szakma gyakorlóit azzal, hogy az előre gyártott elméletek többnyire nem találkoznak a kliensek egyéni helyzetével, alkalmazásuk sokszor problémás. A szakma nagy legitimáló narratívái épphogy kialakultak, már össze is omlottak.

A huszadik század utolsó negyedétől a szociális munka posztmodern feltételek között működik (Parton–Marshall, 1998). A modernizmus által ígért rend, kiszámíthatóság és biztonság nem valósult meg, nincs univerzális tudás (tudomány), igazság (etika) és ízlés (esztétika). A globalizáció hatása (Khan – Dominelli, 2000), a modernitás válsága (Beck, 2003), a posztmodern megjelenése (Lyotard, 1993) a huszadik század utolsó harmadától új gazdasági, társadalmi és szellemi környezetet teremtett (Geissler, 1996), melyben a jóléti állam átalakulásával a segítő szakmák külső környezete is átalakult (Jordan, 2003).

Posztmodern kritikák

A szociális munkában az 1980-as évektől a mindennapi praxis szintjén olyan jelenségekkel találkozhatunk, melyek merőben különböznek a korábbiaktól. A szakmában tapasztalható széles körű elbizonytalanodás nem elszigetelt jelenség, hanem a nyugati társadalmakban lezajló, nagyobb horderejű változások része. Mindennapi világunkat gyakran zavarosnak, kétségesnek érezzük, nyugtalanító jelenségek sokaságával szembesülünk, egy biztonság és rend nélküli világban esetlegességgel és ambivalens jelenségek tömegével élünk együtt (Parton – O’Byrne, 2006). Szembesülnünk kell azzal, hogy a modernitás ígéretei nem valósultak meg, egyre kevésbé hiszünk az értelemben és a racionalításban, tapasztaljuk, hogy a „nagy narratívák” nem tudják többé megmagyarázni a világot, a logocentrikus eljárások nem hozzák meg a kívánt eredményt. A „nagy narratívák” meggyengülésével egy olyan vákuum keletkezett, amiben kis elbeszélések segítségével találjuk meg saját cselekedeteink, és mások cselekedeteinek értelmét. Ezek a kis elbeszélések jelentést adnak a kommunikációnak, helyi értékű igazságok fogalmazódnak meg bennük, és orientálnak azzal, hogy megegyezéseket hoznak létre.

A posztmodernben felértékelődnek a különféle mozgalmak és stratégiák, hangsúlyt kap a jelenségek komplexitása, relativitása és fragmentáltsága, az egyéni választás és a szabadság, és e jelenségek társadalmilag konstruált jellegének felismerése (Irving & Young, 2002). A különbözőségek, a pluralitás, a lokális megoldások, a szubkultúrák egyre fontosabbakká válnak, helytől és időtől függő igazságok léteznek csak.

Sawpaul (2005) kritikája szerint az általánosan érvényes sztenderdek a modernizmus pozitivista megközelítésmódjának termékei, annak a hitnek, hogy a világ a tudomány segítségével átalakítható, jobbítható. A globálisan érvényes sztenderdek bevezetése a nyugati diskurzusok hegemoniáját erősíti, és tagadja az adott kontextusban érvényes realitást. Megfontolt, érzékeny, posztmodern kritikai megközelítésre van szükség ahhoz, hogy jobban felismerhessük a különbségeket, a helyi realitásokat.

A posztmodern lényege a pluralitás: a sokféleség, a sokféle igazság és sokféle tudás. A tudomány nem az egyetlen érvényes tudást alkotja meg, csak az egyik változata azoknak a történeteknek, amit magunkról és a világról elmondunk. Egyetlen elmélet sem tudja leírni a teljes igazságot, többféle igazság él egymás mellett kontextustól, kultúrától, időtől függően. A posztmodernben a szimbólumok jelentését már nem az határozza meg, amit megjelenítenek, hanem az a kontextus, melyben megjelennek. A nyelv nem tükrözi, hanem konstruálja a valóságot, a tudás „nyelvi játékokból” származik (Wittgenstein nyomán Lyotard, 1993).

Minden, ami él, állandóan változik, a folyamatban mindig valami új születik, így az innováció, az új keletkezése és ennek a felfedezése, a lehetőségek, a szabadság, a kreativitás kapja a legnagyobb hangsúlyt. Ebben a felfogásban mindenféle egységesítés elnyomó jellegű, mivel monológikussá teszi a jelentést (Irving & Young, 2002). A tudat ugyanakkor dialógikus természetű, beszélgetések során alakul és változik. A kliens számára a szociális munkással folytatott dialógus új lehetőségeket teremt, így önmagában is megerősítő (*empowering*) hatású.

A narratív megközelítés

A fejlett országokban a segítő szakmákban a nyolcvanas évektől terjedt el széles körben a narratív megközelítés. Ebben a felfogásban a nyelv nemcsak reflektál a tárgyára, hanem részt is vesz annak megkonstruálásában. Diskurzusok alkotják a tudás, a megértés, a magyarázat, az érvelés struktúráit, ezek tesznek bizonyos dolgokat lehetségesekké, másokat viszont lehetetlenné. A modernitásban a reális világról alkotott tudás felhalmozódása jelenti a hatalmat, ezt nevezi Foucault (1980) a szakértők hatalmának. A posztmodernben megfordul ez a viszony: a hatalomban lévők befolyásolják a nyelvet, és ezen keresztül azt, ahogy az életet tapasztaljuk és értelmezzük.

Ez a megközelítés egyrészt aláássa a szociális munka tradicionális értékeit, ugyanakkor arra ösztönöz, hogy megértsük a kliens nézőpontját, elismerjük a tapasztalatok sokféleségét. Minden helyzetet különbözőnek, komplexnek és többértelműnek tekintünk; soha nem tudjuk, mi lesz a beavatkozás végeredménye. A szociális munkás a klienssel való dialógusban hoz létre közös megközelítést (Parton–Marshall, 1998), amiben kiemelkedő fontosságú a nyelv szerepe. A kliens nézőpontja az elsődleges, a partneri viszony, a részvétel.

A bizonytalanság, kiszámíthatatlanság miatt nem logocentrikusan, előzetesen kialakított logikus rend szerint járunk el, hanem reflexíven (Schön, 1983). Nem fogadjuk el a már felépített konstrukciók struktúráját, hanem elemeire bontjuk, figyelembe véve a társadalmi, történeti, politikai összefüggéseket, a marginalizált hangokat. A dekonstrukció, a korábbi struktúrák lebontása segít a különböző felhasználói csoportoknak, hogy megszabaduljanak ezek elnyomó hatásától, mobilizálják erőforrásaikat, és újradefiniálják, kik ők, és mit akarnak tenni.

A logocentrikus tradícióban az individuum autonóm, és ha egészséges, integrált is. A posztmodernben azonban ellentmondásos, folyamat jellegű, ami diskurzusok során termelődik újra (Parton – Marshall, 1998). A szociális munka diskurzusokban létezik, nem tudomány. A beszéd során az emberek nemcsak megértik a helyzetüket, hanem újraértelmezik azt, és továbblépnek. Nincsenek mindenhol érvényes alapigazságok, csak működő igazságok. Egy történet jobb verziója segíthet megérteni a helyzetünket, és változtatni rajta. A megoldások beszéd, tevékenység közben, improvizációt is felhasználva születnek. A segítő feladata, hogy egy kevésbé problémákkal teli szöveggörnyezetbe helyezze az elbeszélő szavait, metaforáit, az erős oldalakra helyezve a hangsúlyt. E megközelítés középpontjában azok a folyamatok állnak, melyeken keresztül meghatározzuk önmagunkat azzal, hogy interakcióba lépünk egymással, és jelentést tulajdonítunk tapasztalatainknak. A beszélgetés a kreativitás modellje, soha nem ér véget, új lehetőségeket teremt, így megerősítő (*empowering*) jellegű (Irving&Young 2002). Az igazság és a tudás emberi kapcsolatokban, beszélgetések során jön létre, a világ nyitott, szabad. A dialógusok hangsúlyozása egyben a felvilágosodás szintézisre, rendre, és fejlődésre törekvésének elutasítását mutatja.

A konstrukcionizmus

A konstruktivista iskola szerint nincs objektív valóság, minden konstrukció, amit narratívák létrehozásával építünk fel. Az értelmezés folyamata az elemekre bontás, a dekonstrukció (Derrida, 2006). Ennek során ugyanakkor csak a valóság töredékeit ragadhatjuk meg. A történetet elemeire bontjuk, majd egy új konstrukciót hozunk létre belőle, ami az újjáépítés folyamatában válik sajátunkká.

A szociális munkában a kliens történeteit hallgatjuk meg, ezeket építjük újjá közösen (Katz, 2005). Sokszor formátlan, amorf, látszólag összefüggéstelen emlékek, érzések között keressük

a kapcsolatot, jelentést adunk nekik, miközben egy narratívába szerkesztjük őket. A múlt tényein már nem változtathatunk, de a történeteken igen.

A konstrukcionizmus felhívja a figyelmünket szakmai alapelveink, értékeink, gyakorlatunk kulturális meghatározottságára, helyhez és időhöz kötöttségére, relativitására, más igazságok (a kliensé) egyidejű jelenlétére, melyeknek azonban a társadalmi súlya érdekérvényesítő képességeink különbözősége miatt eltérő lesz. A konstrukcionizmus legfőbb hozadéka a szociális munka számára az a szemléletmód, mely nem fogadja el, hanem megkérdőjelezi azt, ami egyértelműnek, nyilvánvalónak, biztosnak tűnik; tudatosítja, hogy mi magunk hogyan veszünk részt ennek megkonstruálásában, és miként alapozza ez meg döntéseinket, cselekedeteinket.

A szociális munkában e felfogás szerint nem elsősorban racionális, tudományos módszereket használunk fel, hanem különféle igazságokkal, történetekkel, stb. dolgozunk. A reflektív tanulás, reflektív praxis a posztmodern feltételekre adott válasz. A bizonytalan, gyorsan változó világban eszköz arra, hogy megtanuljunk, hogyan kell tanulni, illetve tudatos praxist folytatni.

Schön (1983) reflektív professzionalizmus-modellje szerint a szakemberek többnyire olyan problémahelyzetekkel találkoznak, melyek többféleképpen értelmezhetőek, nem tipikusak, és sokféle dilemmát vetnek fel. A nehézségeknek csak egy kis töredéke oldható meg a tanult elméletek és technikák alkalmazásával. Ehelyett a szakember párbeszédet folytat az anyaggal, sokszor az intuíciójára hallgat, kísérletezik. Néhány szakterületen (Schön a hídépítést hozza példának) a „technikai racionalitás” lehetővé teszi, hogy pontosan kikalkuláljuk, mit kell tennünk, döntéseink következményeit számítások segítségével egyértelműen modellálhatjuk. Más szakterületeken azonban – ilyen például a szociális munka is – olyan komplex és változó helyzetekkel foglalkozunk, ahol nem működik ez a fajta „technikai racionalitás”. A napi problémák megoldásában az elméletek inkább csak orientálnak, nem mondják meg konkrétan, mit kell tennünk. Mikor korábban nem tapasztalt, szokatlan, új helyzettel találkozzunk, újra kell gondolnunk elméleteink érvényességét, és módosítanunk kell az új szituáció sajátosságainak megfelelően. Az elméletek így folytonosan változnak, de soha nem fedik le az emberi élet végtelen gazdagságát. Ezért ezekben a szakmákban úgy kell a szakembereket képezni, hogy korán megtanulják felismerni, mikor nem használhatók már a tanult elméletek. Ekkor a helyzetre és az elméletre együttesen reflektálva tovább kell fejlesztenünk az

elméletet. Schön hangsúlyozza, hogy a reflexió egy virtuális világban megy végbe, nem a való világban. A reflexió kettős visszacsatolás, ami egyrészt cselekvés közben történik (reflection in action), másrészt a cselekvés után, mikor átgondoljuk, és megpróbáljuk megérteni, hogy mi történt (reflection on action).

Feminista elméletek

A szakmai etika irodalma korábban elsősorban azzal foglalkozott, hogy felsorolja a szociális munka értékeit, illetve ezek lehetséges ütközésére koncentrált (Banks, 2001). Az arisztotelészi etika a domináns helyzetben lévő férfiak értékrendjét tükrözte, olyan értékeket tartott fontosnak, mint az egyenlőség, a bátorság, a nagyvonalúság. Ez nem meglepő, hiszen az ókori görögöknél a nőket és a rabszolgákat nem tekintették állampolgároknak, így azokról az értékekről, melyek az elsősorban a nők által végzett tevékenységekkel: a családról való gondoskodással, a gyermekek felnevelésével függenek össze, rendszerint megfeledkeztek.

Az ezerkilencszázkilencvenes évektől – nemcsak a szociális munkában, hanem más területeken is – az etikai kérdések iránti fokozott érdeklődésnek lehetünk tanúi. Részben az információs technológia, részben az orvostudomány fejlődésével együtt járó kérdések kerülnek az érdeklődés középpontjába, más részről azonban a szolgáltatások minőségével, a korrupcióval, a gyakorlatban történt etikai vétségekkel foglalkoznak. A kilencvenes évektől a szociális munkában a hagyományosnak tekinthető kanti és utilitáriánus elvek mellett a kapcsolatból származó alapelvek (*relationship-based ethics*) jelentek meg (Banks, 2001), a szociális munka területére kezdték alkalmazni a feminista gondozási etikát (*ethics of care*). Az 1980-as évektől a menedzserializmussal szemben kibontakozó feminista megközelítés, a gondozási etika (*etics of care*) alkalmazása a szociális munka területén elősegítheti, hogy rehabilitálhassuk, és újra a szociális munka középpontjába helyezhessük a gondozási, gondoskodási mozzanatot (Sevenhuijsen, 1998).

A szociális munka – ez a jellemzően többnyire női foglalkozás – története során kiemelt jelentőséget adott a kliens és a segítő kapcsolatának. A feminista gondozási etika a menedzserizmus által hangsúlyozott racionális-technikai dimenziók helyett a kapcsolati dimenzióra helyezi a hangsúlyt. A feminista érvelés szerint a professzionalizmus, a bürokrácia és a menedzseri megközelítés „maszkulin” fogalmak, melyek olyan értékeken alapulnak, mint a függetlenség, a másoktól való elkülönülés, az erő alkalmazása, a jogok, az egyediség, a

különbözőség hangsúlyozása (Meagher & Parton, 2004). Az igazságosság etikája (*ethics of justice*) a domináns gondolkodásmód, mely a társadalom hatalmi viszonyait tükrözi, és marginalizálja a nők, a színesbőrűek, a fogyatékossgal élők és más elnyomott csoportok tapasztalatait (Banks, 2002). Jellemzője a dominanciára, stabilitásra és kiszámíthatóságra, a folyamatok formalizálására és a személytelen döntésekre való törekvés, a technikai tudás alkalmazása. Ideálja a független, autonóm individuum, aki teljesíti kötelességeit és gyakorolja jogait. E megközelítés szerint a szakértelem a formális oktatásban szerzhető meg, mely racionális tudományon alapul.

A feminista gondozási etika egészen más emberképből indul ki. Itt a kapcsolatokban élő ember áll a középpontban, aki interakciók sorozatában létezik, ez határozza meg viselkedését, ez alapján interpretálja a világot, és ebből jön létre az identitása (Parton, 2003). A „feminin” megközelítés a kölcsönös kapcsolatokkal, érzelmekkel, lelkesedéssel, sérülékenységgel áll összefüggésben. A gondozási etika szerint a gondoskodás morális természetünk része, mely egyedi, megismételhetetlen emberek között megy végbe, erős emberi érzéseket mozgósít, és melyben minden etikai döntést a maga egyedi körülményei között kell meghozni. Az egyes ember, az életkörülmények egyedisége miatt az etikai döntések során mindig többet kell tennünk, mint hogy pusztán bizonyos alapelveket érvényesítsünk. A gondozási etika a segítő és a segített közötti dialógikus viszonyt hangsúlyozza. Az interakciókat úgy írja le, mint két személy között kölcsönös felfedezési, kifejezési és alkalmazkodási folyamatot (Walker, 1989).

Ez ellentétben áll a jogokon alapuló (maszkulin) munkavégzési ideállal, mely szerint felül kell emelkednünk személyes érzelmeinken és elköteleződéseinken, és a jogok érvényesülését távolságtartó módon kell biztosítanunk. Az egyéni szabadságokat, univerzális elveket, szerződéseket és kötelezettségeket hangsúlyozó etika gyakran vezet túlszabályozottsághoz, a gondozást végzők mozgásterének és lehetőségeinek beszűkítéséhez.

A gondozási etika a gondoskodást olyan folyamatnak tekinti, mely hozzájárul mindazoknak a fejlődéséhez, akik részt vesznek benne. A gondozási etika lehetővé teszi, hogy a sérülékenységet, és a vele járó gondozási szükségletet mindannyiunk közös tulajdonságaként kezeljük. A feminista teoretikusok a gondozást új gondolkodási keretbe helyezik, mint olyan jelenséget, mely mindannyiunk közös tapasztalata, nemcsak a gyengéké, a szükséglet szenvedőké. A gondoskodás iránti szükséglet emberi természetünk része. Nem csak

gyermekkorunkban, vagy idős korunkban van rá szükségünk, hanem életünk különböző szakaszaiban. A gondozás a szolidaritás makro-szintű fogalmának megfelelője az emberi kapcsolatok mikroszintjén (Lloyd, 2006).

A gondozási etika hangsúlyozza, hogy életünk során valamennyien hol gondozók, hol gondozottak vagyunk, ez emberi létünk velejárója. A gondozás fogalma tehát nem társítható gyenge érdekérvényesítő képességű, rossz társadalmi helyzetű csoportokkal. A gondozás szükségképpen kapcsolatban áll olyan tágabb társadalmi faktorokkal is, mint az osztályhoz, társadalmi nemhez, társadalmi csoporthoz való tartozás – e kérdésekkel foglalkozik a gondozási etika politizált változata.

A gondozás rendszerint alulértékelt munka, amellyel elméleti szinten sem foglalkoznak sokat, mivel a privát szférához, az érzelmekhez kötődik. Mivel a mai fejlett társadalmak a nyilvános teljesítményt, a racionalitást, az autonómiát tartják fontos értéknek, ezek ellenkezői kevés figyelmet kapnak (Tronto, 1993). A gondozás leértékelése annak a domináló univerzális etikai koncepciónak a következménye, mely a neutralitást, a pártatlanságot, a racionalitást, az absztrakciót és az objektivitást tekinti a szakma gyakorlóival szembeni legfontosabb követelményeknek; a morális döntések annyit jelentenek, hogy megtaláljuk a megfelelő szabályokat. E felfogás szerint a szabályok, normák és alapelvek mindenkire, minden helyzetben egyformán érvényesek, és ezeket minden racionálisan gondolkodó embernek alkalmaznia kell (Parton, 2003). E koncepció a másokhoz nem kapcsolódó, autonóm, kötelességeit teljesítő, és jogait gyakorló embert tekinti ideálnak. A szociális munka, mely döntően női foglalkozás volt, nehezen idomul ezekhez az elvárásokhoz, mivel története során többnyire a segítő-kliens kapcsolat állt a középpontjában, és a munka kapcsolati, gondoskodó aspektusai voltak előtérben.

Gilligan (1982) kétféle morális beállítódást különböztetett meg: az igazságosságon alapuló etikát (*ethics of justice*) szembeállította a gondozási etikával (*ethics of care*). Az igazságosságon alapuló etika individuális jogok és kötelességek rendszerén nyugszik, absztrakt morális elveket hangsúlyoz, valamint a részrehajlás-mentességet és a racionalitást. Gilligan ezt jellemzően férfias logikának tartja, mely nem veszi figyelembe azokat az értékeket, melyeket általában a nők képviselnek, illetve valósítanak meg. A nők inkább a felelősséget, semmint a kötelességet hangsúlyozzák, és inkább a kapcsolatra, mint az etikai alapelvekre koncentrálnak. A gondozási etika középpontjában a segítő kapcsolat, a

folyamatban részt vevő személyek közötti érzelmi válaszkészség (*responsiveness*) áll, illetve azok az értékek, amelyeket többnyire nők valósítanak meg; ilyen a gondoskodásra való képesség, a türelem, a meghallgatás képessége és az arra való készség, hogy feladjuk azt, amivel éppen foglalkozunk, és mások szükségleteit helyezzük előtérbe. Gilligan (1982) szerint a nők gondolkodásmódja kontextuális és narratív. A nők figyelme főként mások szükségleteire irányul, a mások iránti felelősség, tehát a gondozás etikája mozgatja őket.

A szociális munka folyamatainak sztenderdizálása, a veszélyeztető tényezők felmérése, a szakma menedzserizálódása a szolgáltatások igénybe vevőit a tárgyak szintjére sorolja, akiknek bizonyos ellátatlan szükségleteik vannak, s akikhez bizonyos gondozási csomagokat, tervszerűen működő ellátási folyamatokat rendelnek hozzá, mechanikus, személytelen módon, tudományos kritériumok alapján. Ezzel szemben a gondozási etika a személyre figyel, arra a jelentésre, amit ő tulajdonít az életének. A fókuszban a kapcsolat áll, a szubjektumok találkozása, a közelség etikája (*ethics of proximity*) (Levinas, 1989).

A gondozás, illetve az igazságosság etikájának jellemzőit foglalja össze a következő táblázat (Banks, 2002, p. 48):

	Igazságosság etikája	Gondozási etika
Központi érték	Igazságosság – a személy elkülönülését erősíti	Gondoskodás – a kölcsönös kapcsolat (<i>connectedness</i>) a középpontban
Mi irányítja?	Alapelvek	Kapcsolatok
Mi van a fókuszában?	Szerződések, az értékek rendezett sora, kötelességek, egyéni szabadság	Együttműködés, kommunikáció, gondoskodás, az emberek közötti kapcsolat

A sztenderdizáció folyamata az igazságosság etikájára épít, a kapcsolatokat, a gondoskodást, az egyediséget középpontba helyező gondozási etika viszont éppen az ellenkező oldalt, az egységesítés lehetetlenségét hangsúlyozza.

Jordan (2004) felhívja a figyelmet arra, hogy az önrendelkezés a szociális munka egyik központi értéke, ugyanakkor a szociális munkások a gyakorlatban sokszor olyan emberekkel

találkoznak, akik ezt igen kevésbé képesek megvalósítani. Sevenhuijsen (1998) arra is rámutat, hogy mindent, ami a gyengeséggel, sérülékenységgel, dependenciával kapcsolatos, azt más, szükségét szenvedő embereknél látunk meg, mivel másképp ez kikezdené saját autonómiánk érzését.

Az idős emberekről való társadalmi szintű gondoskodás például – más területekhez hasonlóan – egyre kevesebb feladatot vállal, egyre inkább épít az öngondoskodásra. Az időskori jólétért való felelősség egyre inkább az egyénre, és egyre inkább piaci alapokra kerül. Alapelve, hogy az idős ember maradjon független, ameddig csak lehet, és hozzon autonóm döntéseket arról, milyen segítséget vesz igénybe. Ugyanakkor tovább él a kérdés: mi történik, mikor már nem képes önmagáról gondoskodni és önálló döntéseket hozni? Úgy tűnik, a szociális munka bevett értékei jól alkalmazhatók az aktív, önrendelkező időskorban (harmadik kor), de kérdéseket vetnek fel akkor, mikor az idős ember már nem képes erre (negyedik kor), mikor mások gondoskodásától függ (Lloyd, 2006).

A feminista gondozási etika teoretikusai felhívják a figyelmünket arra, hogy a racionális, autonóm, független és a saját élete felett kontrollt gyakorló individuum ideálja elnyomja személyiségünk dependens, gondoskodásra szoruló aspektusait, annak ellenére, hogy ezek központi szerepet töltenek be életünkben (Lloyd, 2006). Az önálló döntésre már nem, vagy csak elvétve képes emberek esetében nem segít, ha racionális döntési folyamatot várunk. Ilyenkor gondozásra van szükség, ahol a hosszabb távú folyamat során figyelembe vesszük az idős ember élettörténetét, családi kapcsolatait, és mindazokat a dolgokat, melyeket ő értékesnek tart. Az idős ember hangjának meghallása a gondozási folyamatban részt vevők egyik legfontosabb feladata, hiszen a jogainak gyakorlásához ez elengedhetetlen feltétel.

Az adminisztráció egységesítése: nem kívánt mellékhatások

A szociális munka kezdetén az esetről készült feljegyzések leggyakrabban kronologikus sorrendben lejegyzett rövid történetek voltak. A strukturált feljegyzések bevezetése nemcsak az adminisztrációt változtatja meg, hanem többek között a szociális munkások munkaidő felhasználásának belső arányait, munkavégzésükkel kapcsolatos elégedettségüket, valamint szakmai önképüket, és áttételesen magát a szakmát is.

Richard L. Edwards és William J. Ried (1898) egy évvel az egységes esetadminisztráció (*Unified Case Records*) bevezetése után 57 New York állambeli megyében azt kutatták, milyen változásokat hozott ez a mindennapi praxisban, és hogyan reagálnak rá a gyermekvédelem „első vonalában” dolgozó szociális munkások.

A kutatás megállapította, hogy a strukturált feljegyzések bevezetése jelentősen növelte az adminisztrációval töltött időt, mivel a szociális munkások továbbra is vezették hagyományos feljegyzéseiket. Úgy látták ugyanis, hogy a sztenderdizált információkat nem tudják jól felhasználni, így azt nem könnyebbésként, hanem plusz elvégzendő feladatként élték meg. Az adminisztrációra fordított idő növekedésének egyenes következménye volt, hogy egyre kevesebb időt töltöttek a kliensekkel; az adminisztrációra fordított idő meghaladta a közvetlen szolgáltatásra fordítható időt. A sztenderdizált adatgyűjtést kötelező feladatként látták el, melynek nem vették hasznát, nem látták értelmét. Véleményük szerint túl sok információt kellett összegyűjteniük feleslegesen, ugyanakkor ezek az információk sokszor elfedték az eset lényeges, egyedi vonatkozásait, és az adatgyűjtés a menedzsment szempontjai szerint történt. A strukturált adatgyűjtést olyan frusztráló tevékenységként élték meg, ami elveszi idejüket az érdemi (a közvetlenül a kliensekkel végzett) munkától. A strukturált adatgyűjtés bevezetése így nagyfokú elégedetlenséget, sőt haragot váltott ki az adatgyűjtésre kötelezett munkatársak körében, ami hatással volt a kliensekkel való kapcsolatuk minőségére is.

A kutatás legfontosabb tanulsága a szerzők szerint az, hogy ha a szociális munkásoknak kell az adatgyűjtést végezniük, nagyon komoly erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy ez az ő adminisztrációs igényeiket is szolgálja, ellenkező esetben a végeredmény nem a szolgáltatások minőségének javulása, hanem ennek épp az ellenkezője lesz.

Az adminisztráció egységesítésének előnyeit leginkább a következőkben szokták látni (Reid & Smith, 1981):

Az egységes szerkezetben készült feljegyzések

- olyan struktúrában készülnek, melyben könnyű megtalálni a szükséges információk helyét,
- nagy a valószínűsége, hogy a szükséges információkat valóban beszerzik, kevesebb a hiányosság,

- az egységes szerkezetben gyűjtött információkat könnyen fel lehet dolgozni számítógéppel,
- e feljegyzések alapján a szociális munkás tevékenysége kontrollálható, megállapítható, hogy a szakmai protokollok alapján járt-e el, így mulasztás esetén felelősségre vonható.

A strukturált feljegyzések készítésének korlátait, káros hatásait a következőkben látják (Reid & Smith, 1981):

- Az előre kialakított struktúra miatt az esetek egyedi részletei nem kapnak hangsúlyt, nem férnek bele a formába, így lényeges információk veszhetnek el.
- A strukturált feljegyzések készítése csökkenti a szociális munkás autonómiáját és rugalmasságát, ami nemcsak a feljegyzések minőségét rontja, de a szakember munkájának színvonalát is
- A strukturált feljegyzések készítése során a szociális munkások néha úgy érzik, hogy túl sok, és az aktuális munkájuk szempontjából felesleges információt kell összegyűjteniük, ami frusztrációt, haragot vált ki belőlük.

A szerzők az említett kutatás során (Edwards & Ried, 1988) a következő tanulságokat fogalmazták meg:

1. Mivel a strukturált feljegyzéseket elsősorban a menedzsment által kialakított szempontok alapján készítik, fontos megtudni, hogy a szociális munkások szerint az adott formában készülő feljegyzések jól szolgálják-e a kliensek érdekeit is.
2. Mivel a szociális munkások vannak abban a helyzetben, hogy megítélik, hasznosak-e az adott formában készült feljegyzések, fontos azt is megtudni, ez mennyire szolgálja az ő igényeiket.
3. Függetlenül attól, hogy milyen értékes információkat szerzett a vezetés a strukturált feljegyzések bevezetésével, fontos kalkulálni azzal is, mi az ára ennek, mind pénzügyi, mind lélektani szempontból.

Szupervízorként szerzett tapasztalatok az egységes adminisztrációs rendszerek bevezetésének következményeiről

Az elmúlt időszakban Magyarországon is fontos változások történtek a szociális munka folyamatainak, ill. ezek adminisztrációjának sztenderdizációja érdekében („macis lapok” bevezetése, a munkaidő perc alapú elszámolása gondozó szolgálatoknál, stb.). Szupervízorként e téren szerzett tapasztalataim messzemenően megerősítik a fent bemutatott kutatás eredményeit. A szociális munkások egyetértése, illetve megfelelő felkészítése nélkül bevezetett sztenderdizált adatlapok, illetve eljárások sokszor nem megerősítik, hanem inkább aláássák a segítő folyamatot, jelentős frusztrációt okoznak, és szakmaiságuk megkérdőjelezését üzenik a szociális munkásoknak. Az adminisztrációs teher növekedésével az esetterhelés nem csökken, a túlterheltség kimerültséget okoz, fokozza a kiégés kockázatát. Az adminisztráció időnként legalább akkora terhet és nehézséget jelent az e területen dolgozó szakembereknek, mint azok a fájdalmak, veszteségek, melyeket a kliensekkel végzett munkájuk során elkerülhetetlenül átélnek. A szabályrendszerek, az ellenőrzések lehetetlenné teszik az egyediségen, a bizalmon, a feltételek nélküli elfogadáson alapuló kapcsolatot, mely a szociális munka alapértéke és alapfeltétele egyben (Gakovic, 2007, Parton & O’Byrne 2006).

Hazánkban is megjelent az a menedzseri szemlélet, mely pl. gondozási alapegységekben (mosdatás, öltöztetés, gyógyszerezés stb.) méri az elvégzendő munkát. Az ideális gondozó e szemlélet szerint soha egyetlen perccel se tölt több időt gondozottjánál, mint ami a gondozási feladat elvégzéséhez feltétlenül szükséges. Érzelmek, személyes bevonódás nélkül végzi munkáját, anélkül, hogy a másik emberhez mint élő személyhez viszonyulna. A haldokló családtag ápolásában közreműködő gondozó csak munkaidején túl foglalkozhat a családtagok érzelmeivel, dilemmáival, előrehozott gyászával, érzelmi krízisével. Ha mégis megteszi, amit személyes elkötelezettsége és szakmai tapasztalatai alapján jónak lát, azzal szabályt sért. A korábban bemutatott menedzseri szemlélet ütközik itt a szakma hagyományos, illetve a feminista gondozási etikában újra megfogalmazódó értékeivel: a kapcsolat-központúsággal, a személyes elköteleződéssel, az egyediség tiszteletben tartásával.

Következtetések

A szociális szolgáltatások sztenderdizációjának, az egységes eljárásmodok, értékelési szempontok, adminisztrációs eljárások kialakításának előnyei napjainkban nagy hangsúlyt kapnak hazánkban, e folyamatok elkerülhetetlennek látszanak, és kétségtelenül előnyös

aspektusaik is vannak a szakma fejlődése szempontjából (Héra – Ligeti, 2005). Kevesebb figyelem irányul ugyanezen folyamatok korlátaira és várható mellékhatásaira. A fejlett országokban, ahol az említett változások korábban kezdődtek, már jelentős tapasztalatok gyűltek össze a nem kívánatos hatásokkal kapcsolatban is. A bemutatott posztmodern, illetve feminista kritikák érveit, valamint az adminisztráció egységesítésével járó nemkívánatos hatásokat valószínűleg érdemes lenne figyelembe vennünk a szociális és gyermekjóléti szolgáltatások területén lezajló sztzenderdizáció során. Ezek megismerése, megvitatása, a sztzenderdizáció lehetséges nemkívánatos hatásainak becslése véleményem szerint a fejlesztési folyamat fontos részét képezi.

Hivatkozások

- Banks, Sarah (2001): *Ethics and Values in Social Work*. 2nd ed. Palgrave, New York.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat társadalom*. Századvég, Budapest
- Jordan, Bill (2004): 'Emancipatory social work? Opportunity or oxymoron?'. *British Journal of Social Work*, 34(1), pp. 5–19.
- Derrida, Jacques (2006): *Hit és tudás: a „vallás” két forrása a puszta és határain*. Brambauer, Pécs.
- Edwards, R.L. & Reid, W. J. (1989): *Structured Case Recording in Child Welfare: An Assessment of Social Workers' Reaction*. *Social Work*, vol 34(1)., NASW, New York.
- Foucault, Michel: *Power/knowledge : selected interviews and other writings 1972–1977*. Harvester Wheatsheaf, New York, London.
- Gakovic Dániel (2007): *A tehetetlenség lehetséges okai a gyermekjóléti szolgáltatás területén*. Esély, 2007. 3. szám.
- Geissler, Karlheinz, A. (1996): *Szupervízió a modernben – modern szupervízió*. In: Norbert Lippenheimer (szerk.): *Tanulmányok a szupervízió köréből*. Supervisio Hungarica
- Gilligan, C. (1982): *In a Different Voice: Psychological Theory and Woman's Development*. Cambridge, Harvard University Press.
- Jordan, Bill (2003): *„Kemény szeretet” – Szociális munka, társadalmi kirekesztés és a „harmadik út”*. Esély, 2003. 4. szám
- Hegyesi Gábor – Kozma Judit (2002): *A szociális munka –áttekintés*. In: Kozma Judit (szerk.): *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Szociális Szakmai Szövetség.

- Howe, D. (1994): Modernity, postmodernity and social work. *British Journal of Social Work*, 24(5), pp. 513–532.
- Héra Gábor – Ligeti György (2005): Igények és hiányok. Szociális ellátórendszer az információs társadalom bevezetésének küszöbén.
<http://www.szochalo.hu/upload/esely/esely200506hera.pdf>
- Irving, Allan & Young, Tom (2002): Paradigm for Pluralism: Mikhail Bakhtin and Social Work Practice. *Social Work*, Volume 47, Number 1.
- Jordan, Bill (2003): „Kemény szeretet” – Szociális munka, társadalmi kirekesztés és a „harmadik út”. *Esély*, 2003. 4. szám
- Kahn, Parves & Dominelli, Lena (2000): The impact of globalization on social work in the UK. *European Journal of Social Work*. Volume 3, Issue 2.
- Katz Katalin (2005): A narratív interjúról az ELTE másoddiplomás és kiegészítő szociális munkás képzésében tartott kurzusa alapján.
- Levinas, E. (1989): *Ethics as First Philosophy*. In S. Hand (ed.), *The Levinas Reader*, Oxford, Blackwell.
- Lloyd, Liz (2006): A Caring profession? The Ethic of Care and Social Work with Older People. *British Journal of Social Work*, 36, pp. 1171–1185.
- Lorenz, Walter (2003): Szociális munka Európában – áttekintés és jövőbeli irányok. *Esély*, 2003. 3. szám.
- Liotard, J-F. (1993): *A posztmodern állapot*. Századvég, Budapest.
- Meagher, Gabrielle & Parton, Nigel (2004): *Modernising Social Work and the Ethics of Care*. *Social Work and Society*, Volume 2, Issue 1, 2004.
- Parton, Nigel (2003): Rethinking Professional Practice: The contributions of Social Constructionism and the Feminist 'Ethics of Care'. *British Journal of Social Work*, 33 (1) pp. 1–16.
- Patron, Nigel & O'Byrne, Patrick (2006): *Mi a konstruktív szociális munka?* *Esély*, 2006. 1. szám
- Parton, Nigel; Marshall, Wendy (1998): *Postmodernism and discourse approaches to social work*. Adams, Robert; Dominelli, Lena; Payne, Malcolm /szerk./: *Social Work. Themes, Issues, and Critical Debates*. MacMillan, London.
- Reid, W.J.& Smith, A.D. (1981): *Research in Social Work*. Columbia University Press, New York.
- Schön, Donald, A. (1983): *The reflective practitioner: how professional think in action*. New York, Basic Books

- Sevenhuijsen, Selma (1998): *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Consideration about Justice, Morality and Politics*. London, Routledge.
- Sewpal, W. (2005): Global standards: promise and pitfalls for re-inscribing social work into civil society. *International Journal of Social Welfare*, vol 14, pp. 210 –217.
- Tronto, J.C. (1993): *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York, Routledge.
- Walker, M. (1989): *Moral Understandings: Alternative Epistemology for a Feminist Ethics*. In Held V. (ed.): *Justice and Care: Essential Readings in Feminist Ethics*. Boulder, CO, Westview.

Prof. Stewart Asquith – Dr. Chris Clark – Prof. Lorraine Waterhouse

A szociális munkások szerepe a 21. században

Irodalmi áttekintés¹

„Valójában csak nagyon általános elképzelésünk van arról, hogy mit szeretnénk elérni, és mik a szociális munka során a legfontosabb képességek, ebből következik, hogy még kialakulatlanabb elképzelésünk van arról, hogy oktassuk ezeket” (Younghusband, 1959, p. 28).

Bevezetés

Ez a jelentés a szociális munkások 21. századi szerepével foglalkozó szakirodalom felhasználásával von le következtetéseket és ad elemzést a témáról. Fő célunk az volt, hogy meghatározzuk a legfontosabb témaköröket és vitapontokat a szociális munkások szerepe kapcsán, és hogy felbecsüljük ezek jelentőségét a szociális munka, különösen pedig a szociális munkások szerepének fejlesztésében a 21. századi Skóciában. Egyszersmind ezzel hozzájárulhatunk az éppen most készülő „Szociális Munka Áttekintése” c. munkához.

Módszerek és megközelítés

Hogy célunkat elérjük, három fő feladatot igyekeztünk végrehajtani:

A szakirodalom áttekintése

A szakirodalom mennyisége igen tekintélyes ebben a témakörben – reflektálva a szociális munka természetével és a szociális munkások által a társadalomban betöltendő szereppel kapcsolatos vitás kérdésekre –, így a szelektív feldolgozás módszerét alkalmaztuk. Ugyanakkor számos, az elsődleges témánkhoz kapcsolódó metaanalízis és általános szakirodalmi áttekintés is rendelkezésre áll, ezeket is hasznosítottuk, ahol lehetséges volt. Mivel egy igazán átfogó áttekintés elkészítése volt a célunk, nemcsak az Egyesült Királysággal foglalkozó, hanem ausztráliai, kanadai, japán², nyugat-európai és kelet-közép-európai szakirodalmakat is bevontunk a munkába. Áttekintésünk során felhasználtunk

szakmai anyagokat, kormányzati kiadványokat és tudományos írásokat is. Hogy jobban megérthessük a más szakmák területén megfigyelhető fejlődés hatásait a szociális munkások szerepére, korlátozott számban ugyan, de felhasználtuk más szakterületek, például az egészségügy és az oktatás irodalmát is.

Miközben foglalkozunk a legfontosabb irányadó dokumentumokkal is, munkánk során sokkal inkább a szociális munkások szerepének a különböző szolgáltatási rendszereken és nemzeti jellemzőkön átívelő közös elemeire koncentráltunk, mintsem a különféle adminisztratív és jogi környezetben működő szociális munkák sajátos megjelenési formáira.

Konzultációk

Elősegítendő, hogy az áttekintésünk a lehető legszélesebb körű legyen, kisebb konzultációt is szerveztünk. Ennek során egy a szociális munkások szerepével és a szociális munka funkcióival kapcsolatos néhány kérdést tartalmazó listát juttattunk el kanadai, ausztráliai, nyugat-európai és kelet-közép-európai kollégáknak. Az így összegyűjtött válaszok és megjegyzések segítettek a téma megértésében és az elemzésben.

Bibliográfia

Jelen áttekintés része egy válogatott szakirodalmi lista is, ezzel kívánjuk bemutatni az elérhető anyagok és a témával kapcsolatos írások mennyiségét.

Nagyon fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az általunk alkalmazott megközelítés mind az irodalom áttekintése során, mind pedig az azt követő vitákban a téma kritikus, ám tárgyilagos megközelítésén alapult. Alkalmadtán felhasználtuk azt a módszert is, amit mi „Mi lenne, ha?” megközelítésnek nevezünk. Ez annyit tesz, hogy felvetettünk olyan, a szociális munka ellátás jelenlegi módszereivel kapcsolatos olyan kérdéseket, mint például – mi lenne, ha a helyi önkormányzatoknak nem lenne a szociális munkával foglalkozó osztálya? Mi lenne, ha nem lennének képzett szociális munkások?

Nyelv és szociális munka

Hiba lenne, ha nem említenénk meg azt a tényt, hogy a szociális munka nyelve nagyon zavarba ejtő és sokszor félrevezető. Félrevezető annyiban, hogy a különböző kifejezések

gyakran felcserélhetők egymással. Munday (Munday, 2003) rámutat arra, mennyire nehéz definiálni a szociális szolgáltatások fogalmát Európa különböző részein, mivel a kifejezést az egyes országokban eltérő módon használják különféle szolgáltatások és tevékenységek leírására. Ugyanakkor – még az Egyesült Királyságon belül is – a szociális munka, szociális gondoskodás, szociális szolgáltatások, szociális munkával kapcsolatos tevékenységek és hasonló kifejezéseket egymással felcserélhető módon alkalmazzák, és nehéz teljes bizonyossággal eldönteni, miről is van szó éppen.

Úgy tűnik, számos kormányzati beszámolót (ld. például Scottish Executive, 2004) szintén felelősség terhel ezért, ami rámutat arra a tényre, hogy a szociális munka kapcsán használt nyelvezet tükrözi az egyértelmű professzionális identitás hiányát ezen a területen.

Szociális munka – válságban lévő szakma?

„Krisz”?

Számos szociális munkával foglalkozó elemző szerint a szociális munka mint szakma kétséget kizáróan válságban van (ld. például Unison, 2004). Hogy valóban van-e válság a szociális munkába, vagy sem, az vitatható. Annak a meghatározása pedig, hogy a válság pontosan milyen jellegű, nagyrészt attól függ, hogy milyen beállítottságú az adott elemző.

A szociális munka napjaink Nagy-Britanniájában irányt tévesztett. Ez nem újdonság, már több mint 30 éve beszélnek a szociális munka válságáról. A kiindulópontunk mindamellett az, hogy a válsághelyzet tovább már nem tolerálható. Hatékonyabb módokat kell találnunk, hogy ellent tudjunk állni a szociális munkában uralkodó trendeknek, és utat találjunk egy új, elkötelezett gyakorlat felé (Jones et al., 2004).

A kormányzat azon javaslatait, amelyek a szociális munkát az egészségügyhöz és az oktatáshoz közelítenék, azt eredményezték, hogy egyre nagyobb az aggodalom a szakma szerepével és identitásával kapcsolatban. A kifejezés törvényi védelme ellenére félő, hogy azok az összetevők, amik a szociális munkát egyedivé teszik, elvesznek a szakmák határainak összemosódása során (*Community Care*, 17 June 2004).

Ahol a szociális munka válsággal küzdőnek látszik, ott a „krízis” igen sokféle formában jelentkezik:

- a szakmai identitás válsága;
- szakmák közötti határok eróziója;
- a szakma elismertségének hiánya;
- hiány szakképzett szociális munkásokból;
- a szakképzettség nélkül dolgozók számának növekedése;
- problémák az utánpótlással;
- nagy fluktuáció, és aggodalmak a pályát elhagyó szakemberek magas száma miatt a helyi önkormányzatoknál;
- munkakörülmények;
- a „szociális munkák” jelentős részét nem szakképzett szociális munkások/gondozók végzik;
- a források hiánya, ami nem teszi lehetővé, hogy a szociális munkát hatékonyan folytassák.

Mások szerint, még ha nincs is „válság” mint olyan, az egyértelműnek tűnik, hogy a szociális munka fejlődésének kritikus szakaszába érkezett – szakmai, strukturális és szervezeti szempontból egyaránt (Jordan és Jordan, 2000; van Zwanenberg, 2003; Skinner, 2003). Nem annyira válságról van szó, mint inkább annak felismeréséről, hogy a szociális munka olyan pontra jutott, ahol szükség lehet a változásra.

Az összefüggések fontossága

Skóciában a szociális munka gyökerei a Kilbrandon-jelentés filozófiájáig nyúlnak vissza, a jogi alapok lefektetésére pedig a *Szociális Munka és a Közösség* c. Fehér Könyv nyomán az 1968-as Skóciai Szociális Munka Törvényében került sor. Az említett törvény eredményeként egy átfogó, szociális munkának nevezett szakterületet jött létre, amely magában foglalja az összes szociális szolgáltatást.

A szociális munkások 21. századi szerepéről folyó bármiféle diskurzust a fent említett megközelítés kontextusában kell elhelyezni, ezért ez a jelentés is a szélesebb, az 1960-as évek

óta történt szakmai, szervezeti, társadalmi és politikai változásokkal összefüggésben foglalkozik a szociális munkások szerepével.

Fő érünk emellett az, hogy lehetetlen megérteni a szociális munka jelenlegi válságát, és képtelenség hozzászólni a szociális munka jövőbeli szerepéről zajló vitákhoz anélkül, hogy ezeket a tágabb összefüggéseket figyelembe vennénk. Annak a szerepnek, amit a szociális munkásainktól elvárunk, mindenképpen kapcsolódnia kell a szociális munka szakmai identitásához, a szociális munka funkciójához, a struktúrákhoz, amiken belül a szociális szolgáltatásokat biztosítják, a főbb társadalmi és gazdasági változásokhoz, illetve a szélesebben értelmezett társadalmi és gazdasági ideológiákhoz. A szociális munka meghatározásakor ugyanakkor figyelembe kell venni a többi szakmai csoportot és azok ide kapcsolódó törekvéseit is.

Azt is világossá kell tenni, hogy bármiféle „válságról” írnak egyes megfigyelők a szociális munka területén, az nem kizárólagosan az Egyesült Királyságban megfigyelhető jelenség. Sok más országban is megkérdőjeleződött a szociális munka lényege és a szociális munkások szerepe, és ez a jelenség is igyekszik profitálni a szociális munkával kapcsolatos nemzetközi vitákban elhangzott érvekből és megjegyzésekből. (Rondeau, 2000; Munday, 2003; IFSW [International Federation of Social Workers], 2004). Az Egyesült Államokban zajló adósságelengedési programok célja hasonló, mint az Egyesült Királyságban „arany kézfogásnak” nevezett kezdeményezése (NASW [National Association of Social Workers], 2004).

A szociális munka sajátosságai és funkciói

Ebben a fejezetben a szociális munka jellegét és funkcióit a szociális munkások szerepéről zajló viták tükrében vizsgáljuk meg.

A szociális munka definíciója

Bármely, a szociális munkások szerepét és funkcióit meghatározni kívánó kísérlethez elkerülhetetlen, hogy megválaszoljunk, vagy legalábbis feltegyünk egy alapvető kérdést: Mi a szociális munka? Elsősorban nem szemantikai problémákkal szeretnénk foglalkozni, bár érdekes az a nyelvi keret is, amelyben szociális munka mozog, és amire a későbbiekben még visszatérünk. Célunk inkább olyan meghatározások fellelése, amelyek a szociális munkát mint társadalmi jelenséget írják le.

Mindennek a logikája nagyon egyszerű. Anélkül, hogy rendelkezniénk néhány mindenki által elfogadott fogalommal arról, hogy miből is áll a szociális munka, szinte lehetetlen megmondani, mi lenne a szociális munkások feladata, milyen szakismeretekkel és tapasztalatokkal kellene rendelkezniük, milyen képzés a megfelelő számukra, és mi különbözteti meg a szociális munkát a többi szakmától.

Az eltérések annak kapcsán, hogy mit tekintünk szociális munkának, részben az a közötti jelentős különbségre vezethető vissza, hogy a szociális munkások saját bevallásuk szerint mit akarnak elérni, illetve mit képesek elérni azon intézményi keretek között, ahol dolgozniuk kell. Hasonló módon hozzájárulhat a különböző felfogások kialakulásához a pályára lépők várakozásai és a végzett munka során szerzett tapasztalatok közti eltérés. Végül magyarázatként szolgálhat, hogy a képző intézmények által kiadott oktatási anyagok (néhány kivételtől eltekintve) ritkán adnak választ arra, hogy miként is definiálható a szociális munka.

Cree (Cree, 2003, p. 3.) úgy véli: „Majdnem lehetetlen megtalálni a szociális munka olyan definícióját, amit mindenki hajlandó elfogadni”. Thompson (Thompson, 2000, p. 13.) szerint „a szociális munka az, amit a szociális munkások csinálnak”. Cree (Cree, 2003, p. 4.), bár véleménye szerint a Thomson-féle megközelítés nem sokat segít, mégis arra a megállapításra jut, a szociális munkával foglalkozó könyvek, vagy akár a szociális munkások közt nem várható egyetértés a meghatározás tekintetében. A szociális munka mindig is konkurens definíciók és gyakorlatok tárgya volt, és nem lehet elválasztani attól a társadalmi környezettől, amiben elhelyezkedik. A szociális munkát tehát inkább olyan egymással versengő és egymásnak ellentmondó diskurzusok összességének kell tekinteni, amelyek egy adott időpillanatban összetalálkoznak, és meghatározzák a szociális munka feladatainak keretét.

Viták a fogalom körül

Ebből a nézőpontból szociális munka az, amit törvényesen annak tekintenek – ami persze nem ad számot a szociális munka valódi természetéről és funkciójáról. Ugyanakkor hangsúlyozza annak fontosságát, hogy amit szociális munkának nevezünk, az egy folyamat eredménye, melyet Askeland és Payne (Askeland és Payne, 2001) „megerősítésnek” nevez. Ez azt jelenti, hogy a különböző, egymásnak ellentmondó definíciókból és feltevésekből kiindulva egy legitimációs folyamat erősíti meg azt, mit tekintünk a szociális munka sajátosságának. A

szociális munka igazán vitatott fogalom, és bármely időpontot vizsgáljuk a történelemben, több egymással szembenálló definíciót találunk rá. Egyértelmű, hogy az, mit tekintünk szociális munkának, sokkal inkább függ attól, *kinek* a definícióját tekintjük legitimnek, mint attól, hogy *melyik* definícióról van szó.

A szociális munka kapcsán mindig is konkurens definíciókkal és gyakorlatokkal találkozhattunk, mivel a szociális munkások, politikusok, a szolgáltatások felhasználói és a döntéshozók egymással versengve próbálták meghatározni, mi a szociális munka, és minek kellene lennie. Valamint, hogy megértsük a szociális munkát, meg kell értenünk, hogy a tudást miként szentesítik ebben a szakmában (Askeland és Payne, 2001, p.14.).

Amit a fenti megállapításokból ki kell emelni, az az, hogy a szociális munkások számára nincs univerzális tudásanyag. Amit érvényes tudásanyagnak, vagy a szociális munka valódi funkciójának tekintünk, azt részben számos, a szakmán kívül álló tényező, kutatók, oktatók, szakemberek, ügyintézők, politikusok, a szolgáltatások felhasználói, gondozók és a média határozza meg. Nem lehet kétségünk afelől, hogy ezek a különböző csoportok eltérő nézetekkel és előfeltevésekkel közelítenek a szociális munkához és annak funkcióihoz, amiket sajátos érdekek és a médiában megjelenő kép befolyásol, különösen a problémás ügyek és szcenáriók esetében.

Mindez persze különösen megnehezíti annak meghatározását, hogy miből áll az a szaktudás és szakmai jártasság, amire a szociális munkához szükség van. Ez magyarázza azt a tényt is, hogy a szociális munkát mint mozgalmat a kezdetek óta a folyamatos változás és a saját magával kapcsolatos kritikai reflexiók jellemzik; hogyan és hol lehet azt a legjobban végezni. Ugyancsak megnehezíti egy világos szakmai identitás kialakítását, ha maga a szakma egész koncepciója konkurens, eltérő nézetekkel és előfeltevésekkel rendelkező érdekcsoportok vitájának függvénye. Hasonlóképpen, a szociális munkának a közszolgálat szervezeti keretei közé beágyazódott, elfogadott és szentesített fogalmát sok esetben élesen elutasítják a radikálisabb nézeteket vallók (Searing, 2004). Néhány szakember szerint a megoldást ebben a szinte kaotikus helyzetben a szociális munka természetével és funkciójával kapcsolatban maguk a szociális munkások jelenthetik, akik maguk határozhatják meg, mit tartalmaz sajátos szakmai identitásuk, elkerülvén így módon a konfliktusokat okozó, valójában káros vitákat a szociális munkáról és annak szerepéről.

A Szociális Munka Nemzetközi Szövetségének meghatározása

Mindamellett a nemzetközi közösségnek sikerült kiadnia egy nyilatkozatot a szociális munka természetével kapcsolatban, amit az Egyesült Királyságban is számos csoport akceptált (bár Cree és mások nem tekintik elfogadhatónak). A Szociális Munkás Iskolák Nemzetközi Szövetsége (International Association of Schools of Social Work – IASSW) és a Szociális Munka Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Social Work – IFSW) 2001-ben megállapodott a következő definícióban:

A szociális munka elősegíti a szociális változásokat, a problémamegoldást az emberi kapcsolatokban, továbbá lehetővé teszi az emberek számára, illetve képessé teszi őket arra, hogy életminőségük javítására törekedjenek. Az emberi jogok és a szociális igazságosság alapelvei alapvető fontosságúak a szociális munkában (IASSW 2001).

Bár nagyon általános megfogalmazásról van szó, az IFSW nyilatkozata legalább tartalmaz több, sokak által elfogadott megállapítást a szociális munkával kapcsolatban. Kiemeli a változás elősegítését, és a szociális munkát az egyéni és a társadalmi szféra közös érintkezési területére, az egyén és környezete határára helyezi. Hasonlóképpen megfogalmazza a szociális igazságosság és szociális jogok, valamint a közösségek hatalomból kirekesztett tagjaival való munka fontosságát. Kiemeli a szociális munka és az emberi jogi megállapodások közötti kapcsolódási pontokat és a legújabb jogszabályokat, amelyek elősegítik az emberi jogok betartását.

Általános jellege ellenére összhangban van a mások által megfogalmazott kijelentésekkel a szociális munka elsődleges feladataival kapcsolatban:

- A szociális munka elkötelezett a jogok és az igazságosság mellett (Clark, 2002).
- Az egyénekkel foglalkozik, segíti őket a változások véghezvitelében, bizonyos életminőség elérésében és/vagy megvédi őket attól, hogy maguknak vagy másoknak ártsanak (ADSW [Association of Directors of Social Work], 2004).

Davies a gyengéken való segítséget határozottabban fogalmazta meg, mikor a következőket állította: A szociális munka lényege fenntartani egy stabil, mégsem statikus társadalmat, és biztosítani a jogokat és lehetőségeket azok számára, akik elbuknának egy tervezést nélkülöző, kontroll nélküli közösségben (Davies, 1981, p. 209, idézi: Bamford, 1990 p. 33).

A szociális munka ebből a nézőpontból tekintve a közösség bizonyos részeinek a segítéséről, támogatásáról és lehetőségek biztosításáról szól. Ezért a szociális munka története során az egyik biztos pont a társadalmi egyenlőtlenségek negatív hatásaitól szenvedőkkel való foglalkozás. Sokak számára az egyenlőtlenséggel és szegénységgel való törődés egyre fontosabbá vált, főként a modern társadalmakban a gazdagok és a szegények vagy hátrányos helyzetűek közt tátongó s egyre mélyülő szakadék miatt. Sokak szerint (Jordan és Parkinson, 2001; Jones et al., 2004) (*Community Care*, 2004. június 17.) soha korábban nem volt olyan fontos a szociális munka számára, hogy felépítse saját magát mint hiteles szakmát, és ezáltal biztosítani tudja a közösség hátrányosabb helyzetű csoportjainak segítését és védelmét.

Egy olyan társadalomban, ahol a gazdagok és a szegények közötti szakadék mind mélyebb és mélyebb lesz, a szociális munka szociálpolitikai szerepe kiemelt fontossággal bír (Bamford, 1990, p.168). A szociális munkának mindenképp foglalkoznia kell a szegényeknek és a marginalizálódott alsóbb osztályoknak az alávetettség és a kirekesztődés alóli felszabadításával (Ferraro, 2003).

Szociális munka és társadalmi kontroll

Az is egyértelmű, hogy a szociális munka bármelyik fogalmát tekintjük legitimnek és elfogadottnak, más nézőpontból a szociális munkát a társadalmi kontroll egyik eszközének is tekinthetjük. Mint ilyen, távol áll attól, hogy felvállalja az egyenlőtlenségek felszámolását, ellenben fontos szerepet játszhat annak a gazdasági és társadalmi rendszernek a fenntartásában és állandósításában, amely elősegíti az ilyen jellegű egyenlőtlenségeket. Felszabadító szerep helyett inkább elnyomó szerepet játszhat, és ezért nem hűséges azokhoz az értékekhez, amelyekre épülnie kellene (Jordan és Parkinson, 2001; Jordan, 2004).

A szociális munka mint integráló erő

Munday (2003) és mások is kiemelik, hogy a szociális munka európai rendszerének van egyfajta szociális integrációs funkciója. Ezen nézet szerint a szociális munkának kulcsszerepe van a közösség egyes részeinek a társadalom főáramába való integrációjában és reintegrációjában. Amit a szociális munka hiányában elveszítenénk, az a társadalom legsebezhetőbb csoportjainak nyújtott elvárható támogatás és segítség lenne, illetve lemondás

mindenféle felelősségről e csoportok társadalmi befogadásának elősegítése kapcsán. Ha a szociális munka nem látná el ezeket a feladatokat, elképzelni is nehéz, mely szervezet vagy testület vállalná föl őket. Hozzáteve, hogy ha erre sor kerülne is, ezek a más szervezetek a szociális munka szerepét csak részelegetesen és szelektíven vennék át; így módon a szociális munkát jellemző integrált szemlélet veszendőbe menne.

Radikális szociális munka

Az 1960-as évek óta folyamatos az igény a radikális szociális munkára, amely valóban foglalkozik a szükségét szenvedők helyzetével (Jones et al., 2004). A szociális munkával mint szakmával kapcsolatos aktuális kritikák jelentős része tartalmaz olyan elemeket, amelyek a szociális munka szerepéről radikális nézeteket valló szakemberek véleményét tükrözik. Az érvelés szerint azok a struktúrák, amelyek keretében jelenleg a szociális munkát végzik, nem a legideálisabbak a nehéz helyzetben lévők segítésére, és a szociális munka valamivel többet is tehetne, mint hogy konzerválja azt a rendszert, amely ezeknek az embereknek a sebezhetőségét okozza. Számos kommentátor (például Bailey és Brake, 1975; Jordan és Jordan, 2000) megfogalmazta azon aggodalmát, mely szerint könnyen lehet, hogy a gazdasági rendszerből eredő egyenlőtlenség miatt hátrányos helyzetbe került emberekkel dolgozva a szociális munka hozzájárulhat egy ilyen rendszer fenntartásához. Jordan (Jordan és Jordan, 2000) és mások e helyzetet orvoslandó „konstruktív szociális munkára” tettek javaslatot.

Szociális munka és politikai kudarcok

Hasonló a helyzet a szociális munka funkcióját illetően: a szociális munkát ki lehetne terjeszteni azokra a területekre, ahol más politikák kudarcot vallottak; ilyen pl. a bűnüldözés, az egészségügy vagy az oktatás. A szociális munkának tehát nemcsak a hátrányos helyzetben lévőkkel való foglalkozás lenne a feladata, hanem rá kellene mutatnia a közszolgálat többi kulcsterületén tapasztalható hiányosságokra is.

Az ilyen jellegű érvek alapján elmondhatjuk, hogy bármilyen feladatok ellátását várják a szociális munkásoktól mikroszinten, makroszinten a szociális munkának lehetnek más funkciói is. A szakirodalom a következőkre tér ki:

- A szociális munka több, egymással konkuráló definícióval rendelkezik.

- A szociális munkának számos szélesebben értelmezett társadalmi funkciója van.
- A szociális munka szerepe rendkívül vitatott.
- A szociális munka fontos szerepet játszik a társadalmi integrációban
- A szociális munka társadalmi kontroll funkciót is betölthet.
- A szociális munkától elvárják, hogy más politikák kudarcaira is rámutasson.

A szociális munka feszültségét persze mindig is az adta, hogy hidat képzett a személyes és a politikai [megfontolás] között (Halmos, 1965); az ügyfelek támogatása és azok ellenőrzése, illetve megfigyelés alá helyezése között; az ügyfelek igényeinek kielégítése ill. az aktuális társadalmi és politikai helyzet megítélése között.

Bár az IFSW megfogalmazása a szociális munka természetéről említést tesz a társadalmi igazságosság fontosságáról, mégis bírálható azért, mert túl keveset foglalkozik annak fontosságával, hogy a szolgáltatás felhasználóját, az ügyfelet/állampolgárt a saját helyi közösségében lássuk. A szociális munka egész történetét végigkísérő, illetve a szociális munka megvalósításának szervezeti kereteit átható egyik kérdés mindig is az volt, hogy mennyire fontos az ügyfelekre/a szolgáltatások felhasználóira mint a helyi közösség tagjaira tekinteni.

A Kilbrandon-jelentés (Kilbrandon, 1964), a Seebohm-jelentés (Seebohm, 1968), a Barclay-jelentés (Barclay, 1982) és a Griffiths-jelentés (Griffiths, 1988) mind ezt bizonyítják. Valamennyi visszatérő módon hangsúlyozza annak fontosságát, hogy az emberekkel ne csak mint egyénekként, hanem mint adott közösségek tagjaival foglalkozzanak. A jelentések kiemelik, hogy a közösségi szociális munka szerepe kiemelkedően fontos lehetne abban, hogy segítse a közösségek tagjait annak megfogalmazásában, milyen körülmények között élnek (ld. még Ferraro, 2003). A paradoxon az, hogy bár mindezt a közösségi szociális munkás megközelítés egyik nyilvánvaló értékének tekintik, a szociális szolgáltatások területén zajló szervezeti és strukturális változások, úgy tűnik, inkább akadályozzák ennek fejlődését.

A közösségi szociális munka értékei ellen főként a radikális álláspont hívei által felhozott érv természetesen az, hogy egy ilyen megközelítés nem foglalkozik azokkal az okozati tényezőkkel, amelyek a szociális munkás ügyfeleit/a szolgáltatás felhasználóját a hátrányos

helyzet és a szegénység felé taszítják. A szociális munka Jordan által felvázolt jövőbeli modellje az ausztrálzásiai tapasztalatokra építve „konstruktív szociális munkára” tesz javaslatot, ami megoldást kínál erre a dilemmára, és hangsúlyozza a lokalitás és a közösség fontosságát. Ahogy később még szó lesz róla, a „konstruktív” megközelítés felhasználóközpontú megközelítést visz be a szociális munkába, és felismeri a családi, a helyi és országos kérdések megfogalmazásának fontosságát.

A szociális munka jellege és funkciója: összefoglalás

Összefoglalva az eddigieket, néhány következtetést levonhatunk a szociális munka vitatott természetével, valamint azzal a ténnyel kapcsolatban, hogy a szociális munka láthatóan számos szélesebben értelmezett funkcióval is rendelkezik. Különösen a világos – vagy legalábbis a mindenki által elfogadott – definíció hiánya azt jelenti, hogy továbbra is nehéz beazonosítani, milyen készségek, szaktudás és tapasztalat szükséges a szociális munkások számára.

Annak megállapítása, hogy a szociális munkások milyen legitim szerepet tölthetnének be, szintén nehézségekbe ütközik, mivel hiányzik az elfogadott kiindulási pont, amire építeni lehetne a szociális munkát mint szakmát. Az a tény, hogy különböző érdekkörök – ide értve a gyakorlati szakembereket, felhasználókat, politikusokat, döntéshozókat és a közvéleményt – a szociális munkának egymással szembenálló fogalmait használják, arra is utal, hogy megvan az igény egy elfogadott és egyértelmű meghatározásra a szociális munka jellegét és funkcióját illetően. A legfontosabb ezen belül természetesen a legfőbb értékek és alapelvek megfogalmazása – erre a következő fejezetben térünk ki.

Szakmai értékek és etika

Ebben a fejezetben a szociális munka alapértékeit, illetve azok szerepét vizsgáljuk a gyakorlati munkában és a szociális munka szakma státuszának elérésében.

Értékek, etika és szabályozás

A szociális munka alapértékeiről és etikai alapjairól folyó vitában különbséget kell tennünk két fogalom között. Az egyik az „etikával” kapcsolatos, mivel a szociális munka

alapértékeivel függ össze, és olyan alapelveket és értékeket biztosít a szociális munka területén dolgozók számára, amelyek tevékenységük bázisát képezhetik – egyfajta morális kód tehát (ld. Bisman, 2004). Ebben az értelemben az etikát és az értékeket szinonimaként használhatjuk. Azonban az „etikát” gyakran használják szabályok és előírások összességéként is, amelyek az olyan szakemberek viselkedését irányítják, mint például a szociális munkások. Ebben az értelemben sokkal inkább a szakmai tevékenységek szabályozásához és felügyeletéhez van köze. Banks (Banks, 2003) arra figyelmeztet: ne vegyük túl komolyan az etikai kódokat – ezek legalább annyira retorikai, oktatási és szabályozó eszközök, mint amennyire gyakorlati útmutatások az etikai dilemmákkal szembenező szakemberek számára.

Mi sokkal inkább a szociális munka alapértékeivel akarunk foglalkozni. A témával foglalkozó néhány szerző azon aggodalmát fogalmazta meg, hogy egyre nagyobb hangsúly kerül az etika fogalmára és az etikai kódexekre a viselkedést szabályozó értelemben, és kevésbé hangsúlyosak azok az alapértékek vagy alapelvek, amelyre a szociális munkások tevékenységének alapulnia kellene. A szabályozás fontosabbá vált, mint az alapértékek támogatása. Bár például a Skót Szociális Szolgáltatások Tanácsának létrehozása jó dolognak látszott, úgy tűnik, sokkal inkább foglalkozik a szabályozással, mint a szakmai identitás védelmével (*Community Care*, 2004. június 17.).

A szociális munka a 20. század második felében számos változáson ment keresztül a szervezeti összefüggéseket és azt a társadalmi és politikai környezetet tekintve is, amelyben tevékenykedik. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a legfontosabb alapelvek, amikre a szociális munka épült, mennyire állandók tudtak maradni. Bár az alapelvek változatlanok, természetesen a különböző időszakokban azokat mindig különböző módon értelmezték.

Etikai kódex: a Szociális Munka Nemzetközi Szövetsége

A Szociális Munka Nemzetközi Szövetsége által javasolt legutóbbi, rövidített etikai dokumentum a legfontosabb értékeket fogalmazza meg, amelyeket a szociális munkások már a szociális munka történek korábbi szakaszaiban is elfogadtak volna. Néhány szociális munkás valószínűleg nem értene egyet ezekkel az értékekkel, mivel meglehetősen általánosan fogalmazták meg őket. Ahogy korábban már láthattuk, a szociális munka meghatározására az IFSW által javasolt definíció utalást tartalmaz az emberi jogokra és a társadalmi

igazságosságra, így nem meglepő, hogy az Etikai Kódex is kiemelten foglalkozik ezekkel a fogalmakkal. Az IFSW Kódexe szerint (International Federation of Social Workers, 2004):

A szociális munka a minden emberrel vele született értékek és méltóság, illetve az ebből következő jogok tiszteletén alapul. A szociális munkásnak támogatnia és védelmeznie kell minden egyén fizikai, pszichológiai, érzelmi és spirituális integritását és jólétét. Ez annyit tesz, hogy:

1. Tiszteletben kell tartani a szabad akarathoz való jogot – a szociális munkásnak tisztelnie és támogatnia kell az embereknek azon jogát, hogy saját döntéseket hozzanak, függetlenül attól, hogy milyen értékek szerint és milyen életet választanak, feltéve, hogy azok nem fenyegetik mások jogait és jogos érdekeit.
2. Támogatni kell a részvétel jogát – a szociális munkásoknak elő kell segíteniük a szolgáltatásokat igénybe vevő emberek teljes bevonását és részvételét olyan módon, ami lehetővé teszi számukra, hogy minden szempontból alkalmassá váljanak az életüket befolyásoló döntésekre és tevékenységekre.
3. Minden embert egészként kell kezelni – a szociális munkásnak az egész személlyel kell foglalkoznia, a családon, a közösségen, a társadalmi és természeti környezetén belül, és törekednie kell rá, hogy megismerje az adott személy életének minden aspektusát.
4. Fel kell ismerni, és fejleszteni kell az erősségeket – a szociális munkásnak minden egyén, csoport és közösség erősségeire kell koncentrálnia, és ezáltal támogatnia kell további megerősödésüket.

Továbbá, a társadalmi igazságosság erősítése melletti elkötelezettségükön túl a szociális munkásoknak szembe kell szállniuk a negatív diszkrimináció minden formájával; fel kell ismerniük a megkülönböztetést, akár egyéni, családi vagy közösségi alapú; szembe kell szállniuk az igazságtalan gyakorlatokkal; a szolidaritás talaján kell dolgozniuk, szembeszállva minden olyan körülménnyel, amelyek hozzájárulnak a kirekesztéshez, a megbélyegzéshez vagy az elnyomáshoz, és a befogadó társadalom eléréséért kell tevékenykedniük (IFSW [International Federation of Social Workers], 2004).

Az a tény, hogy sok szociális munkás hagyja el a pályát, részben annak tudható be, hogy képtelenek ezen alapelvek szerint végezni a munkájukat. Éppen ezért az olyan kezdeményezések, mint a „kecsegtető fizetés” (Unison, 2004) – magas bérek, amivel arra

próbálják ösztönözni a szociális munkásokat, hogy olyan környéken dolgozzanak, ahol hiány van belőlük; vagy az „arany bilincsek” (Unison, 2004) – olyan kifizetések, amivel megpróbálják megakadályozni a szociális munkások pályaelhagyását, önmagukban nem jelentenek megoldást a válságra, amivel a szociális munkának szembe kell néznie. A kérdés nem a logisztikáról vagy a források újraelosztásáról szól, hanem a legalapvetőbb elvekről, amikre a jelenkori szociális munka épül. A szakirodalom feltárta, hogy a pályát elhagyók számára, és valójában a pályán maradók jelentős része számára is a körülmények, amelyek között dolgoznak, nem teszik lehetővé, hogy eleget tegyenek a legfontosabb alapelvekhez kapcsolódó kötelezettségeiknek.

A „szociális munka” fogalmát a közvélemény nem könnyen érti meg, az emberek nézeteit a szociális munkáról jelentős mértékben befolyásolják a hozzá kapcsolódó botrányok, különösen azok, amelyekben gyerekek is érintettek (Scottish Executive, 2005). A közvéleménykutatói módszereket alkalmazó vizsgálatok azt mutatják, hogy a szociális munkának negatív a társadalmi megítélése, és alig értik az emberek, bár akadnak arra utaló jelek is, hogy ez a kép változóban van (uo.). Bármely, a szociális munka jövőjével foglalkozó áttekintés esetében fontos, hogy a közvélemény álláspontját is megvizsgálják, mint annak a társadalmi kontextusnak az egyik elemét, amelyben a szociális munkának dolgoznia kell.

Szintén rendkívül érdekes, hogy bár az egyes államok közt vannak fontos eltérések a szociális munka definícióiban, az IFSW nyilatkozatában megfogalmazott értékeket olyan országok nemzeti szövetségeinek etikai kódexei is tartalmazzák, mint Franciaország, Németország és Oroszország (IFSW [International Federation of Social Workers], 2004). Ezeknek az alapértékeknek van egyfajta univerzális jellege, amely átível időn és téren, akár a „szociális munkásról”, az „*educateur*ről” vagy a szociálpedagógusról van szó (Kornbeck, 2002). Bár lehetnek viták arról, hogy strukturális vagy szervezeti szempontból melyik a legmegfelelőbb környezet, a szociális munka legfőbb értékeit kevesen vitatják.

A legfontosabb értékek megőrzése a szociális munka számára azért is fontos, mert ez hozzájárulhat a szakma professzionalizálásához – így saját, jól körülhatárolható értékekkel rendelkezik, amelyek elkülönítik a többi szakmától. Többen gondolják úgy, hogy éppen azért, mert a szociális munka elvesztette a kapcsolatát ezekkel az értékekkel, elveszítette szakmai identitását is. Mivel nem ragaszkodtak az alapértékekhez, a szociális munkások és más szakmák képviselői közötti határok erodálódni kezdtek.

Szakmai értékek és etika: összefoglalás

A szakmai értékekről és etikáról eddig leírtak arra próbáltak rávilágítani, hogy a számos szervezeti és strukturális átalakulás ellenére, amelyek a szociális munkára hatást gyakoroltak, az alapvető értékek viszonylag változatlanok maradtak. Ez a szociális munkával foglalkozó minden áttekintés során jelentőséggel bír, mivel:

- az alapvető értékek és alapelvek megtartása központi kérdés minden szakmai identitás számára;
- az alapvető értékek és alapelvek alkalmazása a jelenlegi szervezeti és strukturális keretek között problémát jelent a szociális munkások számára;
- a szociális munkában mint szakmában a jövőbeli fejlődésnek a legfontosabb értékek és elvek gyakorlati megvalósításán kell alapulnia.

A szociális munkások szerepe

A szociális munkások jövőbeni szerepének meghatározásában segítséget jelenthet a szakirodalom által körvonalazott sokféle szerep; ez a fő témája áttekintésünk következő fejezetének.

Ahogy a „szociális munka” sokrétű fogalma számos, gyakran ellentétes álláspontokból kiinduló viták tárgya, éppúgy a szociális munkások jelenlegi, illetve kívánatosnak tartott szerepével kapcsolatban is rengeteg eltérő vélemény fogalmazódik meg. A szociális munka jelenlegi válságának egyik meghatározó oka a szociális munkások saját szerepükről alkotott elképzelései és a mások szerint általuk betöltendő szerep közötti szakadék.

Szerepválság a szociális munkában?

Kiábrándultság a szociális munka feladatai kapcsán, task (Françoze és Cassorla, 2004); elsősegély nyújtása a szervezeti elvárásoknak megfelelően (Georgoussi, 2003); korlátozott személyes kontaktus az ügyfelekkel (Rogers, 2001) – mindez hozzájárult annak a szakadéknak a kialakulásához, ami a szociális munka retorikája és a valósága között van. Emiatt az a hozzáállás, amit „technikai javítgatásnak” nevezünk, és amely tagadja, hogy a

szociális munka mélyen gyökerező problémákkal kénytelen szembenézni, inkább súlyosbítja, mint enyhíti a szociális munka válságát (Jones et al., 2004). Szociális munkásnak lenni önmagában nem feltétlenül rossz dolog. De szociális munkásnak lenni olyan környezetben, ahol a „szociális munkát” nem lehet értelmesen végezni – ez nagyban hozzájárul a nagyarányú pályaelhagyáshoz és a pálya gyenge megtartó erejéhez.

Ideáltípusok

Számos elképzelés létezik a szociális munkások által betöltendő szerepről, a továbbiakban ezek közül a leginkább elfogadottakat azonosítjuk. Nem történelmi vagy kronológiai összefüggésekbe helyezve mutatjuk be őket, hanem – hogy megkönnyítsük a rövid elemzésüket – ideáltípusokként. Ezek könnyen identifikálhatók a szociális munkával mint szakmával, és a szociális munka szervezeti struktúrájával foglalkozó szakirodalom alapján. Szintén elválaszthatatlanul összefonódtak azokkal a értékekkel és alapelvekkel, amelyek, úgy tűnik, szociális munka bázisát jelentik. A legfontosabb ideáltípusok a következőképpen határozhatók meg:

A szociális munkás mint tanácsadó vagy szociális ügyintéző(caseworker)

Az az elképzelés, hogy a szociális munkás olyan személy, aki emberekkel dolgozik vagy egyéneknek ad tanácsokat, gyakran visszatérő és meghatározó nézet volt a szociális munka egész története folyamán (Younghusband, 1959). Ez szorosan összefügg a szociális munka néhány alapértékével, különösen az egyének belső értékeinek felismerésével és a személyiség tiszteletével. A tanácsadás és az esetmunka természetesen azok számára is vonzó, akiknek a szociális munkáról alkotott elképzelésében kulcsszerep jut az egyének segítségének, támogatásának. A szociális munkás tanácsadói vagy szociális ügyintéző (caseworker) szerepéhez az a feltételezés is hozzátartozik, hogy az ügyfél vagy a szolgáltatás igénybevevőjének magatartása, illetve szemléletmódja meg fog változni. Sokan az esetmunka, illetve a tanácsadói szerep eltűnését tekintik az egyik legsúlyosabb problémának a közszolgáltatás keretében biztosított szociális munka kapcsán.

A szociális munkás mint szószóló

A szociális munkást tekinthetjük a szegények és a társadalomból kizsáoltak szószólójának is. Ezt a pártfogói szerepet játszhatja egyének vagy csoportok – például családok vagy közösségek – érdekében, és bizonyos szempontból ez a szerep kapcsolódhat a közösségi

munkához is. A szociális munkás ebben a szerepben segítséget, támogatást nyújthat egyéneknek vagy csoportoknak azáltal, hogy hangot ad vágyaiknak, igényeiknek és elvárásaiknak, illetve segít nekik, hogy maguk adhassanak hangot mindezeknek. A szószólói szerep is előnyben részesíti a közeli kapcsolatot a szolgáltatás igénybe vevője és a szociális munkás között.

A szociális munkás mint partner

A szociális munkásra tekinthetünk a hátrányos helyzetű vagy befolyásuktól megfosztott egyének vagy csoportok partnereként is, aki értük dolgozik. Itt is elmondható, hogy közeli kapcsolat alakul ki a szociális munkás és azok között, akiken segít. Mind a szociális munkás mint szószóló, mind pedig a szociális munkás mint segítő esetében az érintett személytől vagy csoporttól kapott felhatalmazás fontos és elengedhetetlen alapfeltétel

A szociális munkás mint a kockázatok és igények felmérője

Egyre inkább igaz, hogy a szociális munkások főszerepet kaptak számos ügyfélcsoport esetében a szükségletek és kockázatok felbecslésében. Ami aggodalomra adhat okot, az az, hogy bár az ilyen jellegű értékelések a szociális munkások egyik fontos feladatát jelentik, ez könnyen egyéb fontos feladataik rovására mehet, amilyen például az esetmunka, az egyénnel, családokkal és csoportokkal való foglalkozás. Ugyanakkor úgy is tűnhet, hogy a felmérő szerep rendőri vagy felügyeleti feladatokhoz kapcsolódik (Garrett, 2004). Ilyen módon könnyen törés következhet be az ügyfél/a szolgáltatást igénybe vevő és a szociális munkás közötti viszonyban. A szerep kapcsán előforduló zavart és kétértelműséget megfigyelték a szociális munkások által játszott mentális gyógyító szereppel összefüggésben is (Myers, 1999).

A szociális munkás mint ellátásszervező

A szociális munkásoknak lehet ellátásszervezői szerepe is. Részt vehetnek az ügyfelek/szolgáltatást igénybe vevők ellátásának megszervezésében, miközben alig van közvetlen kapcsolatuk azokkal, akiről gondoskodnak. A gondoskodás vegyes rendszerében a szociális munkások szervezhetik az egyes emberek gondozását, ennek gyakorlati megvalósítását azonban sok esetben már képesítés nélküli szociális munkások, illetve az önkéntes szervezeteknél vagy a magánszektorban dolgozók végzik.

A szociális munkás mint a társadalmi kontroll megvalósítója

A szociális munka, különösen radikális nézőpontból, lehet olyan konzervatív erő megtestesítője is, amely fenntartja a sokak által megtapasztalt egyenlőtlenségeket és a hátrányos helyzetet igazoló társadalmi és gazdasági rendszert. Így aztán a szociális munkás a társadalmi kontroll megvalósítójának is tekinthető. Tágabb értelemben ezt vonatkoztathatjuk arra a szerepre is, amit a szociális munkás általában játszik a társadalmi rend fenntartásában. Az általunk végzett felmérés során kapott egyik válasz azt sugallja, hogy ha nem lenne szociális munka, a társadalmi rendszer összeomlana. Szűkebb értelemben a szociális munkás szerepét tekinthetjük egyfajta ellenőrző szerepnek, elvárják tőlük, hogy a bűnelkövetők és problémás viselkedésűek között végzett szociális munka keretében ellássák ezeket a feladatokat.

Nem állítjuk azt, hogy a szociális munkások csak egy szerepet töltenének be az imént felsoroltak közül. Pályafutásuk bármely pontján akár valamennyit játszhatják, különböző mértékben keverve. A nehézséget sok szociális munkás és szociális munkával foglalkozó szerző számára az okozza, hogy ez a keveredés egyre távolabb visz az esetmunkától vagy a tanácsadó funkciótól, amelyek az ügyfelekkel való közvetlen kapcsolatra épülnek. A szociális munkások egyre inkább gondozásszervezőkké, helyzetfelmérőkké, illetve ellenőrző és megfigyelő megbízottakká válnak (Jordan és Jordan, 2000; Jones et al, 2004).

Az egyik komoly nehézséget a szociális munkások számára az okozza, hogy a különböző ideáltípusok között könnyen támad konfliktus, mivel igen különböző elképzeléseik lehetnek a szociális munka funkciójáról, és arról, hogy mit várhatunk el a szociális munkásoktól. De konfliktust okozhat az is, hogy a szociális munkástól egy időben egymásnak ellentmondó szerepek betöltését várjuk el.

A szociális munkások kiábrándultságáról szóló panaszai gyakran arra vezethetők vissza, hogy egyre kevesebb alkalmuk van az ügyfeleikkel való közvetlen kapcsolatra – miközben ez lehetett a legfontosabb motiváló tényező, mikor a szociális munkát választották hivatásul. Manapság sajnos gyakori, hogy a szociális munkások tevékenysége abban merül ki, hogy felügyelik, amint az emberek élete tönkremegy (Jones et al., 2004).

Kérdéses ugyan, hogy egy ilyen markáns kijelentés általánosságban elfogadható-e a szociális munka legfontosabb jellemzőjeként, de mindenesetre lényegi kritikai észrevételeket tartalmaz a szociális munkások által betöltött szerepekről (Jordan és Parkinson, 2001). Ebben a

megjegyzésben kikristályosodik egy fontos kérdés, mégpedig az, hogy a szociális munka milyen formában képes megfelelő módon reagálni a lakosság jelentős csoportjainak tapasztalataira és igényeire a 21. században.

Már említettük, hogy a közösségfejlesztést vagy közösségi szociális munkát is fontos tényezőnek tekintik az ügyfelekkel való munka során (Barclay, 1982). Ugyanakkor sok szociális munkás számára szinte soha nem adódik alkalom, hogy ilyen tevékenységekben részt vegyen; különösen igaz ez az önkormányzatok szociális osztályain dolgozókra.

A szociális munka gyakorlata: a legfontosabb értékek

Éppenséggel lehet vitatkozni arról, mi is a szociális munkások elsődleges szerepe, mégis, mint azt korábban említettük, kevesen vonják kétségbe, hogy a legfontosabb értékek a szociális munkában az egyén tisztelete és hogy az embert mint egészt kell vizsgálni. Ezt a gondolatot fejezi ki az is, hogy a gyakorlatban a szociális munkás szerepével kapcsolatban az igazi választóvonal ott húzódik (vagy ott kellene húzódnia), hogy képes-e magáévá tenni egy személyközpontú megközelítést, amely az embert saját élethelyzetének kontextusában egészként tekinti. Miközben más szakmák inkább az egyén életének egy-egy elemével foglalkoznak, mint például az egészség, oktatás, lakáskörülmények vagy jövedelem, a szociális munkás feladata, hogy az egész emberrel törődjön, és a különféle, egymással összefüggő kérdésekre keresse a válaszokat.

Ezen értékek és gyakorlati alapelvek alapján tart igényt a szociális munka arra, hogy külön hivatásként tekintsenek rá. A Seebom-jelentés olyan módon kívánta megváltoztatni a szociális szolgáltatások rendszerét, hogy létrehozott volna egy nagy szervezeti egységet, ami egyrészt javított volna az ügyfeleknek nyújtott szolgáltatás minőségén, másrészt hozzájárult volna a szociális munkások szakmai identitásának kialakításához is. Az általánosan elfogadott nézet ma az, hogy a szociális munkások szakmai identitása nem annyira az intézményi és szervezeti környezeten múlik, sokkal inkább a szociális munkás szerep saját jól megkülönböztethető értékein és gyakorlatán (*Community Care*, 2004. június 17.). Ennek a megállapításnak ott lesz különösen nagy jelentősége, ahol a szociális munka és más szakmák viszonyát vizsgáljuk.

Említést kell tennünk a szakirodalomban fellelhető másik irányzatról is, amely nem egyszerűen úgy teszi fel a kérdést, hogy miért választják az emberek a szociális munkát, hanem azt is vizsgálja, kik azok, akik így tesznek. Néhány, a témával foglalkozó szerző (Cree és Cavanagh, 1995; Froschi, 2002; Bruckner, 2002; Harlow, 2004) megállapítja, hogy létezik egyfajta nemi sajátosság, ami befolyásolhatja, hogy valakit vonz vagy taszít a szociális munka, különösen ha azt feltételezik, hogy a munkának része az emberekkel való közeli és közvetlen kapcsolat. Az a vélemény fogalmazódott meg, hogy ha a szociális munkában továbbra is egyre kisebb szerepe lesz az emberekkel való foglalkozásnak, akkor különösen a nők számára egyre kevésbé lesz vonzó ez a pálya. Ellenben ha folytatódik az a tendencia, mely szerint a menedzser és monitoring feladatok kerülnek előtérbe a szociális munkában, ezzel inkább a férfiak tudnak azonosulni, illetve ők tudják elfogadni a közvetlen emberi kapcsolatok eltűnését (Cree és Cavanagh, 1995; Froschi, 2002).

Vidéken végzett szociális munka

A viták egy másik központi kérdése az, hogy bár a legtöbb tudományos és szakmai publikáció a szociális munkával csak városi környezetben foglalkozik, vannak, akik azért harcolnak, hogy elismertessék: a vidéki térségekben is végeznek szociális munkát, és a vidéki szociális munka jelentős mértékben különbözhet attól, amit a városi környezetben megszoktunk (Turbett, 2004). A vidéki szociális munkáról szóló írások jellegzetessége, hogy kiemelik annak fontosságát, ami a városi szociális munkából nagyrészt hiányzik – a közvetlen kapcsolatot az emberekkel a közösségen belül, valamint azt, hogy nem csupán a közösségben, hanem a közösséggel együtt dolgoznak. Úgy gondoljuk, sokat tanulhatunk a vidéki szociális munka értékeinek és sajátos természetének vizsgálatából – különösen a következő időszak skóciai fejleményeinek megértéséhez. Turbett (Turbett, 2004) rámutat a vidéki szociális munka sajátos jellemzőire, és kiemelkedően fontos tényezőként említi a közösség szerepét és a face-to-face kapcsolatokat a szolgáltatások felhasználóival. A korlátozott erőforrások elosztása a vidéki környezetben (mind emberi, mind anyagi értelemben) szintén figyelmet érdemel a jövőben.

A vidéki közösségek földrajzi elhelyezkedése; a szociális munkások izoláltsága; az erőforrások elosztása; a szociális munkát segítők jelenléte vagy hiánya; a modern információs és kommunikációs technológiák alkalmazásának lehetősége, ami lehetővé teszi a szociális munkások segítségét – mindez indokolja a téma alaposabb vizsgálatát Skóciában. A vidéki

szociális munka ugyanakkor nemcsak Skócia, de a legtöbb olyan európai ország számára is fontos, ahol a lakosság jelentős része él vidéki közösségekben, amelyekben jellemző a szegénység, a kirekesztődés, a rossz egészségi állapot és a korlátozott munkalehetőségek.

Alternatív nézőpontok

A szociális munkások szerepével kapcsolatos ideáltípusok leírása nagyrészt az Egyesült Királyságban tapasztalható helyzet és az ezzel kapcsolatos szakirodalom alapján készült. Fontos ugyanakkor, hogy észben tartsuk, a szociális munka sajátos formái az adott ország és annak kultúrája által meghatározottak. Ezt legjobban az IASSW (International Association of Schools of Social Work, 2001) nyilatkozata foglalja össze, amely egyben átfogó leírást ad arról is, hogy a szociális munkások milyen szerepet tölthetnek be:

A szociális munka során számos különböző képességet, technikát és tevékenységformát használnak, amelyek összhangban vannak az emberre és környezetre vonatkozó holisztikus megközelítéssel. A szociális munka beavatkozási területe az elsődlegesen személyközpontú pszichológiai folyamatoktól a szociális politikába, tervezésbe és fejlesztésbe való bekapcsolódásig terjed. Mindezek magukba foglalják a tanácsadást, a klinikai szociális munkát, a csoportmunkát, a szociálpedagógiai munkát, a családgondozást és családterápiát is, valamint az arra irányuló erőfeszítéseket, hogy az emberek hozzáférjenek a megfelelő szolgáltatásokhoz és forrásokhoz a közösségen belül. A beavatkozási terület magába foglalja a tevékenység adminisztrációját, a közösségszervezést és olyan társadalmi és politikai akciók kezdeményezését is, amelyek célja a szociálpolitika és a gazdasági növekedés erősítése. A szociális munka holisztikus megközelítése univerzális, de a szociális munka gyakorlatában a prioritások országról országra és időről időre különbözőek a kulturális, történelmi és társadalmi-gazdasági helyzettől függően.

Más országokban a „szociális munkának” más modelljei és összefüggései is vannak, amelyek figyelmet érdemelnek, különösen igaz ez a szociálpedagógiára (Lorenz, 2000), ami a szociális munka sajátos formája. Számos közép- és kelet-európai országban megtalálható, de alapvetően német eredetű. A „szociálpedagógia” vagy „*education specialisée*” sajátos eredményeinek vizsgálata azért fontos, mert a benne rejlő lehetőségek miatt egyfajta modellnek tekintették az Egyesült Királyság számára is (Kornbeck, 2002).

A szociálpedagógiát legjobban talán úgy írhatjuk le, mint „oktatáson” alapuló irányzatot, ami egyértelműen az általános pedagógiából eredeztethető. Az „oktatási” elem fontosságát a szociálpedagógiában az adja, hogy ezzel hangsúlyozza az egyénben rejlő lehetőségeket arra, hogy a megfelelő készségek és tudás megszerzése által kezelni tudja családi és társadalmi szituációját.

A szociálpedagógia szerepe az, hogy segítse az egyént saját képességeinek felismerésében az „oktatás” és „útbaigazítás” folyamatán keresztül. Talán túl egyszerűen fogalmazva a szociálpedagógia magába foglalja:

- a kapcsolatra épülő közös munkát az emberekkel
- segítségnyújtást az embereknek, hogy megszerezhessék a megfelelő tudást és képességeket, és ezáltal a megfelelő társadalmi csoport tagjává válhassanak – a család, a helyi közösség és a társadalom tagjává (<http://p.l3xicon.com/pedagogy.html>)
- gyakran résztvétel az érintettek életében.

A szociálpedagógia oktatáson alapuló megközelítésének pontosabb bemutatására az egyik lehetőség azon feladatok körülhatárolása, amelyeket a pedagógiának fel kell vállalnia, illetve annak bemutatása, milyen jellegű képzésen kell átesnie a szociálpedagógiával foglalkozóknak:

„A BA fokozat megszerzéséhez a szociálpedagógusnak képesnek kell lennie a következőkre: önmagára figyelő szakemberként kell tevékenykednie, aki tisztában van saját viselkedésének pszichodinamikájával és annak valószínűsíthető hatásaival másokra, képes megérteni és hipotéziseket alkotni mások viselkedésével és motivációival kapcsolatban, meg tud birkózni komplex és váratlan élethelyzetekkel, képes felelősségteljesen és kreatívan felmérni bizonyos szituációkat és azokba beavatkozni, tud egyenként vagy csoportosan együtt dolgozni gyerekekkel és fiatalokkal, illetve a családjaikkal, képes kapcsolatot tartani és együtt dolgozni más szakemberekkel, különféle stratégiákat tud javasolni mind egyénekkkel, mind pedig csoportokkal folytatott preventív és kompenzációs munka során” (University of Ljubljana: http://www.pef.uni-lj.si/straniep_soje.html).

A szociálpedagógus hallgatóknak többek között az alábbi kurzusokon kell részt venniük:

- Az oktatás elmélete

- Sporttevékenységek
- A pszichológia fejlődése
- Válogatott témák az oktatás pszichológiájából
- Az oktatás szociológiája
- Válogatott fejezetek a filozófiából
- Speciális nevelési igényű gyermekek pedagógiája
- Sajátos fejlődési zavarok
- Személyiség elmélet és pszichodinamika
- Szociálpszichológia és csoportdinamika
- A kriminológia és a büntetésstudomány alapjai

Nem biztos ugyan, hogy minden képzési program a kurzusoknak ilyen elegyét nyújtja a Ljubljani Egyetemen, de a leírtak jól illusztrálják, mennyire hangsúlyos az „oktatási” megközelítés, ami lehetőséget biztosít az egyének számára, hogy megismerjék saját lehetőségeiket egy csoport tagjaként. A szociálpedagógia által megkívánt önismeret természetesen jól beleillik abba az elképzelésbe is, amely szerint a szociális munkások saját tapasztalatai fontos és hasznos elemei lehetnek a szociális munkássá válás folyamatának (Ruch, 2000). Hasonlóképpen az emberi kapcsolatokra helyezett hangsúly és a holisztikus megközelítés is nyilvánvalóan olyan elemek, amelyeket a legtöbben a szociális munka gyakorlatának legfontosabb összetevői közé sorolnának. Egy következő elem, ami megkülönbözteti a szociális munka egyesült királyságbeli felfogását és a szociálpedagógiát, az a mód, ahogy az ügyfelekre tekintenek – az Egyesült Királyságban gondoskodnak arról, hogy az ügyfél vagy szolgáltatást igénybe vevő beillesztődjön a bürokratikus rendszerbe. A szociálpedagógiában egy oktatási kapcsolat alakul ki, amit kevésbé terhel meg a sajátos bürokratikus struktúra.

Itt két megjegyzést kell még tennünk. Az egyik az, hogy Amerikában, bár távolról sem nevezhető a szociális munka jellegzetes modelljének, a szociálpedagógia mégis nagy hatást gyakorolt az esetmunka fejlődésére azáltal, hogy számos európai vándorolt ki oda a két világháború között, illetve a második világháború után (Ruch, 2000). A szociálpedagógia fogalmát mégsem tekinthetjük a „szociális munka” szinonimájának, és nincs rá garancia, hogy megfelelően alkalmazható lenne az Egyesült Királyság viszonyai között (Kornbeck, 2002), figyelembe véve a fentebb leírtakat a kulturális és történelmi különbségek fontosságáról. Az

azonban biztos, hogy sokkal inkább előtérbe helyezi a közvetlen emberi kapcsolatokat, úgy, ahogyan azt a szociális munka legfontosabb értékei is ígérik.

A második megjegyzés arra vonatkozik, hogy nem szabad elfelejtkeznünk a Kilbrandon-jelentésről (Kilbrandon, 1964), amely javasolta egy elkülönített szolgálat kialakítását, hogy ezzel segítsék a hátrányos helyzetű gyermekekre, illetve a bűncselekményt elkövetett gyermekekre vonatkozó új, integrált intézkedések megvalósítását. Ez azonban nem egy szociálismunkás-részleg létrehozását jelentette volna (erre csak 1968-ban tett javaslatot a Fehér Könyv), hanem egy szociális oktatási részlegét. Bár Kilbrandon nem dolgozta ki teljes mértékben a részleteket, jó okunk van feltételezni, hogy nem a hagyományos értelemben vett „oktatási” osztályra gondolt, sokkal inkább egy a szociálpedagógiával rokon alapelvekre épülő osztályra. A Kilbrandon által javasolt szociális oktatási osztály gyökerei leginkább abban az elképzelésben gyökereznek, amely szerint engedni kell az egyénnek, hogy felismerje saját lehetőségeit a társadalomban, nagyjából a francia *educateur* szerepének megfelelően.

Lyons (Lyons, 2002) azt is megjegyzi a szociálpedagógia esetleges egyesült királyságbeli importjával kapcsolatban, hogy „... a jelenlegi erőfeszítések ... nagyrészt abban merülnek ki, hogy ausztráliai és dél-afrikai szociális munkásokat alkalmaznak, miközben a szociálpedagógusoknak nehézséget okoz szociális munkásként elhelyezkedni a londoni régióban.”

Tudomásul véve a szociálpedagógia importjának nehézségeit, Kornbeck (Kornbeck, 2002) azt a véleményt fogalmazta meg, hogy bizonyos, az Egyesült Királyság sajátosságait fegyelemben vevő módosításokkal átvehető lenne, és a brit szociális munka profitálhatna belőle. Hogy ez lehetséges-e egy olyan időszakban, amikor a szociális munka a saját elkülöníthető szakmai identitását keresi az Egyesült Királyságban, az természetesen más kérdés.

Ahogy ebben a jelentésben már egy másik helyen utaltunk rá, nincs garancia arra, hogy ami az egyik országban működik, az a másikban is fog, elsősorban a nagyon különböző társadalmi, politikai és kulturális környezet miatt. Azt sem javasoljuk, hogy a szociálpedagógiát tévedhetetlen modellnek tekintsük, csupán mert más országokban jól működik. Például kritizálhatnánk is a társadalomátalakítási kísérletekben vállalt szerepéért. Vagyis, hogy felhasználható annak biztosítására, az emberek a megfelelő politikai nézeteket vallják – ez olyan kérdés, amivel a szociálpedagógia történetét, illetve annak a náciizmussal való kapcsolatát vizsgálóknak kell foglalkozniuk.

Nekünk sokkal inkább az a célunk, hogy a szociálpedagógiát olyan megközelítés példaként mutassunk be, amelyben kiemelt szerep jut az egyes emberekkel való foglalkozásnak, ami jelenlegi bírálói szerint hiányzik a szociális munkából az Egyesült Királyságban: face-to-face kapcsolat az emberekkel; a családi, közösségi és társadalmi összefüggések hangsúlyozása.

Szintén világossá vált számunkra az alternatív nézőpontok kapcsán, hogy olyan országokban, mint például Japán, sokkal inkább az egyénekkal, nem pedig a családokkal és közösségekkel való közös munkán van a hangsúly.

A szociális munkás szerepe: összefoglalás

A szakirodalomból kiderül, hogy számos szerep van, amit a szociális munkásoknak be kell tölteniük, ezek közé tartozik a szószóló, a tanácsadó, a caseworker, a partner, a kockázatfelmérő, az ellátásszervező és a társadalmi kontrollt gyakorló szerep. Ez természetesen nem a teljes lista, de jelzi az egymásnak néha ellentmondó szerepek széles skáláját.

Bár a szociális munkásokra jellemző szerepek eddig is folyamatosan változtak, és azokat rendszeresen felül kell vizsgálnunk, azok az értékek és alapelvek, amikre a szociális munka épül, viszonylag állandóak maradtak.

Hogy a szociális munkás milyen mértékben azonosul egy adott szereppel, azt is jelezheti, hogy mennyire gondolja úgy, hogy valóban a szociális munka legfontosabb értékeire és alapelveire épülő munkát végez. Például azt az alapelvet, miszerint az emberekkel való munka alapját a személyes kapcsolat jelenti, könnyen kikezdheti, ha közben arra kényszerül, hogy a ellátást szervező szerepet is eljátssza.

A szociális munka olyan alternatív modelljei, mint a szociálpedagógia, jól rávilágítanak az emberekkel kialakítandó kapcsolatok fontosságára, mint a szociális munka egyik alapelve, de könnyen lehet, hogy nem alkalmazhatók megfelelő módon az egyesült királyságbeli, vagy még inkább skóciai viszonyok között. Más modellek hasonló módon kihangsúlyozzák, mennyire fontos, hogy a szolgáltatás igénybe vevője legyen a szociális munka központjában, illetve hogy felismerjük a család, a közösség és a társadalom szerepének fontosságát.

A szociális munkás szerepe tágabb összefüggésben

Bár vannak biztosnak tűnő megállapítások a szociális munka feltételezett funkciói és a szociális munkások szerepe kapcsán, mégis fontos megértenünk a társadalmi és politikai összefüggésrendszert, amiben elhelyezkednek.

Evers (Evers, 2003) és Munday (Munday, 2003) egyaránt azt állítja, hogy feltétlenül szükséges azon társadalmi és politikai tényezők megértése, amelyek hatással voltak a szociális munka fejlődésére egész Európában, hogy értékelni tudjuk az egymástól nagyon különböző megjelenési formáit és azt, hogy milyen irányba fejlődhet a jövőben. A szociális munka nem légtüres térben működik. Számos olyan környezeti tényező van, amelyeket figyelembe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni a szociális munka és a szociális munkások által betöltött szerepeket, ezen tényezők közül vizsgálunk meg néhányat.

Társadalmi változások

Napjaink társadalmában a szociális munka funkcióira és a szociális munkások által betöltött szerepekre természetesen számtalan, az elmúlt két-három évtizedben lezajlott társadalmi változás is hatással volt.

Demográfiai változások

A legfontosabbak közé tartoznak a *jelentős demográfiai változások*, mint például az egyre alacsonyabb születési ráták Európa legnagyobb részén, vagy az elmozdulás egy öregedő korstruktúra irányába. Ahogy Munday (2003) rámutat, az alacsony születési ráták jelentősége abban áll, hogy a jövőben jóval kevesebb gyermek nő fel, akik gondoskodhatnak idősebb rokonaikról. Ez nyilvánvalóan hatással lesz a szociális szolgáltatásokra általában, nem csak a szociális munkára, és könnyen lehet, hogy hozzájárul a szakmák közötti határok további eróziójához, mivel új mechanizmusokra és kezdeményezésekre lesz szükség ahhoz, hogy az idősek számára is megfizethető szolgáltatásokat tudjunk nyújtani.

Munday (2003) és mások is rámutatnak a család jellegének folyamatos változására és az eltávolodásra a „hagyományos” családmódtól, ami együtt jár az egyszülős, illetve „többszülős” családok számának növekedésével. Az a tény, hogy egyre több nő lép ki a

munkaerőpiacra, erőteljes növekedést okoz a gondozás iránti keresletben, és sokan rámutattak már arra a tényre, hogy a nők a korábbinál jóval kevésbé tekintenek a szociális munkára mint vonzó karrierlehetőségre.

A szociális munka ma egy teljesen más világban kénytelen működni, mint amiről Kilbrandon annak idején jelentést írt, elsősorban a feladatok mások, amelyekkel ma foglalkoznia kell. Az idősök sajátos helyzete és az öregedő társadalom problémája mellett azt is figyelembe kell venni, hogy a szociális munka olyan környezetben zajlik, ahol számos botrányos eset történt, amelyekben gyerekek is érintettek voltak, és amelyek kihatottak a szociális munkára is. A drogokkal kapcsolatos problémák szaporodása szintén újabb feladatokat ró a szociális munkásokra, amennyibe egyrészt kábítószerélvezőkkel kell dolgozniuk, másrészt egyre gyakrabban szembesülnek a drogoknak a gyermekekre és a családokra kifejtett hatásával.

Szegénység, hátrányos helyzet és társadalmi kirekesztődés

A társadalom különböző csoportjai közötti egyenlőtlenségek Európa legtöbb országában és az Egyesült Királyságban is számos szakértő érvelését alátámasztják (Jordan és Parkinson, 2001; Munday, 2003; Unison, 2004; Jones et al., 2004), akik szerint a szociális munka és a szociális munkások által betöltendő sajátos szerep nem tűnhet el. Enélkül a társadalom sok tagja továbbra is elszenvetné a kirekesztődés negatív következményeit – szegénység, rossz egészségi állapot, rossz lakáskörülmények, az iskolázottság hiánya stb..

A szociális problémák globalizálódása

A szociális problémák *egyre növekvő globalizálódása* – különösen a polgárok Európán belüli szabad mozgása eredményeként – új dimenziókkal bővítette a szociális munkára háruló feladatokat. A migráció azt is jelenti, hogy manapság a szociális munkát végzőknek a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb nemzetközi kitekintéssel kell rendelkezniük, miközben a különböző etnikai, kulturális és politikai háttérrel rendelkező rászorultakkal foglalkoznak. Az EU-bővítés eredményeként ezek a problémák inkább növekedtek, semmint csökkentek. Érdekes módon az országhatárok eltűnése önmagában is hatást gyakorol a szociális munka fejlődésére, mivel igény jelentkezik közös képzések és tréningek beindítására.

Nem lehet véletlen, hogy jelentős aktivitás figyelhető meg a nemzetközi szakmai körökben, amelynek célja az együttműködés, a közös munka fejlesztése és a tevékenységek összehangolása a szociális munka területén.³ Ahol a menedéket kérők jelentik a problémát, ott attól tartanak az érintettek, hogy a szociális munkát egyre inkább bevonják a megfigyelői

vagy felügyelői feladatokba, ahelyett, hogy segítő és gondoskodó szerepet töltenének be (Ruch, 2000). De a legáltalánosabb érvényű megállapítás, amit az elemzés ezen része alapján tehetünk, az, hogy megvan az igény egy átfogóbb nemzetközi perspektíva kialakítására a szociális munkában, ami befolyásos szociális munkával foglalkozó szervezetek számos jegyzőkönyvében megfogalmazódott⁴, és kifejeződik azon tréningek nagy számában is, amelyek része a terepmunkára való kihelyezés a tengerentúlon.

Modern kommunikációs technológiák

A fentebb bemutatott vita a szociális munka bizonyos vidéki sajátosságairól rámutat egy másik, egyre nagyobb jelentőséggel bíró területére, ami egy 21. századi áttekintésből nem maradhat ki – az információs technológia fontosságára. Az információs technológia területén lezajlott fejlődés már eddig is jelentős hatást gyakorolt az adattárolás és adatgyűjtés folyamatára a szociális osztályokon. Ugyanakkor egyre nagyobb igény mutatkozik az információk és a modern kommunikációs technológiák felhasználására a szociális munka más területein is, például éppen azért, mert a szolgáltatásokat igénybe vevők egy része vidéki térségekben él, illetve a szociális munkások egy része ilyen térségekben dolgozik.

A telegyógyászatot a közelmúltban azért fejlesztették ki (<http://www.teis.nhs.uk/>; <http://www.gla.ac.uk/Project/Telemedicine/>), hogy lehetővé tegyék egészségügyi dolgozók távoktatását és a betegek távdiagnosztizálását. A következőkben felsorolt fejlesztések jelentős mértékben megváltoztathatják a szociális munka gyakorlatát a közeljövőben:

- Online tudásanyag és információk elérhetősége az interneten keresztül (http://www.pantucek.com/swlinks_gb.html)
- Képzési, oktatási és fokozatszerzési lehetőségek online (http://www.sosig.ac.uk/social_welfare/social_work/)
- Hozzáférés könyvtári és bibliográfiai adatbázisokhoz⁵
- Elérhetővé válnak a videokonferenciákhoz szükséges felszerelések
- A nem megfelelő közlekedéssel összefüggő társadalmi kirekesztődés felismerése (Kenyon, 2002) (<http://www.chst.soton.ac.uk/nths/abv14342.htm>)
- Online tanácsadás fiataloknak⁶
- Online önsegítés, tanácsadás és terápia⁷
- Tudás- és tapasztalatcsere régiós szinten⁸

Nem lehet kétségünk afelől, hogy a szociális munka gyakorlatára egyre nagyobb hatással lesz a modern kommunikációs és információs technológiák terjedése. Bizonyos szempontból egyes technológiák, mint például a videokonferenciák, a vidéki területeken valójában elő is segíthetik a face-to-face kommunikációt a szociális munka folyamatában. Az is elképzelhető, hogy az online módszerek alkalmazása az ügyfelekkel való kapcsolattartásban előnyökkel jár a hatóságok számára – különösen a rurális térségekben –, ahol szűkösek az emberi és anyagi erőforrások.

Az ilyen technológiák egyre gyakoribb felhasználása a tanulásban, a tudásanyagok, az információk, készségek és tapasztalatok elérhetővé tétele a szélesebb közönség számára⁹, a megfelelő eszközök, amik lehetővé teszik óriási adatbázisok létrehozását az ügyfelekről és ügyfélcsoportokról – mindez hatással lesz a jövő szociális munkájára. Ami az utóbbi lehetőséget illeti, az a tény, hogy a szociális munkások lesznek felelősek olyan adatbázisokért, amelyekben név szerint szerepelnek gyermekek és családok, azt is jelenti, hogy néhányukra jelentősebb megfigyelési és felügyeleti feladatok hárulnak. Nagyobbak annál, mint ami összeegyeztethetőnek tűnik a gyermekekkel és családokkal foglalkozó szakma szabályaival (Garrett, 2004). A legutóbbi adatvédelmi törvény is speciális problémát jelenthet minden olyan intézmény számára, amely adatokat tárol egyénekről és családokról. Ez természetesen nem csak a szociális munkára vonatkozó sajátosság.

Társadalmi változások: összefoglalás

Összefoglalva, a szociális munka jellegére és a szociális munkások által betöltendő szerepekre is egyre nagyobb hatással vannak a társadalmi változások. A szociális munka fejlődése során figyelembe kell vennie a fentebb bemutatott történéseket, és minden okunk megvan rá, hogy feltételezzük: azok az elkövetkezendő időkben is meghatározó befolyással lesznek a szociális munkára és a szociális munkások szerepére.

Ezen beszámoló szerzői hangsúlyozni szeretnék azon meggyőződésüket, hogy ha a szociális munka a szegények, a társadalomból kirekesztettek és a hátrányos helyzetűek számára nyújtott szolgáltatás, akkor a jövőben a hatékony szociális munkára nem kisebb, hanem jóval nagyobb szükség lesz.

Jóléti filozófia és politika – változó ideológiák

Ahogy azt a jelentés elején leírtuk, egy jóval tágabb filozófiai összefüggésben is fontosnak tartjuk meghatározni a szociális munka funkcióit és a szociális munkások szerepét. A jóléti filozófia vagy politikai ideológia ahogyan Payne mondja, bármely időpillanatban fontos meghatározója annak, hogy mit tekintünk érvényes tudásnak (Payne, 1999). A szociális munkával kapcsolatos tudás, készségek és gyakorlat érvényességét az adott időszak meghatározó ideológiájával összefüggésben kell vizsgálni.

Az 1. táblázatban Evers (Evers, 2003) bemutatja a legfontosabb ideológiákat, amelyek az elmúlt néhány évtizedben meghatározták a társadalmi és politikai életet.

Ez a főbb ideológiai áramlatoknak nagyon hasznos összefoglalása több okból is:

- Hatékony és gazdaságos módon tekinti át és segít megérteni a szociális munka fejlődésének hátterét.
- Hasznos eszközt biztosít számunkra, hogy jobban megérthessünk néhány szervezeti és intézményi változást, amelyek hatással voltak a szociális munkára az elmúlt évtizedekben, és amelyek a későbbiekben részletesen tárgyalunk.
- Összeveti egymással a szociális munka és az ügyfelek, vagy a szociális munkás és az egyes ügyfél közötti kapcsolat jellegét is. Ennek különösen nagy jelentősége lesz a későbbiekben.

1. táblázat

JÓLÉTKÖZPONTÚSÁG	PROFESSZIONALISTA SZEMLÉLET	KONZUMERIZMUS	MENEDZSERI SZEMLÉLET	RÉSZVÉTELI MEGKÖZELÍTÉS
<ul style="list-style-type: none"> •A szolgáltatások rendszerének hierarchikus irányítása •Teljes lefedettség/egységes szolgáltatások •Egyenlő normák •Tanácsadó testületek és bizottságok a testületi irányításért •Minőségellenőrzés állami ellenőrzéssel •Szociális jogok és kórlap 	<ul style="list-style-type: none"> •Ellátás-menedzsment •Magasabb képzési szintek •Magasabb szintű szakmai tanácsadás és konzultáció •Minőségellenőrzés a szakmai önkontroll segítségével •A közszolgálat ethosza 	<p>Verseny</p> <p>Egyéni választás</p> <p>Piackutatás</p> <p>Utalványok</p> <p>Fogyasztó-orientáltság</p> <p>Fogyasztói lobbizás</p> <p>Fogyasztóvédelem</p>	<p>Szervezett gondoskodás</p> <p>Célmeghatározás</p> <p>A menedzsmenttel kapcsolatos és közgazdasági kérdések fontosság nő</p> <p>Külső minőség-menedzsment</p> <p>A panaszok kezelése</p>	<p>Kollektív önségítés</p> <p>Önkéntesség</p> <p>A felhasználókra és a közösségre építő szolgáltatás erősítése</p> <p>A helyi beágyazottság erősítése</p> <p>A felhasználók helyzetének erősítése</p> <p>Fokozott párbeszéd a szolgáltatásokról</p> <p>Nagyobb felhasználói kontroll a szolgáltatások tervezésében és megvalósításában</p>

Forrás: Evers, 2003

Rövid összefoglalásunkban mindössze annyit teszünk, hogy Evers táblázata alapján elhelyezzük a szociális munkát a létező ideológiák között, és megvizsgáljuk, hogy milyen hatással lesznek ezek várhatóan a jövőben.

A jólétközpontú ideológia (A Welfarist Ideology)

A jólétközpontú filozófia időszakában, ami uralkodó helyzetben volt a háborút követően, a szociáldemokrata dominanciájú '50-es és '60-as években, a szociális munka még nem vált el szervezetileg a többi szolgáltatástól, és nem hozott létre különálló nagy osztályokat, hanem csak egy sajátos, néhány szakember által paternalistának nevezett megközelítést alkalmazva tevékenykedett – ennek lényegét legjobban, bár kissé talán negatívan Barbara Wootton's (Wootton, 1959) fogalmazta meg híres kijelentésében, miszerint „a papa jobban tudja”. A jóléti állam elfogadta, hogy mindenkiért felelősséggel tartozik az egyetemes gondoskodás alapján, és ahol szükség volt rá, ott a jóléti állam alapvető jóléti mechanizmusai működésbe léptek. Ez természetesen a jóléti gondoskodás rendszerének csak egy leegyszerűsített koncepciója, de arra megfelel, hogy bemutassuk, milyen sok elvárás, feltételezés kapcsolódik a jóléti szolgáltatásokhoz, és azon belül a szociális munkához:

- az az elképzelés, hogy az állam képes felismerni és kielégíteni a szükségleteket;
- az az elképzelés, hogy a jóléti rendszerben dolgozó képzett szakemberek képesek meghatározni a szükségleteket és tudják, hogyan lehet a legjobban kezelni a problémát;
- a szociális munkás és az „ügyfél” közötti viszony a szervezeten belüli hierarchikus viszonyokat tükrözte – a hatalmi viszonyok egyenlőtlenek voltak, mivel a szociális munkás jobban tudta az ügyfélnél, hogy utóbbinak mire van szüksége, és hogy mi a megoldás.

Professzionalista ideológia

A professzionalista megközelítés történelmileg és koncepcióját tekintve nem áll nagyon távol a jólétközpontú megközelítéstől, és a tapasztalatok azt mutatják, hogy egyre nagyobb szerepet kap a képzett szakemberek által nyújtott szolgáltatások kapcsán – ők azok, akik elsősorban ellátásmenedzsmenttel és a gyakorlati munka irányításával foglalkoznak. Az ügyfelekkel

kialakult kapcsolatban még itt sem beszélhetünk kiegyensúlyozott viszonyról, mivel a tanult szakember képes rá, hogy megállapítsa a problémát, és megoldást találjon.

Konzumerizmus

A konzumerista álláspont kapcsán egyfajta paradigmaváltást is megfigyelhetünk, mivel az ügyfélből fogyasztó lesz, aki képes választani a szolgáltatások közül, illetve olyan szolgáltatásokat vesz igénybe, amelyek mellett alapos megfontolás után dönt, nem csupán a szociális munkás véleményére, ítéletére bízva magát. A piac fontos és erős tényezővé válik az igényeket kielégítő szolgáltatások esetében, és a „fogyasztó” és a szociális munkás közötti viszony már kevésbé tűnik hierarchizáltnak – bár több szakember is megjegyezte, hogy a viszonyuk továbbra sem teljesen kiegyensúlyozott, inkább a szociális munkás felé billen az általa képviselt hatalom miatt, amelynek birtokában megítéli az adott helyzetet, illetve amiatt, hogy ő tudja, mit tud nyújtani a piac az ügyfélnek, vagy mit kell nyújtania. Ami nem szerepel ebben a megközelítésben, az a gondolat, hogy a fogyasztó védelmet is kaphat, és panasszal is élhet a szolgáltatás színvonalával vagy minőségével kapcsolatban.

Menedzseri szemlélet

Egy inkább menedzseri szemléletű megközelítés (ami a menedzseri hozzáállást és a közgazdasági szempontokat helyezi előtérbe) felé történő elmozdulás során azt tapasztalhattuk, hogy ez leginkább a az ügyfelekkel való közvetlen kapcsolat rovására mehetett végbe. A konzumerizmus térnyerésének egyik következménye az volt, hogy a szolgáltatások piacán megjelentek a külső, nem állami szervezetek, ennek következményeként a szociális munkások szerepe egyre inkább az értékelés és a szabályozás lett. Bár a szolgáltatás felhasználóját itt kevésbé tekintik „ügyfélnek”, felmerülnek aggodalmak is. Elsősorban annak kapcsán, hogy a menedzseri szemlélet terjedése a szociális munkában együtt járhat azzal, hogy nagyobb fontosságot tulajdonítanak a költségvetésnek és a célkitűzéseknek, mint az emberekkel való munkának, illetve hogy a szakmailag jól képzett szociális munkások elkerülnek a szociális munka első vonalából, és a szolgáltatásokat alapvetően a piac határozza meg. Az esetek menedzsmentje kerül előtérbe az esetmenedzsment rovására (Jones et al., 2004). A menedzseri szemlélet kritikusai szerint ennek hatására a szociális munka leértékelődött (Leadbetter, 2004), és az egyén eltűnik valahol ebben a folyamatban.

Részvételi megközelítés

Az eddig felsorolt szemléletek alkalmazása során az „ügyfélnek”, „fogyasztónak”, „a szolgáltatás igénybevevőjének” kevés beleszólása van a nyújtott szolgáltatás jellegébe, vagy az intézkedések és gyakorlati lépések tervezésébe, megvalósításába, hogy ezáltal javíthassa a pozícióit. Továbbra is megfigyelhető az egyensúly hiánya a szociális munkások vagy gondozók és az ügyfelek között kialakult kapcsolatban. Éppen ezt a helyzetet akarja megváltoztatni a *részvételi megközelítés* (Jordan és Parkinson, 2001), mely sokkal közvetlenebb munkakapcsolatot szeretne kialakítani a szolgáltatás nyújtója és a szolgáltatás felhasználója között.

A részvételi megközelítés hívei szerint a fő feladat a felhasználók pozíciójának erősítése, hogy ezáltal több információt kapjunk tőlük a kapott szolgáltatásról az erről folyó diskurzushoz, és hogy ezeket a diskurzusokat el tudjuk helyezni a helyi és regionális összefüggések rendszerében. A hangsúly a közösségi alapú szolgáltatásokon van, ahol a felhasználó és a szociális munkás partnerként viselkednek. Közös céljuk, hogy megoldást találjanak a felhasználó problémájára, és az a szolgáltatás eredményeként jobb élethelyzetbe kerüljön. A hatalmi kiegyensúlyozatlanság ennek következtében csökken, a felhasználó is aktívan bevonódik a saját jövőjének alakításába, aktív szerepet játszhat mint állampolgár, és nem rekesztődik ki a szegénység vagy a hátrányos helyzet okán.

A jövő szociális munkája közvetlenül és tevőlegesen részt vesz azoknak az életében, akik támogatásra szorulnak. Ez mind a szolgáltatások felhasználói, mind pedig a szociális munkások számára hasznos; utóbbiak számára azért, mert elmozdulást jelent a szociális munka egy olyan eredeti formája felé, amely hű maradt a fejlődése során kialakult értékekhez és gyakorlathoz, és független azoktól a szervezeti és intézményi változásoktól, amelyek az elmúlt években hatást gyakoroltak rá. Egy ilyen befogadó megközelítés lehetőségét a szociális munkában később tárgyaljuk, amikor a „konstruktív szociális munka” kérdéskörével foglalkozunk, ahogy azt Jordan (Jordan és Parkinson, 2001) és mások (Parton és O'Byrne, 2000) kidolgozták a más országokban született programokra és az ott szerzett tapasztalatokra építve.

Ideológiai változások: összefoglalás

A fent leírtak természetesen leegyszerűsített áttekintését adták a szociális munkára az elmúlt években ható legfontosabb ideológiai irányzatokról, de a szakma elmozdulása a háború utáni jólétközpontúságtól a konzumerizmus és a menedzseri szemlélet felé sok szociális munkás számára ismerős lehet. Különösen azok számára, akik a látottakat úgy értékelték, mint a szociális munka kiárusítását és iránytévesztést. Az ilyen vélemények nagy száma vezethette Stathamet (Statham, 2001, p.30), hogy egyetértsen az idézett kijelentéssel:

„Ezek nehéz idők voltak sokunk számára. A '90-es évek végén a Szociális Szolgáltatások Felügyeletének vezetője mondta, hogy a legfontosabb szociálismunkás-szakismereteket «vissza kell csempészni» a szociális munkába.”

A szociális munka természetesen egyik országban sem alapul mindössze egy ideológiára a fentiek közül, sokkal inkább a különféle megközelítések sajátos keverékével találkozhatunk. Íme egy újabb ok, amiért nem javasoljuk a szociális munka jövőjéről más országokban kialakított elképzelések átvételét.

A bemutatott ideológiák végiggondolása viszont mindenképpen rávilágít arra a tényre, hogy a szociális munkások szerepét, és azokat a módokat, ahogyan ezt a szerepet be tudják tölteni, el kell helyeznünk az ideológiák rendszerében, melynek során könnyen lehet, hogy konfliktusba kerülünk a szociális munka legalapvetőbb értékeivel és elveivel.

Az az út, amit a szociális munka bejárt a jólétközpontúságtól, a professzionalista szemlélettől, a konzumerizmustól, a menedzseri szemlélettől a részvételi megközelítésig, folyamatosan szembesíti a szociális munkát a saját természete és funkciói újraértékelésének szükségességével.

Szervezeti változások

Ahogy nyilvánvalóan voltak olyan jól érzékelhető mozgások az ideológiák területén, amelyek hatottak a szociális munkások szerepére, éppúgy voltak olyan szervezeti változások is, amelyek befolyásolták, hogy mit tesznek, és mit nem tehetnek meg a szociális munkások. A következőkben igyekszünk röviden bemutatni ezeket a változásokat azért, hogy megvizsgálhassuk, mennyiben járultak hozzá a szociális munka identitásválságához.

A háború utáni időszakban a szolgáltatásokat többnyire egymástól elkülönült szervezetek biztosították, s csak Kilbrandon és Seebohm hatására indult meg a nagyobb, integrált struktúrák kialakítása. A szociális szolgáltatások nagy részét a nagy szociális munkás vagy szociális szolgáltató osztályokon keresztül biztosították, a nem közszolgálati intézmények szerepe viszonylag csekély volt. Ezt követően láthatunk kísérleteket arra, hogy a szociális munka és a szociális munkások közelebbi kapcsolatot tudjanak kialakítani azokkal a csoportokkal és közösségekkel amelyeket szolgáltak, ilyen kísérlet volt az ún. „patchwork”-re vonatkozó javaslat, és persze a közösségi szociális munkát támogatása is, ami a Barclay-jelentésben fogalmazódott meg. Számos további fejlemény befolyásolta jelentősen a szociális munka jellegét azóta is, és ez várhatóan így marad a jövőben.

A helyi önkormányzatok átszervezése

Az első ilyen változás a helyi önkormányzatok átalakítása volt Skóciában, aminek eredményeként számos kisebb méretű szociális munkával foglalkozó osztály jött létre.

A jóléti rendszer vegyes gazdasága

A következő változás az, hogy a jóléti rendszer jóval összetettebb gazdasági háttérre épül, a jóléti szolgáltatások ma már nem csupán a közszférán, az állami szerveken keresztül jutnak el az emberekhez, hanem egyre inkább önkéntes, nonprofit szervezeteken, kereskedelmi magánvállalkozásokon és természetesen az informális gondozó szektoron keresztül is, ez utóbbi alatt Munday (Munday, 2003) a családot, barátokat, szomszédokat és kollégákat érti. De a legfontosabb azt hangsúlyozni, hogy a szociális szolgáltatások egy részét már nem az állami, hanem egyéb szociális szervezetek biztosítják. Megint leszögezhetjük, hogy az arányok különböznek az egyes országokban, de nem lehet kétséges, hogy általában egyre nagyobb a nem állami szektor részvétele a szociális munkában és a jóléti szolgáltatásokban. Azt a jelenséget is dokumentálták már (*Community Care*, 17 June 2004), hogy a szociális munkások sok esetben nem is a szakmájukat hagyják el, csak az önkormányzati hivatalt, hogy a jóléti gazdaság egy másik szektorában dolgozzanak tovább.

Hasonlóképpen sok írás foglalkozott már az ún. „para-professzionális” szektor növekedésével (Healy és Meagher, 2004), ez alatt azokat a dolgozókat értik, akik gondozó szerepet töltenek

be, és általában a szociális gondoskodás területén dolgoznak, de nem képzett „szociális munkások”. A legtöbb országban a para-professzionális szektor látványosan bővült, ami aggodalmakat is szül, mivel sok olyan tevékenységet, amit a szociális munka alapvető feladatai között tartottak számon, ma már egyre gyakrabban végeznek képesítés nélküli dolgozók.¹⁰ Ennek az a következménye, hogy a továbbra is felelősségteljes munkát, például esetmenedzselést, kockázatfelmérést végző, képzett szociális munkások egy lépéssel távolabb kerültek attól, amit egyébként a szociális munkás valódi szerepének tartanak. További veszély természetesen az is, hogy a szociális munka feladataként meghatározott célokat kívülről állapítják meg (esetmenedzselés, kockázatfelmérés, a menedzseri szerep betöltése), nem pedig a szakmai ítéletalkotás és döntéshozatal keretein belül. A szociális munkásoknak ez a változó szerepe, amelyben, úgy tűnik, elveszítik szakmájuknak néhány alapvető elemét, valószínűleg jelentős részben hozzájárul az általuk is jelzett kiábrándultsághoz, és magyarázatot ad arra is, miért olyan nagy a fluktuáció, amit, mint korábban már említettük, nem lehet „arany kézfogással” vagy „arany bilincsekkel” megakadályozni.

Szakmai együttműködés

A szervezeti változások harmadik aspektusa természetesen az a tény, hogy a szociális munka feladatainak ellátása egyre gyakrabban más szakemberekkel, például tanárokkal, orvosokkal (van Zwanenberg, 2003) és ápolókkal szorosan együttműködve történhet, és valóban egyre erősebb a szociális munka elmozdulása olyan más struktúrákkal való szervezeti integráció irányába, mint az oktatás, egészségügy vagy a lakásügy. A szociális munka integrációja más szervezetekkel különösen sikeres volt, mivel a közös munkát hatékonynak és előnyösnek értékelték az ügyfelek és a szolgáltatások igénybevevői számára.¹¹ Arra is van bizonyíték, hogy azok a szociális munkások, akik nem az önkormányzatok szociális osztályain dolgoznak, hanem például háziorvosi körzetekben (Firth et al., 2004), illetve különböző egészségügyi intézményekben, fontos szerepet tudnak és akarnak játszani multidiszciplináris csoportokban. Különösen érdekes, hogy az eddig elmondottakhoz nagyon hasonló viták zajlottak a multidiszciplináris csoportokban folytatott munkáról, a szakképzettség nélküli dolgozók növekvő szerepéről és a szakma határainak kereséséről az ápolókkal kapcsolatban a modernizálódó Nemzeti Egészségügyi Szolgálatnál (Melia, 2004).

Az elképzelés, hogy a szociális munka és a szociális szolgáltatások szerepköre a jövőben még több egészségügyi és oktatási teendővel bővüljön, nyilvánvalóan azokat a véleményeket

erősíti, amelyek szerint nem biztos, hogy a szociális munkát csak az önkormányzatok adott osztályainak keretein belül lehet végezni. Ennek pedig nyilvánvalóan komoly hatása van arra, hogy mit csinálnak a szociális munkások, és azt hol teszik.

A Szociális Ellátási Osztályok fontosabb, stratégiai szerepre tehetnek szert a helyi önkormányzatoknak a közösség gazdasági, szociális és környezeti állapotának javítására irányuló munkája segítségével, részint az igazgatónak az előkészítés és a megvalósítás minőségéért vállalt felelősségén keresztül (Quality Strategy 2000). A végeredmény az lehet, hogy a szociális munka a szociális gondozás útját követve egyre inkább eltávolodik a róla kialakult képtől, amely teljesen azonosítja azt a helyi önkormányzatok Szociális Ellátási Osztályaival. Ez nem tragédia, sőt új, és még változatosabb lehetőségeket jelent. Akárcsak az oktatás és az egészségügy, a szociális munka és a szociális gondoskodás is több azoknál az intézményeknél, amelyekben aktuálisan tevékenykedik. Amit egyszer kialakítottak, azt át is lehet alakítani ... (Statham, 2001, p. 24).

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a hatékony közös munkát akadályozhatja az egyik szakma képviselőinek tudáshiánya, illetve a feltételezései a másik szakma feladatairól (Ld. O'Brien et al., 2003). Az a tény, hogy a gyermekeknek nyújtott szolgáltatások egyre nagyobb részét az oktatáshoz kapcsolják, illetve hogy a bűnelkövetőkkel kapcsolatos szociális munkát gyakran külön igazságügyi intézményeken belül végzik, esetleg bevonva a büntetésvégrehajtást is, arra utal, hogy fejlődésének következő szakaszában a szociális munkát Skóciában különböző szervezeti keretek között végzik majd, ahol a szociális munkát más szakmáktól megkülönböztető sajátosságok szakmai szempontokon kell hogy alapuljanak, nem pedig a szervezeti hovatartozáson. Hasonlóképpen a más szakmákban zajló változások tovább fogják erodálni a szakmák közötti határokat; jó példa erre az ápolás, amelyben fokozatosan alakul ki egy szélesebb értelemben vett gondozói szerep.¹² Melia (Melia, 2004, p.11) arra is rámutat, hogy „[h]ozzáadhatjuk az ápolással kapcsolatos elképzelésekhez a társadalmi befogadás elősegítésének politikai célját is ...”

A szakmai szerepekről zajló vita kapcsán újra felmerül az a kérdés is, vajon a szociális munkásokat képzésük során általános szociális munkási feladatokra kell-e felkészíteni, hogy képesek legyenek minden lehetséges ügyfélcsoporttal dolgozni, ide értve az időseket és gyermekkorú bűnelkövetőket is, vagy esetleg valamely terület specialistájává képezzék őket.

Abban egyetértés látszik kialakulni, hogy szükség van egyfajta alapozó vagy általános képzésre, de a sajátos csoportokkal való munka specializációt igényel.¹³

Vezetési és menedzsmentkérdések

Nincs kétség afelől, hogy a szociális munka és más szakmák közötti együttműködésnek már eddig is sok eredménye volt. Ugyanakkor hiba lenne figyelmen kívül hagyni azokat a megjegyzéseket, amik a közös munkával járó veszélyekre hívják fel a figyelmet, amelyek fenyegethetik a szociális munka identitását és hozzájárulhatnak a „válsághoz”, amivel a szakmának szembe kell néznie. Miközben például van Zwanenberg (van Zwanenberg, 2003) a szociális munka területén dolgozó tapasztalt menedzserek véleményét vizsgálta Skóciában, fel tudta mérni a számukra legfontosabb, a közös munkához, a partnerséghez és a multidiszciplináris környezetben végzett munkához kapcsolódó vezetési és menedzsmentkérdéseket, amelyekkel a szociális munkások találkozhatnak, amikor más szakmák képviselőiből álló csapatokban dolgoznak. A vélemények több nehézségre is rámutattak, mint például:

- vezető szerepet biztosítani a szociális munkának a vegyes csoporton belül és a „kormányzati különmegállapodásokon” túl (‘separate governance arrangements’),
- elismerést kivívni a szociális munka számára a multidiszciplináris csapatban,
- megőrizni a szociális munka értékeit,
- biztosítani a szakmai szolgáltatás minőségét,
- biztosítani, hogy a szociális munka által meghatározott terveket kövessék, az tehát ne legyen alárendelve sem az egészségügynek, sem az oktatásnak, és ellenállni a szakmai határok összemosásának,
- a források menedzselése a csapat különböző, egymással versengő igényei között,
- létrehozni és fejleszteni az esetmenedzsment kultúráját, ami tükrözi a szociális munka központi értékeit és a felhasználók, valamint a gondozók igényeire koncentrálnak

Van Zwanenberg (van Zwanenberg, 2003, p. 8.) azt is megállapította, hogy a jövő szociális munkával foglalkozó menedzsmentje számára a legnagyobb kihívást azok a félelmek jelentik, amelyet a szociális munka és az egészségügy formálódó közös struktúrájának kialakítása, és ennek a szociális szolgáltatások struktúrájára gyakorolt hatásai miatt éreznek. Szintén vannak félelmek a szakma jövőjével kapcsolatban, különösen, ha a jelenlegi, az önkormányzatokon belül működő szociálismunkás-struktúrák eltűnének a más

szervezetekkel, például az egészségüggyel, oktatással való integrációt szorgalmazók nyomására.

A vezetés szempontjából nézve nyilvánvalóan vannak tényezők, amik a szociális munkások különálló szerepének jövőjét fenyegetik. A szociális munkások szerepe és valójában az ezt a munkát felvállaló szociális munkások identitása is könnyen veszélybe kerülhet a más szolgálatokkal való integrálódás iránti igény növekedésével (van Zwanenberg, 2003; *Community Care*, 17 June 2004). Ugyanakkor ezek az igények nem feltétlenül vezetnek oda, hogy a szociális munka mint szakma megszűnik létezni. Sőt ellenkezőleg, bizonyítható, hogy a szociális munka iránti igény nagyobb, mint valaha, tekintetbe véve a más szervezetekkel és szakmákkal való szorosabb együttműködésre irányuló igényeket. A szociális munka szakmai identitásának fontosságát a van Zwanenberg jelentésében nyilatkozó vezető menedzserek is érzékelik, ez érinti a toborzás és a szakma megtartó erejének fontos kérdéseit is.

A szociális munkára nyilvánvalóan nagy hatást gyakoroltak az elmúlt négy évtized szervezeti változásai, ide értve az elmozdulást a kisebb szervezeti egységek, osztályok felé, a jóléti szolgáltatásokat biztosító vegyes gazdaság növekedését és az egyre intenzívebb együttműködést és közös munkát. Nem állítjuk azt, hogy ezen változások hatása feltétlenül negatív volt, de mindenesetre azt jelentették, hogy a szociális munkának is folyamatosan változnia kellett, alkalmazkodni az új munkakörülményekhez és rendelkezésekhez.

Szervezeti változások: összefoglalás

A fent tárgyalt szervezeti változások hatását a szociális munkára és a szociális munkások szerepére jól illusztrálják Zwanenberg és Jordan írásai. Van Zwanenberg (van Zwanenberg, 2003, 5.6, p. 9.) azt állítja, hogy a szociális munkát gátló jelenlegi tényezők és azon akadályok, amelyek nehezítik annak meghatározását, milyen szerepet kellene a szociális munkásoknak játszani a jövőben, legjobban azon a felismerésen keresztül mutathatók be, mely szerint „visszatérő témák voltak ezen a területen a szakmailag képzett szociális munkások és szolgáltatásmenedzserek szerepe egy integrált szolgáltatásokat nyújtó világban, amit a több szakmát és több szervezetet magába foglaló partnerségek sora, a folyamatosan és állandóan változó tervek, illetve a szolgáltatás tervezésre és szolgáltatásmenedzsmentre vonatkozó aktuális és hirtelen megjelenő irányelvek hatása jellemez.”

Jordan (Jordan és Parkinson, 2001, p. 37), miközben hasonló témával foglalkozik, arra a kérdésre koncentrálna, hogy vajon „... a professzionális szociális munka továbbra is az utcán keres-e igazolást létezésére a szolgáltatások felhasználóival és a gondozókkal, vagy egyre inkább távolságtartó, irodába zárt, jelentéseket írogató, irodai gyakorlattá válik, amiből eltűnik a közvetlen kapcsolat az emberekkel.”

A paradoxon az, hogy mivel az utcai szolgálatok feladatellátásában az önkéntes és magánszektor szerepe a egyre nő, az olyan feladatok nagy részét, amit „szociális munkának” hívunk, most képzettség nélküli, gyakorlatlan emberek végzik. Ugyanakkor Jordan azt is állítja, hogy a szociális munka és a szociális munkások ma is értékes szerepet játszhatnak, de ez nem történhet meg a jelenlegi szabályozások mellett, amely inkább eltávolítani igyekszik a szociális munkásokat a közvetlen emberi kapcsolatoktól. Tehát ismét nem a professzionális szociális munka fontosságával van probléma, hanem a szabályozással, aminek keretein belül tevékenykednie kell.

A szociális munkás szerepe tágabb összefüggésben: összefoglalás

Nem lehet kétséges, hogy azok a társadalmi változások, amelyekhez a szociális munkának folyamatosan alkalmazkodnia kellett – átalakuló demográfiai struktúra, növekvő szegénység, kirekesztődés, hátrányos helyzet és a szociális problémák globalizálódása – továbbra is fennállnak, és továbbra is hatással lesznek a szociális munkára. Ugyanakkor a szociális munkának számos konkurens és alkalmasint egymással ütköző ideológiára is reagálnia kell. Az elkövetkező időszak egyik fontos megoldandó kérdése a szolgáltatás felhasználói és a szociális munkások közötti kapcsolat jellegének megváltoztatása, a valódi részvétel biztosítása.

Figyelembe véve a jelenlegi szervezeti és strukturális szabályozásokat, és azt, hogy a témával foglalkozók közül többen is úgy látják, hogy ezek gátolják a valóban hatékony szociális munkát, megállapíthatjuk, hogy a szociális munka fejlődésének alapvető kérdése azoknak a struktúráknak az átgondolása, amelyek között a szociális munkásoknak ma dolgozniuk kell. Mindazon vezetéssel és menedzsmenttel kapcsolatos problémák ellenére, amiket korábban leírtunk, a szociális munkát lehet sikeresen végezni többféle környezetben az önkormányzati struktúrán kívül is, erre ma is vannak példák.

Megelőzés

Kilbrandon-jelentés

A Kilbrandon-jelentés egyik alapvető megállapítása volt a megelőzés, és különösen annak a megelőző munkának a kiemelkedő fontossága, aminek segítségével azonosíthatjuk a gyermekeket és a családokat veszélyeztető tényezőket. Kilbrandon szerint „... lére kellene hozni egy helyi hatóságot minden régióban, amelynek speciális feladata a prevenció és a fiatalkori bűnözés visszaszorítása lenne” (Kilbrandon, 1964. Part 1, 252. 6).

A megelőzés szerepének hangsúlyozása láthatóan mindig is olyan fontos alapelv volt, ami meghatározta a szociális munka fejlődési irányát Skóciában, ez a Kilbrandon-jelentésből is kiderül. A hangsúlyt a közösségi szociális munkára helyező Barclay-jelentés is a preventív megközelítés mellett érvel, aminek segítségével véleménye szerint kivédhetők azok tényezők, amik veszélyeztetik az egyéneket, családokat és közösségeket. Ugyanakkor a gyakran hangoztatott aggály mellett, miszerint sikertelen a preventív munka kidolgozására és támogatására irányuló tevékenység, a szociális munka identitásválsága is elválaszthatatlan attól a ténytól, hogy a szociális munka a helyi önkormányzati keretek között már nem képes hatékonyan végezni a megelőző munkát (Jordan és Parkinson, 2001; Jones et al., 2004).

Konstruktív szociális munka

A szociális munka története során, és így természetesen ebben a jelentésben is rendszeresen visszatérő témák a szociális munka alapvető értékeinek kérdése, az emberekkel való munka, a face-to-face munka, a közösségekkel való együttműködés és a közösségi munka, a megelőzés, illetve a szolgáltatás igénybevevői és a szociális munkások közötti kapcsolat. Mint ahogy az ideológiák és filozófiák is változtak, amelyek keretében ezek a kérdések felmerültek, úgy a szociális munka és annak szerepe esetében még inkább szükség van a kérdések újragondolására.

A szociális munka Ausztráliában, Új-Zélandon és az Egyesült Államokban végbement fejlődésének nyomon követése során Jordan (Jordan és Parkinson, 2001) röviden bemutatja a *konstruktív szociális munka* fogalmát, amit elsőként Parton és O'Byrne (Parton és O'Byrne, 2000) dolgozott ki. A konstruktív szociális munka fogalmának megalkotása részben kísérlet

arra, hogy összegyűjtsék a különféle problémákat, amelyekből összeáll az, amit a szociális munka válságának nevezünk, és amelyek közül többet ebben a tanulmányban is tárgyaltunk. A konstruktív szociális munka különösen nagy hangsúlyt helyez a szolgáltatás felhasználóinak segítségére a változás folyamatában, a közösségi összefüggések figyelembe vételének fontosságára a segítő munka során, a megelőző munka támogatására, és arra, hogy a szociális munkás és az ügyfél partnerként dolgozzon együtt, miközben az utóbbi helyzetére keresnek megoldást. A konstruktív megoldásokat a szociális munkással folytatott beszélgetések, illetve további közös erőfeszítések segítségével lehet megtalálni, amely során megbeszéljük, milyen a pénzügyi és emberi erőforrásokra van szükség, hogy az eredmény komoly változást jelentsen az ügyfél életében.

Jordan és mások is a fent leírt módon a szociális munka olyan koncepciója mellett érvelnek, amelyben kiemelt hely jut a szolgáltatás igénybevevőjével folytatott párbeszédnek, és amely hangsúlyozza az egyéni, családi és közösségi problémáknak a szolgáltatást igénybe vevő szemszögéből történő megfogalmazásának fontosságát. Ez a megközelítés nem annyira „személyközpontú” abban az értelemben, hogy a szociális munkás hozza a döntéseket, s szakmai ítéletének meghozatala során a szolgáltatás felhasználóját helyezi a középpontba. Sokkal inkább arról van szó, hogy a folyamat kezdetén azt tisztázzák, hogy a szolgáltatás igénybe vevője hogyan látja a helyzetet, és a megoldás vagy a „párbeszéd a változásért”, ahogy Jordan nevezi, a beszélgetés során alakul ki. Ehhez persze szükség van olyan szociális munkásokra, akik megfelelő felkészültséggel rendelkeznek a tanácsadás és a terápiás munka területén, valamint olyan szervezeti struktúrára, amely megadja a szociális munkásnak a szabadságot, hogy kreatívan, az ügyfélt partnerként kezelve találjon megoldásokat. A kreatív szociális munka ezen kívül a társadalmi befogadás és a polgárság fogalmára is épít, és megoldást keres a „jóléti” fogalmától elválaszthatatlan stigma problémájára is. Helyette inkább az „... egyenlő értékek, lehetőség, felhatalmazás és esély” fogalmakat használják (Jordan és Parkinson, 2001, p.217).

Különösen érdekes a szociális munkának és a szociális munkások által betöltendő szerepeknek ilyen felfogásában az, hogy egyszerre találhatók meg benne a szociálpedagógia és a „résztvételi megközelítés” egyes elemei, ahogy azt Leadbetter (Leadbetter, 2004) is vallja.

Általános következtetések

Jelentésünk végén igyekszünk összegyűjteni az általunk felhasznált anyagokban található néhány fontos megállapítást.

Válság

Akár van válság, akár nincs, biztos, hogy a szociális munkának mint szakmának számos olyan komoly problémával kell szembenéznie, ami nem pusztán a létszámhiánynak vagy a források rossz elosztásának a következménye. Arról van szó inkább, hogy a „válság” a szakmai identitás elvesztésével függ össze, ami kihat a toborzásra, a szakma megtartó erejére és a szakmai szolgáltatásokra.

Szociális munka

Nem lehet kétséges, hogy a szociális munkára és a szociális munkásokra nagy szükség van, hogy segítséget nyújtsanak azoknak, akik nehéz körülmények közé kerültek, nagyrészt a szegénység, a hátrányos helyzet és a társadalmi kirekesztődés következményeként. A szociális munka nélkül a lakosság jelentős hányadát szinte semmi nem védené az egyre növekvő társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek negatív hatásaitól, amik várhatóan a 21. században is sok ember, család és közösség életét befolyásolják majd.

A szociális munka identitása

A szociális munkának sürgősen tisztáznia kell saját identitását, hogy világos szerepeket tudjon meghatározni a szociális munkások számára. Ami megkülönbözteti a szociális munkát más szakmáktól, legalábbis ami a legfontosabb értékeket illeti, az az, hogy a szociális munkára sokkal inkább a személyközpontú megközelítés jellemző, illetve az, hogy minden embert az ő saját élettapasztalatainak összefüggései közé helyezve vizsgál. Amint azt korábban láthattuk, az, hogy mit is értünk pontosan személyközpontú megközelítésen, az idők folyamán sokat változott, egészen odáig, ahol már nem elég az egyént általában a saját élethelyzetében vizsgálni, hanem az ügyfél vagy a szolgáltatás igénybe vevője a folyamat aktív részesévé kell, hogy váljon. A szociális munka identitását és a szociális munkás által betöltött szerepet a szociális munkás és a felhasználó/ügyfél közötti kapcsolat változó jellegének szemszögéből kell vizsgálnunk.

A szociális munka szakmai identitása

A szociális munka szakmai identitása jelenleg elválaszthatatlan a rá jellemző sajátos szervezeti struktúráktól. Jobb lenne ugyanakkor, ha ez az identitás inkább az alapvető értékeire és alapelveire alapozódna, így jobban megkülönböztethető lenne a szociális munkások tevékenysége a más szervezetekben dolgozók munkájától, és nagyobb védelmet biztosítana a szakmai határok fenyegető összerosódása ellen, ami a más szakmákban zajló változások következménye. Ezen kívül a szociális munka vonzereje és megtartó ereje is elválaszthatatlanul összekapcsolódik a szakmai identitás kérdésével.

Szervezeti összefüggések

A tények azt mutatják, hogy a szociális munkával foglalkozó osztályoknak nem szükségszerű kell egységes struktúrába szerveződve működniük. A korlátozott számban rendelkezésre álló kutatási eredményekből látható, hogy a szociális munkások képesek jól és hatékonyan dolgozni többféle multidiszciplináris környezetben és különböző szervezeti keretek között is. Megismételve korábbi kijelentésünket, elmondhatjuk, hogy a professzionális szociális munka identitását és a szociális munkások által betöltött szerepeket inkább a legfontosabb szakmai értékeknek és tevékenységeknek kellene meghatározniuk, mint a szervezetben elfoglalt pozíciónak. Ez esetben talán kevésbé fontos az, hogy a szociális munkát alternatív struktúrák és új szabályozás mellett – például az oktatás, az egészségügy vagy az igazságszolgáltatás keretei között – végzik. Sokkal lényegesebb, hogy a szociális munka alakítson ki egyértelmű és mindenki által elfogadott álláspontot azzal kapcsolatban, hogy mi lesz az a szerep, amivel megfelelhetsz a 21. század kihívásainak.

Vissza a jövőbe

A szociális munka továbbra is válságokkal és identitásproblémákkal fog küzdeni, amennyiben a szociális munkások nem képesek egy a szociális munkát alapvetően meghatározó értékekre és alapelvekre épülő szerepet játszani, ám lehet, hogy ezeket az értékeket és elveket át kell gondolni a jelenlegi helyzet fényében. A szociális munka egyre inkább eltávolodott az emberekkel, családokkal és közösségekkel való közvetlen foglalkozástól és a megelőző szereptől. Ezért a szociális munkások, különösen az önkormányzatok szociális osztályain dolgozók a „szakmai roszhiszeműség” helyzetébe kerültek. Ez azt jelenti, hogy olyan szerep

eljátszását várhatják el tőlük, ami ütközik a szakmai értékekkel, alapelveikkel, és valójában azokkal az okokkal is, amik miatt elsősorban választották a szociális munkát hivatásuknak. A közvetlen kapcsolat az emberekkel és a megelőző munka az utóbbi években egyre kevésbé jellemzi a szociális munkát, s talán hogy nem ártana újra elővenni a megelőző munkára vonatkozó alapelveket és Kilbrandon filozófiáját. Úgy tűnik, hogy a szociális munkások nem annyira a szociális munkából mint szakmából ábrándultak ki, mint inkább a helyi önkormányzat keretein belül folyó szociális munkából.

A gyermek és a fürdővíz

Ebben a rövid összefoglalóban áttekintettük a szociális munkával kapcsolatos más országokban kialakult alternatív nézeteket, és az Egyesült Királyság számára lehetséges, más országok tapasztalatain alapuló alternatívákat. Bár úgy tűnik, valóban válságban van a szociális munka, arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a szociális munka problémáinak megoldásához szükséges változtatások mértékére is oda kell figyelniük. Különösen a szociális munka más országokban népszerű modelljei esetében könnyen lehet, hogy ezek átültetése az Egyesült Királyság viszonyai közé nem lenne egyszerű feladat. Figyelmeztettünk a „jogi és társadalmi transzplantációnak” nevezett (Asquith, 2003) eljárás veszélyeire, és ebben a tekintetben a szociális munka sem kivétel. Lehetséges, hogy a más országokban zajló folyamatok a Skóciában majdan lezajló folyamatokról adnak információkat, de vigyáznunk kell, hogy a fürdővízzel együtt ne öntsük ki a gyereket is. Így járnánk, ha semmibe vennénk a szociális munka pozitív aspektusait a Kilbrandon és a Fehér Könyv óta eltelt időben – függetlenül attól, hogy válságban van-e a szociális munka vagy sem. Mindenképpen megvan az igény a változásokra, de a változások sebességét az eddigi eredményeket elismerve kordában kell tartani.

A szociális munka nyelvezete

A szociális munka nyelve zavarba ejtő, és ennek nem kis szerepe van abban, hogy az emberek számára nem világos, mit is csinálnak a szociális munkások. Az átláthatóság hiánya a szociális munka, a szociális gondoskodás, a szociális szolgáltatások, a szociális munkás tevékenységeinek területén tükrözi a szociális munka kritikus helyzetét, és egyben hozzájárul annak fenntartásához.

Mégis fontos?

Nem foglaltunk állást a szociális munka jövőjével kapcsolatban, mindössze néhány megfontolásra érdemes anyagot mutattunk be. Ugyanakkor nyilvánvalóan jogos az aggodalom, hogy a szociális munka jelenlegi állapotában nem képes arra, hogy kielégítse a közösségek által a 21. században támasztott igényeket. További veszély, hogy nemcsak maga a szociális munka nem ad megfelelő válaszokat a 21. század kihívásaira, de cserbenhagyja azokat is, akiknek leginkább szüksége lenne a támogatásra, mivel adós marad a szerepének világos meghatározásával. Bár lehet vitatkozni Jordan (Jordan és Parkinson, 2001, p.220) következő szavaival, mi osztjuk a véleményét:

„A szociális munkának meg kell maradnia emberi és kreatív tevékenységnek, amely felhasználja az emberi képzeletet, empátiát és elkötelezettséget ugyanúgy, mint az érveket és bizonyítékokat, s figyelembe veszi az emberi érzéseket és sebezhetőséget csakúgy, mint az emberek jogait és kötelességeit. A gyors változások és a bizonytalanság kultúrájában a szociális munkának akkor lenne oka szégyenkezni, ha a merevséget, ellenállást és stagnálást, esetleg a megbélyegzést, a hibáztatás és kirekesztést képviselné.”

Hivatkozott irodalom

ADSW (Association of Directors of Social Work). (2004): 21st Century Social Work: The Role of the Social Worker.

Elérhető: <http://www.adsw.org.uk/documents/ADSW.Brief1.RoSW.doc>.

Askeland, G. A. – Payne, M. (2001): 'What is Valid Knowledge for Social Workers?' Social Work in Europe, 8 (3). 13–23. p.

Asquith, S. (2003): A commissioned background document: Obstacles to an increased user involvement in social services. Strasbourg, Council of Europe.

Bailey, R. – Brake, M. (szerk.) (1975): Radical Social Work. London, Edward Arnold.

Bamford, T. (1990): The Future of Social Work. Basingstoke, Macmillan.

Banks, S. (2003): 'From oaths to rulebooks: a critical examination of codes of ethics for the social professions'. European Journal of Social Work, 6 (2). 133–144. p.

Barclay, P. M. (chair) (1982): Social Workers: Their Role and Tasks, London, Bedford Square Press.

Bisman, C. (2004): 'Social work values: the moral core of the profession', British Journal of Social Work, 34 (1). 109–123. o.

Bruckner, M. (2002): 'On social work and what gender has to do with it', *European Journal of Social Work*, 5 (3). 269–276. p.

Clark, C. (2002): 'Identity, Individual Rights and Social Justice'. In: Allen, D. – Dominelli, L. – Payne, M. (szerk.): *Critical Practice in Social Work*, Basingstoke, Palgrave.

Cree, V. (szerk.) (2003): *Becoming a Social Worker*. London, Routledge.

Cree, V. – Cavanagh, K. (szerk.) (1995): *Working with men: feminism and social work*.

Davies, M. (1981): *The Essential Social Worker*. London, Heinemann.

Evers, A. (2003): *Current strands in debating user involvement in social services*. Strasbourg, Council of Europe.

Ferraro, E. (2003): 'From pavement to piazza: grassroots social work to counteract the globalization of marginality', *Social policy and administration*, 37. 198–217. p.

Firth, M. T. – Dyer, M. – Marsden, H. - Savage, D. – Mohamed, H. (2004): 'Non-Statutory Mental Health Social Work in Primary Care: A Chance for Renewal'. *British Journal of Social Work*, 34 (2). 145–163. p.

Françoço, M. d. F. d. C. – Cassorla, R. M. S. (2004): 'Rewards and Frustrations of Being a Social Worker: A Qualitative Study'. *Journal of Social Work Practice*, 18 (2). 211–221. p.

Froschi, E. (2002): 'Gender Aspects of the Social Work Profession in Europe'. *Social Work in Europe*, 9 (1). 49–55. p.

Garrett, P. M. (2004): 'The electronic eye: emerging surveillant practices in social work with children and families'. *European Journal of Social Work*, 7 (1). 57–71. p.

Georgoussi, E. (2003): 'Research Note Social Workers in Greece: how they spend their working hours'. *European Journal of Social Work*, 6 (1). 65–71. o.

Griffiths, R. (1988): *Community Care: Agenda for Action*, London, HMSO.

Halmos, P. (1965): *The Faith of the Counsellors*. London, Constable.

Harlow, E. (2004): 'Why don't women want to be social workers anymore? New managerialism, postfeminism and the shortage of social workers in Social Services Departments in England and Wales'. *European Journal of Social Work*, 7 (2). 167–173. p.

Healy, K. – Meagher, G. (2004): 'The Reprofessionalisation of Social Work: Collaborative Approaches for Achieving Professional Recognition'. *British Journal of Social Work*, 34 (2). 243–260. p.

IASSW (International Association of Schools of Social Work).(2001) *International Definition of Social Work*.

Elérhető: <http://www.iassw.soton.ac.uk/Generic/DefinitionOfSocialWork.asp?lang=en>.

IFSW (International Federation of Social Workers) (2004): IFSW General Meeting 2004, Proposal for a new Ethical Document Agenda Item 11.1.
Elérhető: <http://ifs.org/GM-2004/GM-Ethics.html>.

Jones, C. – Ferguson, I. – Lavalette M. – Penketh, L.(2004): Social work and social justice: a manifesto for a new engaged practice.
Elérhető: <http://www.liv.ac.uk/sspsw/manifesto/Manifesto.htm>.

Jordan, B. (2004): 'Emancipatory Social Work? Opportunity or oxymoron'. *British Journal of Social Work*, 34 (1). 5–19. p.

Jordan, B. – Jordan, C. (2000): *Social Work and the Third Way: Tough love as social policy*. London, Sage.

Jordan, R. – Parkinson, C. (2001): 'Reflective practice in a process for the reapproval of ASWs: an exploration of some inevitable resistance'. *Journal of Social Work Practice*, 15 (1). 67–79. p.

Kenyon, S. (2002): 'Tackling transport-related social exclusion: considering the provision of virtual access to opportunities, services and social networks'. *New Technology in the Human Services*, 14. 10–33. p.

Kilbrandon, Lord (chair) (1964): *Report of the Committee on Children and Young Persons (Scotland)*. Edinburgh, HMSO.

Kornbeck, J. (2002): 'Reflections on the Exportability of Social Pedagogy and its Possible Limits'. *Social Work in Europe*, 9 (2). 37–49. p.

Leadbetter, C. (2004): *Personalisation Through Participation: a new script for public services*, London, Demos.

Linsley, J. (1996): 'The Business of Starting a Private Practice', *The New Social Worker*, 3 (2).

Lorenz, W. (2000): 'European Perspectives in Social Work'. In: Davies, M. (szerk.): *The Blackwell Encyclopaedia of Social Work*, Oxford, Blackwell.

Lyons, K. (2002): 'European and International Perspectives in British Social Work Education: Some Past Developments and Future Prospects'. *Social Work in Europe*, 9 (2). 1–9. p.

Melia, K. (2004): *Nursing in the New NHS: a sociological analysis of learning and working*. Edinburgh, University of Edinburgh.

Munday, B. (2003): *European social services: A map of characteristics and trends*. Strasbourg, Council of Europe.

Myers, F. (1999): 'Social Workers as Mental Health Officers: Different Hats, Different Roles?'. Chapter 6 In: Ulas, M. – Connors, A. (szerk.): *Mental Health and Social Work*, London, Jessica Kingsley.

NASW (National Association of Social Workers) (2004): Loan Forgiveness Programs Available To Social Workers.

Elérhető: <http://www.socialworkers.org/advocacy/updates/2004/120304.asp>.

O'Brien, S. – Hammond, H. – McKinnon, M. (2003): Report of the Caleb Ness Enquiry, Executive Summary and Recommendations. Edinburgh, Edinburgh and Lothians Child Protection Committee.

Parton, N. – O'Byrne, P. (2000): Constructive Social Work. Basingstoke, Macmillan.

Payne, M. (1999): 'The moral bases of social work'. *European Journal of Social Work*, 2 (3). 247–258. p.

Rogers, A. M. (2001): 'Nurture, bureaucracy and re-balancing the mind and heart'. *Journal of Social Work Practice*, 15 (2).

Rondeau, G.(2000): Challenges that Confront Social Education in Canada.

Elérhető: www.casw-acts.ca/SW-Forum/CdnSWForum-Challenges.

Ruch, G. (2000): 'Self and social work: towards an integrated model of learning'. *Journal of Social Work Practice*, 14 (2). 99–112. p.

Scottish Executive (2004): Scotland's Social Care Labour Market. Edinburgh, Scottish Executive.

Scottish Executive (2005): An Evaluation of the Care in Scotland Campaign Wave 3: March 2004. Elérhető: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/53814/0012225.pdf>.

Searing, H.(2004): What future for local authority social work?

Elérhető: <http://www.radical.org.uk/barefoot/future.htm>.

Seebohm, F. (chair) (1968): Report of the Committee on Local Authority and Allied Social Services. London, HMSO.

Skinner, A. (2003): Progress with Complexity: The 2003 National Overview Report. Edinburgh, Scottish Executive.

Statham, D. (2001): 'What Next for Social Work and Social Care?'. In: *The Shape of Things to Come: New Partnerships – New Challenges*, Birmingham, NATOPSS.

Thompson, N. (2000): Understanding Social Work: Preparing for Practice. Basingstoke, Macmillan.

Timms, N. - Watson, D. (szerk.) (1978): Philosophy in Social Work. London, Routledge and Kegan Paul.

Turbett, C. (2004): 'A Decade after Orkney: Towards a Practice Model for Social Work in the Remoter Areas of Scotland'. *British Journal of Social Work*, 34 (7). 981–995. p.

Unison (2004): *The Way Forward for Scotland's Social Work*. Edinburgh, Unison.

van Zwanenberg, Z. (2003): *Leadership and Management Development in Social Work Services*. Edinburgh, Scottish Executive.

Wootton, B. (1959): *Social Science and Social Pathology*. London, Allen and Unwin.

Youngusband, E. (chair) (1959): *Report of the Working Party on Social Workers in the Local Authority Health and Welfare Services*. London, HMSO.

¹ Asquith, Stewart – Clark, Chris – Waterhouse, Lorraine (2005): The Role of the Social Worker in the 21st Century – A Literature Review. Scottish Executive.

Elérhető: <http://www.scottishexecutive.gov.uk/Resource/Doc/47121/0020821.pdf>

² Hálas köszönetet mondunk Mary Marshallnak, amiért megvitatta velünk a szociális munka helyzetét Japánban.

³ Az együttműködésről és a megközelítések nemzetközi szinten történő összehangolásának szükségességéről folyó diskurzushoz ld. www.ifsw.org, www.eassw.org és www.iassw.org

⁴ Ld. www.casw.org; www.ifsw.org.

⁵ Lásd például a Social Care Institute for Excellence könyvtárát <http://www.else.org.uk/>

⁶ Lásd Chui (2002)- <http://www.chst.soton.ac.uk/nths/abv14344.htm> és általánosabb tanácsadási témákhoz lásd <http://www.onlinecounsellors.co.uk/> and <http://www.theexpertpatient.co.uk/>

⁷ Lásd <http://www.onlinecounsellors.co.uk/> and <http://www.theexpertpatient.co.uk/>

⁸ Lásd például „Veszélyeztetett gyermekek a balti-tengeri államokban” honlapot, amely jó példa a tudás- és tapasztalatcserére. Ez a központ jó példa arra is, hogy maguk a gyakorlati szakemberek hogyan tudják fel- és letölteni a kívánt információkat; belépni a tematikus fórumokba és beszélgetést kezdeményezni speciális témákról. Lásd https://www.cbss.st/childcentre_secure/ Prof. Asquith a CBSS tanácsadója volt a honlap elkészítése kapcsán, vele lehet felvenni a kapcsolataot, ha szükséges.

⁹ A CBSS jó példa erre.

¹⁰Skóciában 2003-ban alig több mint 4500 szociális munkás volt a 118 000 a szociális gondozás területén (beleértve az összes szektort, az állami, magán, és önkéntes szektort is) dolgozó között. Lásd Scotland’s Social Care Labour Market, Scottish Executive (2004)

¹¹ A Szociális Munka Igazgatójának megjegyzése

¹² Például ma már lehetséges közös fokozatot szerezni ápolásból és szociális munkából a Hertfordshirei Egyetemen.

Lásd: http://www.herts.ac.uk/extrel/UGP2003/faculties/health/bsc_nurse_sw.html

¹³ Ezt az álláspontot képviselték nagyrészt a kérdőívünkre válaszolók is

Kocsis Attila

A koldulás kezelése Magyarországon a rendszerváltás után

Bevezetés

A szociális gondoskodás történetének állandóan visszatérő elemei a koldulás problémája, illetve a különböző társadalmak által a koldulásra adott közösségi válaszok. E problematika vizsgálata révén nem csupán a szegénység egyes aspektusairól, a társadalomnak a szegénységhez való viszonyáról kaphatunk képet, hanem ez általánosabb szinten az állam és társadalom közötti történelmi dinamika megismeréséhez is közelebb vihet bennünket. Hiszen a koldulás kezelésére irányuló állami válaszok esetében tulajdonképpen arról van szó, hogy a társadalom hogyan reagál a tömeges kiilleszkedés jelentette kockázatokra.

Magyarországon ennek a problémakörnek fontos állomását jelentik a rendszerváltás utáni szegénypolitika egyes elemei, azon belül pedig a koldulás kezelésére irányuló állami intézkedések. Ebből kiindulva tanulmányom az 1989 és 2006 között a koldulás jelenségére adott állami válaszok változásaival, a vonatkozó törvények, rendeletek ismertetésével és elemzésével foglalkozik. Bemutatja a jogi szabályozás és a gyakorlati megvalósítás, végrehajtás területén az említett időszakban jellemző tendenciákat. A leírt eseményekhez kapcsolódik azok átfogó, társadalmpolitikai szempontú elemzése, ami kitér arra is, hogy az állami válaszok milyen szociális és rendészeti szempontokat tartalmaznak, azok mögött milyen érdekek rajzolódnak ki.

A koldulásra adott válaszok 1989 és 2006 között

A koldulás központi, állami szintű jogi szabályozása

A rendszerváltás előtt a 17/1968. (IV. 14) számú Kormányrendelet szolgált a koldulással kapcsolatos jogi szabályozás alapjául. Ez a jogszabály a Kádár-korszak ideológiai kívánalmainak megfelelően próbálta meg rendezni a problémát. A hivatalos álláspont értelmében a munka révén mindenki számára adott volt a megélhetés lehetősége, így a teljes foglalkoztatottság körülményei között – ami a valóságban soha

nem létezett – senkinek sem lehetett szüksége mások adományaira, kivéve, ha munkakerülő életmódot folytatott. A koldulást ennek megfelelően, időtől és helytől függetlenül általánosan büntetendő szabálysértéssé minősítették (Gazsi, 2005, 75–76. o).

A Kormányrendelet felsorolta a közrend és közbiztonság elleni szabálysértéseket – ezek között volt található a koldulás általános tiltására vonatkozó szövegrész, ami a következőképpen fogalmazott:

27. § (1) Aki nyilvánosan vagy házalva kéreget, ezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

(2) Községekben az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés miatt az eljárás a községi tanács hatáskörébe tartozik.

Ez a szabályozás a rendszerváltás után még egy évtizedig volt érvényben. Az átmenetet követő jogszabályi változtatások folyamatában az első lépést az 1999. évi LXIX., szabálysértésekről szóló törvény jelentette. Ennek indoklása a koldulással kapcsolatban kimondta, hogy „helytől és időtől függetlenül történő jogellenessé nyilvánításának alapja kérdésessé vált” (idézi: TASZ alkotmánybíróági indítvány¹). Így az nem a koldulást mint olyat rendelte büntetni, csupán a gyermekkel való koldulást, azaz annak egy minősített esetét. A 2000. március 1-jén hatályba lépett jogszabály ezt így fogalmazta meg:

146. § (1) Aki gyermekkorú személyt arra bír rá, hogy közterületen vagy nyilvános helyen kolduljon, illetve házalva kéregessen, továbbá aki a gyermekkorú személy társaságában koldul, illetve házalva kéreget, százezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

(2) Az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés elkövetőjével szemben kiutasításnak is helye van.

(3) A szabálysértési hatóság a szabálysértés tényéről, az érintett gyermek és az elkövető adatairól a gyermek lakóhelye szerint illetékes gyermekjóléti szolgálatot haladéktalanul értesíti.

Emellett a törvény lehetővé tette, hogy az abban nem szereplő szabálysértésekről a kormány külön rendeletet alkosson, ami a koldulásra vonatkozóan még ugyanebben az

évben meg is született. Ugyancsak a koldulás egy minősített esetével, a zaklató koldulással szemben lépett fel a 218/1999. (XII. 28) Kormányrendelet, ami az említett törvénnyel egy időben vált hatályossá.

5. § (1) Aki közterületen vagy nyilvános helyen másokat zaklató módon koldul, harmincezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

(2) Az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés miatt a rendőrség helyszíni bírságot szabhat ki.

(3) Az (1) bekezdés alkalmazásában másokat zaklató módon koldul: aki a járókelőket, illetve a nyilvános helyen jelenlévőket pénz átadása céljából leszólítja, illetőleg aki házról házra, lakásról lakásra járva kéreget.

Látható tehát, hogy az új jogszabályok több szempontból is elmozdulást jelentettek a korábban általános tilalmat megfogalmazó 1968-as Kormányrendelettől. Ezek elfogadásával az azt megelőzően teljes mértékben tilalmazott koldulás lényegében kikerült a szabálysértések köréből. A törvényhozó tehát elismerte, hogy a koldulás a továbbiakban nem tekinthető teljes egészében rendészeti kérdésnek, amellyel mint szabálysértéssel szemben a rendőrségnek kellene fellépnie. Ezzel tulajdonképpen kimondta, hogy a rendszerváltás utáni magyarországi viszonyok között valóban létezik olyan léthelyzet, amelyben egyes személyek koldulással próbálják meg biztosítani fennmaradásukat.

A koldulás két formája azonban továbbra is büntetendő maradt. A *gyermekkel való koldulás* esetében a jogalkotó a gyermek fejlődését veszélyeztető tényezők elhárításáról kívánt rendelkezni, kimondta, hogy ennek fennállása esetén értesíteni kell az illetékes gyermekjóléti szolgálatot, amely további lépések megtételére jogosult a gyermek veszélyeztetettségének megszüntetése érdekében. Amennyiben azonban a kiskorú koldultatása rendszeres, úgy a kiskorú veszélyeztetésének büntette valósul meg, melynek szankcionálását már a Btk. fogalmazza meg. Az úgynevezett *zaklató koldulás* tiltásával a közrend védelmét, pontosabban a járókelők közterületi nyugalalmát akarta biztosítani a jogalkotó. A tilalom annyiban is szűkítő jellegű, hogy a szabálysértés lehetséges helyeként mindkét esetben csak a közterületet, illetve a nyilvános helyet nevesíti. A zaklató jellegű koldulás esetében elfogadott jogi szabályozásból pedig az is kiolvasható, hogy a néma koldulás engedélyezett, és csupán azokban az esetekben áll

fenn szabálysértés, ha a koldus személyre szóló kérelemmel fordul valakihez (Gazsi, 2005, 76–78. o).

Amellett, hogy az általános tiltás visszavonása után elfogadott új jogszabályok eltávolodást jelentenek a koldulás minden formájának kriminalizálásától, hatásukban mégis ellentmondásosnak tekinthetők. Annak ellenére, hogy a koldusok egyéni élethelyzetüket figyelembe véve jogosultak lehetnek különféle szociális ellátásokra, akár a segélyezés, akár a hajléktalanellátás területén, a központi állam nem fogalmazott meg semmilyen programot, amely felmérte volna, hogy pontosan mely társadalmi-gazdasági folyamatok állnak a koldulás háttérében. Ennek megfelelően nem is dolgozott ki semmiféle cselekvési tervet, ami a szociális ellátások komplex fejlesztése révén speciálisan a koldusok helyzetét kívánta volna javítani. Mindezzel azt sugallja az állam, hogy itt olyan jelenségről van szó, amely a rendszerváltással együtt járó gazdasági-társadalmi átalakulás természetes kísérőjelensége, ami csupán adekvát jogi választ kíván. Ez a fajta jogi redukcionizmus pedig a közigazgatás alsóbb szintjein, az önkormányzatok esetében is érezteti hatását.

Emellett azt, hogy a rendszerváltás után hozott jogszabályi változtatások végrehajtására mekkora gondot fordítanak a hatóságok, lehetetlen megítélni. Ugyanis a különböző szabálysértésekkel szemben összesen kilencféle szakhatóság jogosult eljárni. Ezek összehangolt működése nem csak a végrehajtás és a közös eljárásrend kialakítása során szenved hiányt, hanem, ahogy egy a Belügyminisztérium számára készült kriminológiai tanulmány megállapítja, „az összes szabálysértési adatot tartalmazó, egységes statisztika még az ügyforgalom vonatkozásában sem áll rendelkezésre” (Kránitz, 2003).

A koldulás önkormányzati szintű jogi szabályozása

Az 1999-es átfogó változtatások után először 2003-ban, majd erőteljesebben a 2004-es évtől kezdve jelentkeztek újabb szabályozási törekvések a koldulás jogi kezelésének területén. A különböző helyi önkormányzatok saját hatáskörben hozott rendeletekkel kívántak fellépni a problémával szemben. Több helyen is a közterület használatát szabályozó települési önkormányzati rendeletek módosítására szánták el magukat, melyek közül az elsőt 2005. januárjában fogadták el.

A helyi önkormányzatok rendeletalkotási jogkörét több jogszabály körvonalazza. Egyrészt az Alkotmány 44/A. § (2) bekezdése biztosítja az önkormányzatok számára, hogy helyi szinten a képviselőtestület rendeletet alkosson saját feladatkörében. Emellett az 1987. évi XI. törvény 10. §-a alapján az önkormányzat rendeletet adhat ki magasabb szintű jogszabályokban nem szabályozott kérdések rendezésére. Ezt a lehetőséget pontosabban kifejti, a szabályozást értelmezi a 17/1998.(V.13.) AB határozat, ami kimondja, hogy „[a]z Alkotmánybíróság 1991 óta következetes gyakorlata szerint ugyanis ha valamely magatartást az országos szintű jogszabályok kifejezetten megengednek, akkor azt a képviselő-testület nem tilthatja meg az egész illetékességi területére kiterjedő érvennyel. Annak azonban nincs akadálya, hogy az önkormányzati rendelet a város vagy község egyes övezeteire (földrajzilag pontosan meghatározott részeire, egyes utcáira, meghatározott objektumok körzetére) vonatkozó tilalmat vagy korlátozást állapítson meg”.

Ezekkel a felhatalmazásokkal élve először 2004 végén, Kaposváron fogadtak el a koldulást korlátozó önkormányzati rendeletet. Ezt követték a Szeged városában, majd pedig a Pécs² bevezetett jogi korlátozások. Budapesten 2003-tól kezdve többször is próbálkoztak a főváros egészére kiterjedő hasonló rendeletek elfogadtatásával, ezek a szabályozási kísérletek egyelőre sikertelenek maradtak. Azonban 2006 nyarán a XIII. kerületben a helyi önkormányzat saját hatáskörben rendelkezett a koldulás és egyéb köztéri tevékenységek (pl. hírlapárusítás, szórólaposztás, autóablak-tisztítás a piros lámpánál) betiltásáról.

Kaposvár

2004. októberében készült el az a kaposvári főjegyző által megfogalmazott előterjesztés, amely Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése számára javasolta, hogy tegyen lépéseket a koldulás minden formájának a város bizonyos részeiről való kitiltására, szabálysértéssé minősítésére. Az intézkedés indokával kapcsolatban igen szűkszavúan fogalmaz a dokumentum, erre egyetlen mondatban utal, mikor kijelenti, hogy „Kaposvár belvárosában gyakori jelenség, hogy a járókelőket koldulók zaklatják”. Erre hivatkozva a beadvány szerzője kezelési stratégiát is ajánl, miszerint „a koldusok tevékenységének visszaszorítása érdekében javaslom helyi rendeletbe foglalni a

központi jogszabályok által nem érintett körben a kolduló tevékenység tiltását Kaposvár város meghatározott területén”³.

Ugyanakkor a büntető jellegű beavatkozás korlátaira is utal a szerző, mikor a jelenség kezelése kapcsán megjegyzi, hogy „a koldulási magatartást teljes körűen a szabálysértési tényállás körébe vonni nem biztosítja rögtön a kolduló, kéregető tevékenység megszűnését, de a rendlettervezet 2. számú mellékletében meghatározott területen a koldusok, kéregetők jelenlétével szemben mind a rendőrség, mind a közterület-felügyelet számára fellépési lehetőséget biztosít”.

Ilyen előzmények után még ugyanezen év őszén sor került „A közterület rendeltetésétől eltérő célú használatának általános szabályairól szóló 7/2000. (II.29.) önkormányzati rendelet” módosítására. A politikai szempontból teljesen vegyes összetételű Közgyűlés egyhangú döntése nyomán a közterületen tilalmazott tevékenységek köre a „kolduló, kéregető” tevékenységgel bővült, amely tilalom a történelmi városmagra, a városközpontra és a belvárosra terjed ki – „ezekben az utcákban található ugyanis a legtöbb üzlet, így a modern, nagy bevásárló központok is”. A 2005. január 1-jei hatálybalépést követően tehát az említett területeken az ilyen cselekményt megvalósító személy szabálysértést követ el, és maximum 30 ezer forintig terjedő pénzbírsággal büntethető (Gazsi, 2005, 82. o.).

A rendelet hatálybalépése után a rendőrség és a közterület-felügyelők közreműködésével megindult az abban foglaltak végrehajtása, az első hónapokban azonban nem szabtak ki szabálysértési bírságot. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy nincs szükség ennek az eszköznek az alkalmazására, mivel a koldulók eleget tesznek a felszólításnak, és megszüntetik a szabálysértést.

Mindezek következtében a város frekventált területein nem lehet kolduló embereket látni, amit az aljegyző azzal magyaráz, hogy az intézkedő rendőrök vagy közterület-felügyelők nemcsak a szabálysértés befejezésére szólítják fel a koldulókat, hanem információkkal is ellátják őket arra vonatkozóan, hogy a városban milyen intézményekben vehetnek igénybe különböző szociális ellátásokat. Ilyen módon az eltelt hónapok eredményeit pozitívan értékelik a döntéshozók (Koldulók..., Népszabadság, 2005. május 23.).

Azonban mind az előterjesztésnek, mind a rendeletnek feltűnő sajátossága, hogy semmiféle utalást nem tartalmaz azzal kapcsolatban, hogy itt egy összetett szociális problémával állunk szemben. Egyetlen szó sem esik a koldulás jelenségének társadalmi hátteréről, arról, hogy milyen jellemzőkkel bírnak azok a csoportok, amelyek érintettek benne, illetve arra sem térnek ki az idézett dokumentumok, hogy a kitiltás helyett milyen szociális eszközöket lehetne alkalmazni.

A jelenség szociális szempontú megközelítése hiányában a koldulás kizárólag úgy jelenik meg, mint oda nem illő jelenség, amely a közterületeken tartózkodók nyugalma zavarja, főképp, ha a város frekvenciáltabb részeire koncentrálódik, ahol mások napi bevásárlásukat végzik. Ezzel kapcsolatban a szóhasználat is igen árulkodó, hiszen a rendeletalkotók „*kolduló tevékenységről*”, „*koldulási magatartásról*” beszélnek, nem pedig a *koldulás* jelenségéről, ami a szegénységgel van összefüggésben. Ezzel azt sugallják, hogy itt egy önként választott magatartási formáról van szó, nem pedig a társadalmi kiilleszkedés folyamatának egyik megnyilvánulási formájáról.

Ezt a megközelítést látszik igazolni a szabályozás is. Hiszen büntetés kiszabását rendeli el a város frekvenciált részein kolduláson ért személyekkel szemben, hogy így szorítsa rá őket a „tevékenység” befejezésére. A különböző médiumokban való megszólalásokban azonban a segítő szándékot hangsúlyozza az önkormányzat. Farkas Edit aljegyző szerint ugyanis „nem az a cél, hogy mindenáron büntessük az embereket, hanem az, hogy a szociális ellátórendszerben valami módon segíteni próbáljunk ezeknek az embereknek”. Azzal kapcsolatban, hogy ez a fajta segítségnyújtás pontosan hogyan is történik, nincsenek határozott elképzelések. Arról, hogy a tiltott területekről eltanácsolt koldusoknak hova is kellene menniük, az aljegyző így nyilatkozik: „Most az, hogy hova, hát ez biztos egy nehéz kérdés, hogy hova. Erre van a szociális ellátórendszer.” Ugyanakkor ebből nyilatkozatból azt is megtudhatjuk, hogy a szociális kiadásokra fordítható keretösszeg ugyan emelkedett a 2005-ös évben, de az aljegyző elismeri, hogy „nem kifejezetten a koldulás megtiltásával függött össze az, hogy a szociális támogatásokra fordítható összeg magasabb lett” (Koldulnak..., Kontra, 2005. március 7.).

A végrehajtáshoz kapcsolódó probléma, hogy a jogszabály túlságosan általános megfogalmazása lehetetlenné teszi annak gyakorlati alkalmazását. Egyes vélemények szerint a rendelkezés ellentétes a jogbiztonság elvével. Hiszen az önkormányzati rendelet semmilyen értelmező rendelkezést nem tartalmaz a koldulásra, kéregetésre – amelyeket egyébként szinonimaként használ – vonatkozóan.⁴

Szeged

Szegeden 2005. február 3-án született meg az a két szocialista és egy centrum párti önkormányzati képviselő által jegyzett indítvány, amely a Közgyűlés számára javaslatot tett a koldulás jelenségének visszaszorítására, illetve a város egyes területein történő betiltására, szabálysértéssé minősítésére. A dokumentum megemlíti, hogy a koldulás az utóbbi években egyre gyakoribb jelenséggé vált, aminek „káros hatásai jelentkezhetnek részben a lakosok biztonságérzetének romlásában és ehhez kapcsolódóan az idegenforgalomban, valamint a közutakon történő koldulás esetén a közlekedés biztonságának veszélyeztetésében”.

Ezért szükséges, hogy lépéseket tegyenek a közbiztonság javítására, a város idegenforgalmát negatívan befolyásoló jelenség korlátozására. Emellett szól arról is, hogy a koldulók többsége nem szegedi, illetve nem magyar állampolgár – mindezeket figyelembe véve tehát a beadvány szerzői szerint „Szeged város jobb megítélése érdekében” szükséges a koldulás megtiltása.⁵

„A közterület-használat rendjéről szóló 57/1999. (XII. 23.) Kgy. rendelet” módosításával elfogadott új szabályok 2005. március 15-én léptek hatályba. Ezzel a korábban is tilalmazott cselekmények közé beemelték a koldulást, amit a rendelet így definiált: „közterületen vagy nyilvános helyen kéregetve (pénzt vagy egyéb dolgot) gyűjtő tevékenység, vagy erre utaló magatartás tanúsítása, mely nem jár együtt mások zaklatásával, házalással, továbbá nem gyermekkorú személy társaságában, vagy a gyermekkorú személy rábírásával történik.” Az ezzel kapcsolatos tilalom a turisták és a helyi lakosok által gyakran látogatott belvárosi területekre korlátozódik, ahol a kolduláson ért személyekre maximum 25 ezer forint helyszíni bírság szabható ki.⁶

A hatálybalépést követően nem kezdődött meg azonnal a rendelet betű szerinti végrehajtása. Április végéig úgynevezett „türelmi időszakot” vezettek be, amelynek ideje alatt a rendőrség, a közterület-felügyelők és a szociális munkások igyekeztek felvilágosítani a koldusokat, hogy a város bizonyos részein a néma koldulás is szabálysértésnek minősül. Emellett pedig távozásra szólították fel azokat a személyeket, akik a védett területeken koldultak, így ebben az időszakban még nem szabtak ki pénzbírságot („Aki szegény...”, Linklap, 2005. április 25.).

Négy megindított szabálysértési eljárást követően kiderült, hogy a rendelet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az alpolgármester május végén közölte, hogy az intézkedések nem hoztak lényeges változást, a koldusok ugyanis továbbra is jelen vannak a város frekventált részein. Ezt az indítvány egyik szerzője, Szondi Ildikó is megerősítette, aki ennek ellenére mégsem tartotta haszontalannak a koldulás betiltását, egyrészt bízva abban, hogy a más területekről Szegedre érkező koldusok esetében mégiscsak érvényesülni fog az elrettentő hatás, másrészt, mint nyilatkozta: úgy véli, hogy az intézkedéssel ráirányították a figyelmet a szegények problémáira (Majd a jövő..., Magyar Narancs, 2005. jún. 9.; Koldulók... , Népszabadság, 2005. máj. 23.).

Az indítványt és a rendeletet olvasva, valamint a végrehajtást figyelembe véve egyértelmű, hogy a szegedi szabályozási kísérlet számos rokon vonást mutat a korábbiakban elemzett kaposvári rendelkezésekkel. Az önálló képviselői indítvány megfogalmazásaiból látható, hogy a koldulás tiltásával kapcsolatos rendelkezések nem a koldusok helyzetének javítására irányulnak, hanem kizárólag a helyi lakosok és a turisták gondtalan időtöltését kívánják biztosítani. Láthattuk, hogy ebben a helyi szociális munkások is segédkezet nyújtanak a rendészeti szerveknek.

A koldulás háttérben álló problémák, mint például a szegénység, a hajléktalanság, még az említés szintjén sem szerepelnek az idézett dokumentumokban. A koldulás „sajnálatos okairól” csak általánosságban beszélnek, míg az általa keltett „káros hatások” között kizárólag az idegenforgalom csökkenését, a lakosság biztonságérzetének romlását és a közlekedés biztonságának veszélyeztetését említik.

Láthatóan a rendészeti szemlélet dominál mind az idézett forrásokban, mind a döntéshozók sajtóbeli megszólalásaiban. A rendelet több helyütt is elérendő célként

említi a „közbiztonság javítását”, a „belváros védelmét”, melyeket a koldulás minden formájának szabálysértéssé minősítésével kíván biztosítani. Ezt Szondi Ildikó egy rádióinterjúban így fogalmazta meg: „Tehát szabályozni kell az életet, és nem kell mindenkinek a rendezetlen viszonyok felé haladnia” (Koldulnak..., Kontra, 2005. március 7.).

Mindeközben a szegedi képviselők nyilatkozataikban ennek ellenkezőjét hangsúlyozzák és a koldusok érdekeire hivatkoznak. Erről Szondi Ildikó a következőképpen beszélt: „Tehát védjük a városunkat, védjük azokat az embereket, akik elesettek, de úgy védjük, hogy egyfajta rendezett viszonyok között, senki sem akar a koldusok ellen föllépni.” A beszélgetés későbbi részében pedig a következőkben összegezte az önkormányzati törekvéseket: „egy rendezetlen kérdést szeretnénk szabályozni, és nem a koldusok ellen szeretnénk szabályozni, hanem szeretnénk a kérdést rendes mederbe terelni a koldusaink védelmében, a városlakók védelmében, a város és a rend védelmében” (Koldulnak..., Kontra, 2005. március 7.).

Pintér Ferenc önkormányzati képviselő – aki a rendelet társszerzője – szerint a koldusok kitiltása az ő érdekeiket is szolgálja: „a kolduló embereket is segítjük: olyan élet felé tereljük, ami mostani életvitelüknél jobban megfelel az emberi méltóságnak”. Pintér megszólalásából az is kiderül, hogy tulajdonképpen miért is olyan fontos a koldulás elleni küzdelem: „Az önkormányzat évente százmilliót költ a hajléktalanokra, az utcán összeszedett pénz csak az alkoholszint fenntartását szolgálja” (Karhatalommal..., Népszabadság, 2005. április 6.).

Végül itt is probléma lehet a rendelettel kapcsolatban, hogy az valószínűleg nem felel meg a jogbiztonság követelményének, amit az egyik jogvédő szervezet Alkotmánybírósághoz eljuttatott beadványa a következőképpen indokol: „Szeged Önkormányzatának rendeletében a szabálysértést megvalósító cselekmények között szerepel az 'erre utaló magatartás tanúsítása' is. Passzív, néma koldulás esetén a ráutaló magatartás nem értelmezhető, és annak elhatárolása a nem koldulástól nem kellően világos”.⁷

Budapest

A főváros egészére kiterjedően mindeddig nem fogadtak el a koldulást korlátozó önkormányzati rendeletet, azonban ezzel kapcsolatos tervek többször is napvilágot láttak. Az MDF fővárosi frakciója már 2003-ban javaslatot tett a probléma jogszabályban történő rendezésére, mivel szerintük az illetékesek nem fordítanak kellő figyelmet a már meglévő jogszabályok betartására. Ezért javasolták a koldusok turisztikai szempontból kiemelt fontosságú területekről való kitiltását, egyéb helyeken pedig jelenlétük korlátozását. Ezen kívül sürgették úgynevezett szegényügyi bizottságok felállítását, amelyek feladata lett volna az adományok, önkormányzati támogatások összegyűjtése, elosztása, a rászorulókat összeírása, valamint környezettanulmányok készítése. Azt is szerették volna elérni, hogy egy törvénymódosítás tegye lehetővé, hogy adójuk 1%-át egy a rászorulókat számára gyűjtő alapítványnak ajánlhassák fel az adózók. Az ide befolyó pénz felett pedig az említett szegényügyi bizottság rendelkezett volna (Kitiltaná..., Origo, 2003. július 23.).

2004-ben ismét megjelent a koldulás Budapest egyes területeiről való kitiltásának kérdése, középpontban a bérkoldulás felszámolásával és a koldulás önkormányzati szintű korlátozásával (mdf-budapest.hu, 2004. november 26.). Ugyanebben az időszakban az MDF politikusai újra előterjesztették a szegényügyi bizottságok és a központi alap létrehozására vonatkozó javaslatcsomagot is (A békésen..., Origo, 2004. november 29.).

Majd a kaposvári és szegedi szabályozás példájára hivatkozva az MDF fővárosi frakciója 2005. márciusában ismét kísérletet tett korábban elutasított javaslatai elfogadtatására. Ezek értelmében a koldulást Budapest turisztikai szempontból kiemelt területein – így a Budai Várban, a Hősök terén, a Vörösmarty téren és a Váci utcában – szabálysértésnek minősítették volna, ami maximum 30 ezer forint bírsággal lett volna büntethető⁸. A Fővárosi Közgyűlés 2005 júniusi ülésén végül, elenyésző többséggel, de elutasították a tervezetet a képviselők.

2006-ban azonban a XIII. kerületben, ha az eddigiektől eltérő formában is, de sor került a koldulás korlátozására. A meghozott intézkedésnek itt is voltak előjelei, amennyiben a XIII. kerületi képviselő-testület számára készített, a kerületi közbiztonság helyzetéről szóló rendőrségi beszámolóban, a 2005-ös évben megvalósítandó célok között szerepelt,

a „koldulás visszaszorítása” a Lehel téri és az Árpád hídi aluljárókban (Beszámoló a XIII. kerület...).

Hogy a hatóságok fellépésének jogalapot biztosítsanak, a döntéshozók 2006 nyarán módosították „Az Önkormányzat tulajdonában álló közterületek használatáról és rendjéről szóló 60/1995. (XII. 11.) Budapest Főváros XIII. kerületi önkormányzati rendelet” egyes részeit. Így a vegyesen jobb- és baloldali képviselőkől álló testület nagy többsége által elfogadott jogszabályba foglalták, hogy „a XIII. kerületi Önkormányzat tulajdonában álló közterületeken 6 óra és 22 óra között kolduló, kéregető tevékenység nem folytatható.”⁹

A koldulást – a szegedi rendeletből szinte szó szerint átvett passzus – a következőképpen definiálja: „közterületen vagy nyilvános helyen pénzt vagy egyéb dolgot kéregetve gyűjtő tevékenység vagy erre utaló magatartás tanúsítása, mely nem jár együtt mások zaklatásával, házalással, továbbá nem gyermekkorú személy társaságában vagy a gyermekkorú személy rábírásával történik.”

2006. június 1-jén lépett hatályba a rendelkezés, ami annyiban új a korábban bemutatottakhoz képest, hogy nem pusztán kijelölt körzetekben tiltja meg a koldulást, hanem valamennyi kerületi tulajdonban lévő közterületen. Ugyanakkor a jogszabály szerint tilos az is, hogy ezeken a területeken bárki „kéretlenül, másokat zavaró módon” nyújtson különböző szolgáltatásokat (pl. autóablak-mosás, szórólaposztás, hírlapárusítás a piros lámpánál). Másrészt a koldulás esetében a tilalom időben korlátozott, mivel csak a 6 és 22 óra közötti időszakra vonatkozik.

A hatálybalépést követően a közterület-felügyelők figyelmeztetik a koldusokat, hogy szabálysértést követnek el, velük szemben azonban más módon nem léphetnek fel, mivel az idézett rendelet semmilyen szankciót nem tartalmaz. Így az előzőekben tárgyalt jogszabályoktól eltérően, nem teszi lehetővé pénzbírság kiszabását, csupán megjegyzi, hogy az „előírások megtartását a közterület-felügyelők, a jogszabályok szerint ellenőrzésre jogosult más szervek, illetve a tulajdonos által megbízott egyéb személyek, a fővárosi és a kerületi polgármesteri hivatalok megbízott ügyintézői a helyszínen vagy más alkalmas módon ellenőrizhetik.” Meg kell jegyezni azonban, hogy ez a rendelet is tartalmazza a koldulással kapcsolatban az „erre utaló magatartás tanúsítása” kitétel, így a szegedi jogszabály kapcsán említett alkotmányossági

problémák ebben az esetben is fennállnak.

Szociális intézkedésekről, a koldusok megsegítéséről tehát sem a rendeletben, sem annak kapcsán nem esik szó. Bár a jogszabály pénzbírságról nem szól, mégis lehetővé teszi az eljáró hatóságok számára, hogy a XIII. kerület tulajdonában lévő közterületeken fellépjenek a koldusokkal szemben. Mint látható, ez olyan esetekben is lehetséges, amikor valamilyen szolgáltatást „kéretlenül, másokat zavaró módon” nyújtanak. Hogy erre miért van szükség, az egyértelműen kiderül a rendelet indoklásából: „A lakossági visszajelzések alapján megállapítható, hogy kerületünk állampolgárainak jelentős része nemkívánatos jelenségnek tartja a közterületeken a koldulást”. Így a helyi önkormányzat, a lakossági igényekre válaszul, a problémát rendészeti eszközök segítségével igyekszik szőnyeg alá söpörni.

Ebben az esetben is a büntető szegénypolitika explicit megnyilvánulásával állunk szemben. A kerület jegyzője, Sinka József az egyik civil szervezet tiltakozó beadványára válaszolva, nyilatkozatában minden kétséget eloszlatott a képviselő-testület motivációival kapcsolatban, amikor kijelentette: „A közélet nem egysíkú, nem csak az utca emberéből áll, hanem 106 ezer a kerületben élő és dolgozó emberből is, akiknek a véleményét, jogos felháborodását nem hallani lehetetlen. A kerületi önkormányzat szándéka világos, mindig, most is humánus.” Annak ellenére, hogy a rendelet nyilvánvalóan a szegénység kriminalizálását jelenti, itt is megjelenik a koldusok érdekeire való hivatkozás. A jegyző szerint az ugyanis „éppen a rászorulóknak érdekében van, mellettük szól, hiszen a figyelmet kívántuk ráirányítani arra, hogy az összetett társadalmi jelenség kezelésére, átfogó szabályozásra van szükség.” (Sinka, azutcaembere.net, 2006. szeptember 13.).

Összességében elmondható, hogy a koldulás korlátozására irányuló fővárosi törekvések szintén a probléma rendészeti eszközökkel történő láthatatlanná tételére tesznek kísérletet. A 2003-tól felbukkanó fővárosi szintű rendeletalkotási javaslatokban a rendészeti és a szociális elemek keveredése figyelhető meg, azonban az előbbieknél túlsúlyba kerül. Bár hivatkoznak a koldusok társadalmi kirekesztettségére, a szociális ellátórendszer hiányosságaira, részletesen kidolgozott koncepcióval csak a koldulásnak a főváros bizonyos részeiről való kitiltása kapcsán találkozhatunk – ez a különböző javaslatok mindegyikében szerepel. Emellett az említett szociális elemek

kidolgozatlanok és ellentmondásosak. Tulajdonképpen olyan problémák orvoslására kívánnak újabb szervezeteket létrehozni, és jogszabályokat módosítani, amelyek kezelésére *elvi*ekben a mostani intézményi és jogszabályi környezet is lehetőséget ad (önkormányzati segélyezés, hajléktalan-ellátás, utcai szociális munka, adófelajánlás civil szervezetek részére).

A koldulásra adott válaszok társadalmi-gazdasági háttéréről

A rendszerváltás utáni szegénypolitikáról¹⁰

A koldulásra adott állami válaszok rendszerváltás utáni története az ebben az időszakban a magyar szegénypolitika területén lezajlott változások tágabb kontextusában értelmezhető. Ebben a periódusban számos olyan intézkedés született, ami közös a tekintetben, hogy a szegénységgel szemben büntető, kényszerítő eszközökkel kívánt fellépni. Ez indokolja, hogy ezeket a jelenségeket együttesen kezeljük, és olyan tényezőkben keressük azok magyarázatát, amelyek a magyarországi szegénypolitikára mint olyanra vannak hatással.

A jogalkotás területén több olyan változás is említhető a rendszerváltást követő időszakban, amely a szegénypolitikának azt a felfogását képviseli, ami a szegénység strukturalista megközelítését (Townsend, 1991, 191–193. o.) elvetve individualizálja azt, és kimondva vagy kimondatlanul a szegények morális alacsonyabb rendűségére utal, ezáltal pedig legitimálja a velük szemben alkalmazott büntető jellegű intézkedéseket.

Ezek között említhető a munkanélküliekkel szembeni fellépés. 1999-ben ugyanis a munkanélküli-ellátások átalakításával rövidebb lett a munkanélküli-járadék folyósításának ideje, valamint megszűnt a munkanélküliek jövedelempótló támogatása, és az ellátás feltételül valamilyen közmunka végzését írták elő. A törvényalkotók ezekkel a lépésekkel a szerintük az ellátásokkal visszaélő szegények munkára kényszerítését kívánták elérni. A parlamenti viták során Balla Györgytől olyan vélemény is elhangzott, hogy elsősorban azokon kell segíteni, „akik magukon is segíteni akarnak, és hiszik a munka becsületét”, hiszen „vannak, akik számára a feketemunka által biztosított jövedelem a vonzóbb, és vannak olyanok is, akik életmódja csak a

munka kerülésével összeegyeztethető”. Barkóczy Gellért pedig kijelentette, hogy „nincs olyan település, nagyváros, kisváros, falvak, kistelepülések, ahol ne lenne munka” (Parlamenti felszólalások, 1999. november 30.).

A szegényekkel szembeni büntető elemeket tartalmazó szegénypolitika explicitebben mutatkozik meg az önkényes lakásfoglalókkal szembeni fellépésben. Az ezzel kapcsolatos 1999-es rendelkezés a korábban is kilakoltatásra ítélt önkényes lakásfoglalókkal szemben maximum 150 ezer Ft bírság, vagy elzárás kiszabását teszi lehetővé, és a cselekményt a társadalomra veszélyesnek minősíti. A rendelkezést korabeli parlamenti felszólalásában Juharos Róbert így magyarázta: „Álszent dolog az, hogy méltányosságból szemet hunyunk az önkényes lakásfoglalás felett, mint ahogy a megélhetési bűnözés kategóriáját sem tudjuk úgy elfogadni, hogy azt mondjuk, hogy nyilván, ha a tényállás megvalósult, akkor a szankciót ki kell szabni. És itt is ez a helyzet, hogy ha a tényállás megvalósult, akkor annak az elkövetőre nézve következményekkel kell járnia” (Parlamenti felszólalás, 2000. március 24.).

A jogszabályok mellett a szociális ellátórendszer gyakorlati működésében – így például az önkormányzati segélyezés területén – is találunk olyan elemeket, amelyek a szegényekkel szembeni növekvő állami kontroll, illetve büntetés megnyilvánulásaként értelmezhetők. Itt csak utalni tudok a segélyformák növekvő számára, specializációjára, a hozzájutási feltételek akkurátus körülhatárolására – mindezek a segélyezettek oldaláról nézve a támogatáshoz való hozzájutás szűkítését jelentik, s elsősorban a hivatali bürokrácia érdekeit követik. A segélyezési rendszer bürokratikus működésmódja a segélyezettek élete feletti hatósági kontroll kiterjesztését eredményezi, amelyen belül ismét megjelenik az érdemesség/érdemtelenység szerinti differenciálás, az „önhiba” kategóriája alapján történő kirekesztés pedig intézményes formát nyer (Szalai, 2001, 2004; ill. 2005).

A hevenyészett felsorolásból is látható, hogy a rendszerváltást követő években több alkalommal is születtek olyan jogszabályok, intézkedések, melyek a szegénységet, ami társadalmi probléma, egyéni jellemhibaként vagy más esetekben egyenesen rendészeti kérdésként közelítették meg, és ennek megfelelően próbálták megfogalmazni az azzal kapcsolatos gyakorlati válaszokat.¹¹ A szegénységgel, a kirekesztettséggel kétségtelenül

együtt járó társadalmi feszültségekre tehát a szegények büntetésével, illetve a felettük gyakorolt állami kontroll növelésével reagáltak.

Lényegében ugyanezen jellemzők mentén írható le a koldulásra adott állami válaszok rendszerváltás utáni története. Ahogy fentebb kimutattam, amellet, hogy 1999-től megszűnt a koldulás helytől és időtől függetlenül való tiltása, összességében a jogi redukcionizmus, ezzel összefüggésben pedig a probléma elhanyagolása, illetve annak rendészeti szempontokra alapozott kezelése a jellemző. Kérdés azonban, hogy melyek azok a társadalmi folyamatok, amelyek a szegénypolitika ilyen típusú büntető elemeinek alkalmazására ösztönöznek.

A büntető szegénypolitika társadalmi funkcióiról

A rendszerváltás időszakában lejátszódó gazdasági-társadalmi átalakulással egy időben a szegénység növekedése, a munkanélküliség tömegessé válása, a korábban is meglévő társadalmi problémák súlyosbodása és újabb nehézségek megjelenése volt megfigyelhető. Ezzel párhuzamosan a szociális kiadások állami finanszírozásának csökkenése vélhetően szintén a társadalmi feszültségek láthatóvá válásának irányába hatott (Ferge, 1998, 2000). Ebben a közegben az állam lépéskényszerbe került, ugyanis egyszerre kellett volna választ találnia az átalakulás problémáira, és véghezvinnie az önálló szociálpolitika megteremtését, a megfelelő jogszabályok kialakítását, új ellátások megszervezését.

Ilyen körülmények között jelentkeztek, illetve erősödtek fel a növekvő szegénységnek, a társadalmi kirekesztettségnek azok a megnyilvánulásai – mint például az önkényes lakásfoglalás, a koldulás, a tartós munkanélküliség vagy a hajléktalanok nagyszámú közterületi jelenléte –, amelyek a társadalmi integráció gyengülésének tüneteként értékelhetők (Ferge, 1991).

Ezekre válaszul, az állam több esetben is a szegénypolitika büntető, kényszerítő elemeit helyezte előtérbe. A szociális beavatkozások ugyanis általában véve is igen költségesek lettek volna, ráadásul egy olyan időszakban kellett volna előteremteni az ehhez szükséges forrásokat, amikor az egymást követő kormányok mind a szociális ellátások relatív súlyának visszaszorítását, majd pedig az államháztartás reformjának keretén

belül az állam szociális kiadásainak csökkentését célozták meg, a megmaradó forrásokért pedig éles küzdelem alakult ki (Szalai, 2007, 76–77. o).

Mindezen túl, ez a fajta politika már csak azért is lehetséges, mert azokat a társadalmi csoportokat veszi célba, melyek szegénységüknél, kirekesztettségüknél fogva képtelenek érdekeiket hatékonyan képviselni. Ezért az állami büntető szegénypolitika a kisebb ellenállás irányába megy, mikor ezeknek a rendelkezéseknek próbál meg érvényt szerezni, és nem más területekről von el forrásokat a szegénység kezelésére. Ezzel ugyanis a társadalom jelentős érdekérvényesítő képességgel rendelkező csoportjait maga ellen fordítaná.

A büntető szegénypolitika egyik célpontját jelentő, a munkaerőpiacról teljesen kiszorult emberek, akik ilyen módon a munkaerő tartalékseregének funkcióját sem képesek ellátni – mivel nem hasznosíthatók a munkanélküliségi arányok magas tartásában, ezáltal pedig a bérek leszorításában –, a döntéshozók és az általuk képviselt társadalmi csoportok szociális percepciójában kizárólag úgy jelennek meg, mint a társadalom integrációját fenyegető tényezők. Ennek logikus folyamánnyaként pedig hamarosan a társadalmi rendet fenntartani hivatott büntető, kényszerítő jellegű szegénypolitikai intézkedések alanyaivá válnak.

Ahogy arra a segélyezési rendszer történetéről szóló munkák utalnak, az értelmetlennek tekintett szegények más – az előbbieknél relatíve jobb helyzetű, tehát munkaképes – csoportjai pedig pontosan azért kerülnek az említett politika látóterébe, hogy a munkaerőpiac perifériáján tapasztalható keresleti-kínálati ingadozásokra, a kevésbé választhatóság elve alapján kidolgozott kényszerítő eszközökkel, megoldást találjon az állam (Piven és Cloward, 1993, 32–38. o).

Ez a folyamat végső soron számos pozitív funkciót rejt magában a társadalom egyes csoportjai számára. Herbert J. Gans (1992, 6-7. o) nyomán megállapíthatjuk, hogy a büntető szegénypolitika foganatosítása, az állami kontroll folyamatos érvényesítése jelentős apparátust, nagy mennyiségű munkaerőt kíván, ilyen módon munkalehetőséget teremt többek között a szociális szférában dolgozók, illetve különféle értelmiségiek számára.

A szegénypolitika ezen formája – mivel magában hordozza a büntetés aktusát – fontos szerepet játszik azoknak az uralkodó normáknak a megerősítésében, amelyeknek megszegőivel szemben fellép. Így az érdemtelennek tekintett szegényeket sújtó szankciók foganatosítása során a társadalom minden esetben kijelöli azoknak a magatartásoknak a körét, amelyeket tolerál, és ezek ellenpontosításaként azokat a viselkedésformákat, amelyeket büntetni rendel. Ekképpen például a koldulás megbírságolásáról, betiltásáról rendelkező jogszabályok explicit módon állnak ki a munka ethosza mellett.

A büntető szegénypolitika gyakorlati alkalmazása legitimációs feladatokat is ellát. Ennek két formájáról beszélhetünk. Egyrészt a szegénység különböző megjelenési formáinak láthatatlanná tételével, kontroll alatt tartásával látszólag enyhülnek azok a társadalmi feszültségek, melyek korábban közvetlen zavaró tényezőként jelentkeztek különböző csoportok életében. A koldulás betiltásával kapcsolatos példával élve, azt mondhatjuk, hogy a különböző városokban a koldusok kitiltása nyomán javulhat a helyi lakosok, valamint a turisták biztonságérzete, nőhet a helyi szervekkel való elégedettség. Másrészt, ha a láthatatlanná tétel sikerrel jár, úgy tűnik fel, mintha a rendszer ellentmondásai egyáltalán nem termelnének ki semmiféle látványos problémát – ez a rendszert globálisan igazolja.

Összegzés

A koldulás jelenségét kezelni hivatott rendszerváltás utáni törvények, önkormányzati rendeletek, illetve helyi szintű szabályozási tervek elemzése alapján kirajzolódó összkép nem túl kedvező. Ugyanis az állam sem jogi, sem szociális eszközökkel nem reagált a problémára egészen 1999-ig, így a rendszerváltást követően tíz évig érvényben maradt a Kádár-korszakban született, a koldulás általános tiltását megfogalmazó rendelkezés. Ráadásul az állam tevékenysége komplex szociális programok kidolgozása helyett ezt követően is kizárólag a jogszabályi környezet megváltoztatására irányult. Központi szinten ugyan megszűnt a koldulás valamennyi formájának kriminalizálása, a helyi önkormányzatok által hozott rendeletek, illetve az általuk bevezetni kívánt intézkedések azonban a törvényi szintű szabályozásnál szélesebb körű korlátozást jelentenek.

Az állam különböző szerveire tehát leginkább a probléma elhanyagolása, valamint rendészeti szemléletű kezelése, ezzel összefüggésben pedig a szegénység ezen tünetének elkendőzése jellemző. A koldulásra, a koldusok közterületi jelenlétére elsősorban jogi, közbiztonsági kérdésként tekintenek, melynek orvoslására szerintük elegendő a megfelelő jogszabályi háttér kimunkálása, illetve a tiltó rendelkezések betartatásához szükséges rendészeti eszközök hatékony alkalmazása.

A rendszerváltás utáni szegénypolitika büntető jellegű intézkedéseinek bemutatása azt is világossá tette, hogy általában is megfigyelhető Magyarországon a szegénységet individualizáló megközelítések, a szegények állami megregulázását célzó kísérletek erősödése. Ezek részletes elemzése rámutatott arra, hogy a rendszerváltással kiéleződő társadalmi feszültségek, valamint a gazdasági erőforrások elosztásáért folyó küzdelmek közegében a szegénység megbüntetésének explicit formái olyan társadalmi, gazdasági és ideológiai funkciókat látnak el, melyek a társadalom különböző csoportjait érdekeltté teszik azok fenntartásában. Így az elemzett politika, és azon belül a koldulás kriminalizálásaként jellemezhető rendelkezések fennmaradásának, illetve megerősödésének feltételei továbbra is adóttak.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

Ferge Zsuzsa (1991): Variációk a társadalmi integráció témájára. In: Várnai Györgyi (szerk.): Szociálpolitika és társadalom, Budapest: ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és T-Twins Kiadó, 60–71. o.

Ferge Zsuzsa (1998): Szociálpolitika, 1989–1997. In: Kurtán Sándor és mások. (szerk.): Magyarország évtizedkönyve – A rendszerváltás I. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 554–570. o.

Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

Ferge Zsuzsa (2001): Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest, Kávé Kiadó.

Gans, H. J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? In: Esély, 1992. 3. sz. 3–17. o.

Gazsi Adrienn (2005): A koldulás korlátozása jogi és szociális szempontú megközelítésben. In: Esély, 2005. 5. sz. 73–99. o.

Kránitz Mariann (2003): A szabálysértésekről, különös tekintettel az önkormányzati hatáskörbe tartozó szabálysértésekre, http://www.okri.hu/index.php?menu=uj_kutat_szabalysertesekrol

Piven, F. F. – Cloward, R. A. (1993): *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*, New York, Vintage Books.

Szalai Júlia (2001): A szociális segélyezés „hasznáról”. In: *Info-Társadalomtudomány* 54., 49–58. o.

Szalai Júlia (2004): A jóléti fogda I.. In: *Esély*, 2004. 6. sz. 19–36. o.

Szalai Júlia (2005): A jóléti fogda II. In: *Esély* 1. 3–34. o.

Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...?*, Budapest: Osiris Kiadó.

Townsend, P. (1991) Szegénység-elméletek, In: Ferge Zsuzsa és Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest, ELTE Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék és Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. 183–194. o.

Újságcikkek, internetes források

A békésen koldulókat is megbüntetné az MDF, *Origo*, 2004. november 29. <http://www.origo.hu/itthon/20041129megbuntetnek.html>

A fővárosi MDF szigorúan büntetné a „kolduskirályokat”, *mdf-budapest.hu*, 2004. november 26. <http://www.mdf-budapest.hu/cikk.php?id=43>

„Aki szegény, az a legszegényebb”, *Linklap*, 2005. április 25. <http://www.media.u-szeged.hu/linklap/rriport/20050425/koldus.html>

Balla György parlamenti felszólalása:

http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fszoveg2?p_ckl=36&p_query=103_46.&p_szoveg=elsosorban%20azokon%20segitsunk&p_stilus=

Barkóczy Gellért parlamenti felszólalása:

[http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fszoveg2?
p_ckl=36&p_query=103_28,&p_szoveg=nincs%20olyan%20település&p_stilus=](http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fszoveg2?p_ckl=36&p_query=103_28,&p_szoveg=nincs%20olyan%20település&p_stilus=)

Beszámoló a XIII. kerület közbiztonságának helyzetéről:

http://www.budapest13.hu/wps/html/hu/testulet/20050317_01a_napirend.pdf

Budapest szégyenfoltjai a koldusok, *nethirlap.hu*, 2005. június 30.

<http://www.nethirlap.hu/cikk.php?cikkid=16631>

Civilek tiltakoznak a XIII. kerület koldusrendelete miatt, *uno.hu*, 2006. szeptember 7.

<http://www.uno.hu/news/story/218745>

Egyelőre maradhatnak a koldusok Budapest belvárosában, *mdf-budapest.hu*, 2005. június 30. <http://www.mdf-budapest.hu/cikk.php?id=88>

Juharos Róbert parlamenti felszólalása:

http://www.mkogy.hu/naplo98/130/n130_024.htm

Karhatalommal leplezett szegénység?, *Népszabadság*, 2005. április 6.

Kitiltaná a koldusokat az MDF a belvárosból, *Origo*, 2003. július 23.

<http://www.uzleti.negyed.hu/itthon/20030723szegenyugyi.html>

Kitiltanák a koldusokat, *reggel.hu*, 2005. június 21. [http://www.reggel.hu/index.php?
apps=cikk&cikk=15782](http://www.reggel.hu/index.php?apps=cikk&cikk=15782)

Koldulnak, kéregetnek – csak élni akarnak?, *Kontra*, 2005. március 7.

<http://www.riporter.axelero.net/koldus.html>

Koldulók a tiltás után, *Népszabadság*, 2005. május 23.

Majd a jövő eldönti – Koldulás Szegeden, *Magyar Narancs*, 2005. június 9.

Sinka József nyilatkozata:

http://www.azutcaembere.net/archivum/06_09_13koldus_valasz.shtml

¹Jegyzetek

A Társaság a szabadságjogokért Alkotmánybírósághoz benyújtott indítványa:

http://www.tasz.hu/download/AB_inditvany_vegleges.pdf?id=13666&time=1111665993&op=cont

² A pécsi szabályozás ismertetésére nem térek ki, mivel a pécsi döntéshozók többszöri megkeresésem ellenére sem bocsátották rendelkezésemre a koldulás korlátozását megfogalmazó önkormányzati rendeletet, illetve az azt előkészítő beadványt. A meglévő információk alapján azonban elmondható, hogy ott is a későbbiekben bemutatott szabályozásokhoz hasonló rendelkezések születtek.

³ *Előterjesztés a közterület rendeltetésétől eltérő célú használatának általános szabályairól szóló, többször módosított 7/2000. (II.29.) önkormányzati rendelet módosításáról,*

http://www.tasz.hu/download/eloterjesztes_Kaposvar.pdf?id=13668&time=1111666057&op=cont

⁴ Tanulmányom nem tér ki az egyes önkormányzati szabályozásokkal kapcsolatban megfogalmazható jogi kérdések – pl. alkotmányossági dilemmák, az egyenlő bánásmódhoz való jog sérülése stb. – részletes elemzésére, ezzel összefüggésben pedig a végrehajtás nehézségeire. Erről a problémakörrel részletesebben ír: Gazsi, 2005.

⁵ *A közterület-használat rendjéről szóló 57/1999. (XII. 23.) Kgy. rendelet módosítása iránti önálló képviselői indítvány,* http://www.tasz.hu/download/eloterjesztes_Szeged.pdf?id=13667&time=1111666230&op=cont

⁶ *Szeged Megyei Jogú Város Közgyűlésének Kgy. rendelete a közterület-használat rendjéről szóló 57/1999. (XII. 23.) Kgy. rendelet módosításáról,* http://www.tasz.hu/download/rendelet_Szeged.pdf?id=13670&time=1111666298&op=cont

⁷ TASZ alkotmánybíróági indítvány, ld. 1. jegyzet.

⁸

MDF: *Előterjesztés* http://www.azutcaembere.net/include/koldus_eloterjesztes.pdf

Társaság a szabadságjogokért álláspontja az MDF előterjesztéséről:

<http://www.tasz.hu/download/TASZAllaspont%202.pdf?id=13852&time=1120475044&op=cont>

⁹ *16/2006. (V. 29.) Budapest Főváros XIII. kerületi önkormányzati rendelet az Önkormányzat tulajdonában álló közterületek használatáról és rendjéről szóló 60/1995. (XII. 11.) Budapest Főváros XIII. kerületi önkormányzati rendelet módosításáról,*

<http://www.budapest13.hu/wps/portal/kepviselotestulet?menuid = LAJS -6BSN8S & docid = LAJS - 6RUF2H>

¹⁰ A szegénypolitika fogalmát itt és a későbbiekben is a Ferge Zsuzsa által körvonalazott értelemben használom. Lásd erről: Ferge, 2001, 124–141. o.

¹¹

Fontosnak tartom kiemelni, hogy ezek a tendenciák nem köthetők egyetlen kormányzati ciklushoz, politikai irányzathoz. A számba vett intézkedések, különösképpen a koldulás kriminalizálását célzó beavatkozások ismertetése rámutat arra, hogy a büntető szegénypolitika propagálói és végrehajtói között a legkülönbözőbb politikai pártállású személyeket találjuk.

Hüse Lajos¹ – Fábián Gergely² – Szoboszlai Katalin²

„Van itten elég sok szegénység...”

Az uzsorakamat intézményének empirikus kutatása

A jelen tanulmány alapját képező projektet a hátrányos helyzetű csoportok körében szociális munkát végző, nyíregyházi Periféria Egyesület bonyolította le. Az Igazságügyi Minisztérium által támogatott kutatás (15/3/2004/ObmB) részben a *telepszerű körülmények között élő cigány családokat, illetve közösségeket érintő uzsorahitelek*, az úgynevezett „kamatos pénz” jellegzetességeinek feltárására irányult. Az adatgyűjtést nem „romakutatásként” kezeltük³, s nem hisszük, hogy az uzsorahitelezés kizárólag a roma népeiséget sújtó, etnikai jellegű probléma lenne. Ugyanakkor a megyei sajátosságok egyértelművé tették számunkra, hogy jelen kutatásunkat a telepszerűen élő cigány közösségek körében kell elvégeznünk, miután körükben a rossz szociális helyzet, az alacsony iskolázottság és magas munkanélküliség együtt jár az alacsony jövedelemmel. A társadalmi kirekesztettség folytán sajátos *társadalomalatti*⁴ réteghelyzetben élők az uzsorahitelezés intézményének nem csupán elszenvedői, de az elfogadott csatornákon keresztül kielégíthetetlen szükségleteik révén a rendszer működtetői is.

A fentiekből következően a kutatás fő célja nem a roma népeiségre vonatkozó, átfogó helyzetkép bemutatása volt, hanem az, hogy feltárjuk az uzsorahitelezés jellemzőit, és megismerjük az ezt működtető mechanizmusokat. Arra kerestünk választ, hogy az iskolázottsági és munkaerő-piaci adatokból kiindulva magyarázhatók-e a cigány háztartások gazdasági stratégiái. Tettük ezt annak érdekében, hogy a későbbiekben a bűnmegelőzési, avagy más jellegű programok eredményei tartósan fennmaradhassanak a roma közösségekben.

Hipotéziseink

1. Az uzsorahitel intézményének fenntartásában nem csupán kriminális elemek vesznek részt. Egyfajta torz piaci mechanizmus ismerhető fel, ahol az uzsorás a szolgáltató, a „kamatos

pénzt” felvevő egyének és családok pedig a fogyasztók. A sajátos piaci mechanizmusok jelenlétének következménye az, hogy az uzsorahitel áldozatai nem csupán azért nem működnek együtt a bűnüldöző szervekkel, mert félnek a bűnözői körökkel összefonódó, erőszakos módszereket alkalmazó uzsorásoktól, hanem azért sem, mert attól tartanak, hogy akkor még ezen az úton sem jutnak hozzá az anyagi forrásokhoz.

2. A társadalomalatti rétegek szükségletei csupán részben igazolhatóak társadalmi helyzetükkel, körülményeikkel. Fogyasztásukban meghatározó a többségi (fogyasztói) kultúra által közvetített értékek elfogadása is.

A kutatás anyaga és módszerei

Adatainkat interjúk során gyűjtöttük. Az interjúkat az uzsora-kutatás során a megkérdezettek háztartásaiban vettük fel. Négy település cigánytelepeit kerestük fel: Nyíregyházán, Mátészalkán és Hodászon egy-egy telepen, Tiszavasváriban két cigánytelepen vettünk fel interjúkat. Tiszavasvári, Hodász és Mátészalka telepei mára gettósodott, a településtől elkülönült, „klasszikus” Cs-telepek. A szocialista érában épült Cs-lakásokat mára engedély nélkül épített házak, helyenként putri jellegű építmények, valamint az utóbbi évek „szocpulos” lakásai tarkítják. A nyíregyházi telep egykor huszárlaktanyaként, majd szovjet laktanyaként funkcionált, mára jellegét tekintve a nyugati nagyvárosok etnikai jellegű peremgettóihöz hasonlít. Mind a négy telepre jellemző az épített környezet végletes lelakottsága. A nyíregyházi Periféria Egyesület munkatársai a kutatás során 100 interjút készítettek a kiválasztott telepeken. Az interjúk anyagából a kérdezők egy kérdőív szerű adatlapot is kitöltöttek, melyekből részletes képet kaphatunk a minta családi, társadalmi helyzetéről.

A mintavétel során a hólabda módszert alkalmaztuk, oly módon, hogy az aktuális interjúalanyoktól nem csupán a következő, potenciális megkérdezett nevét és címét tudakoltuk meg, hanem arra kértük, hogy személyesen kísérelje át kérdezőbiztosunkat a következő családhoz. Ily módon a bizalmatlanságot szeretnénk volna csökkenteni. Ennek ellenére gyakran tapasztaltuk, hogy az uzsorakamat témájához érve az interjúalanyok elzárkóztak a válaszadás elől. Tapasztalataink azt mutatták, hogy ez csupán részben köszönhető a kívülről jött „kérdősködő” által kiváltott bizalmatlanságnak; javarészt az

uzsorásoktól való félelem motiválta az elzárkózókat. Ennek köszönhetően az interjúk majd harmada kifejezetten gyenge informatív értékkel bírt a kutatás témáját illetően.

Az adatok elemzésében egyaránt alkalmaztunk kvantitatív és kvalitatív módszereket. A kvantitatív elemzésre az interjúk viszonylag magas száma adott módot, illetőleg az interjúk előtt felvett kérdőív szerű adatlapok adattartalma.

Eredmények

Családméret, lakásviszonyok, életkörülmények

A kutatás során elsőként a megkérdezettek családi helyzete, lakásviszonyai és támogatórendszere került felmérésre. A felmért családokban összesen 473 fő él, ez átlagosan 4,8 főt jelent háztartásonként. Amíg mind országosan, mind megyei szinten az egy-, illetve kétfős háztartások dominánsak, addig a telepeken a 4-5 fős, valamint az ennél több főt magába foglaló típusok a leggyakoribbak. Tipikusnak mondható a 2 felnőtt és 2 gyerek, illetve a 2 felnőtt és 3 gyerek típusú háztartás: ezek együttes aránya 44,9%. Viszonylag ritka az egyszemélyes háztartás, illetve az extrém módon nagy létszám. Az egyes telepek között nincs szignifikáns eltérés a háztartásban élők számát tekintve, hasonló létszámok tapasztalhatóak. A 18 év alatti háztartástagok aránya a teljes felmért minta elemszámához viszonyítva 49,4%. Egy háztartásra számítva a felmért 100 család esetében átlagosan 2,8 fő 18 év alatti jut egy háztartásra.

A háztartások döntően családokat jelentenek, csak 4 esetben lehetett azt tapasztalni, hogy nem családtag is a háztartásban élt.

Az országosnál, illetve megyeinél nagyobb létszámú családok zsúfoltabb és rosszabb lakhatási körülmények között élnek, amennyiben a háztartásokban élők számát, illetve a lakások szobaszámát vizsgáljuk. Az első esetben nagyobb lakhatási sűrűség tapasztalható a telepeken, hiszen míg országosan 247, megyei szinten pedig 274 fő jut 100 háztartásra, addig a telepeken 473 fő. A lakások szobaszám szerinti megoszlása is kedvezőtlenebb az országosnál, illetve a megyeinél.

1. táblázat

A lakások megoszlása szobaszám szerint (%)

Szobaszám	Ország*	Megye*	Telepek
1 szobás	10,6	7,7	36,7
2 szobás	40,1	35,5	38,8
3 szobás	32,8	41,1	20,4
4 vagy több szobás	16,5	15,6	4,1

*Forrás: Mikrocenzus. 1. Területi és választókerületi adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2005.

A szobák számát tekintve már szignifikáns eltérések tapasztalhatóak az egyes telepek között, kedvezőtlenebb a helyzet Nyíregyházán és Hodászon (az egy szobára jutó lakosok száma átlagosan 2,9 illetve 2,7 fő/szoba), kedvezőbbnek mondható Mátészalkán és Tiszavasváriban (2,5, illetve 1,9 fő/szoba), ahol magasabb a többszobás lakások aránya. A laksűrűség mutatói azonban minden esetben magasabbak az országosnál, illetve a megyeinél, hiszen az átlag hazánkban 0,9 fő, megyei szinten pedig 1 fő/szoba.

A háztartásnagyság, illetve a laksűrűség kedvezőtlenebb mutatói mellett a háztartások felszereltsége is rosszabb az országos, illetve a megyei szinthez viszonyítva.

A közüzemeket tekintve a villany szinte minden lakásban bevezetésre került, bár ebben az esetben is léteznek olyan lakások, ahol nincs villany. Jóval kisebb arányban van víz a lakásokban. Vezetékes gázt nagyon kevés lakásba vezettek be.

Az elkülönült helyiségek tekintetében alig találunk olyan lakást, amelyben ne lenne konyha, azonban csupán a lakások felében van különálló WC, illetve fürdőszoba.

Az elkülönült helyiségeket, illetve a közüzemeket illetően több esetben figyelhető meg szignifikáns eltérés az egyes telepek között. A legkedvezőbb helyzetben a nyíregyházi és a mátészalkai telepen élők vannak, rosszabb a helyzet Tiszavasváriban és különösen Hodászon, ahol csak a lakások felében van víz. Az elkülönült fürdőszoba, illetve vízöblítéses WC tekintetében is igen hasonló a helyzet.

A telepek általános szociális helyzetére jellemző, hogy a közüzemek működnek-e, azaz az esetleges tartozások miatt kikapcsolásra kerültek-e, vagy sem. A felmért telepeken a lakások 40 százalékában nem működnek a közüzemek. Az egyes telepek között ebből a szempontból

is jelentős különbségek figyelhetők meg. A közüzemek működését vizsgálva Nyíregyháza és Tiszavasvári van a legjobb helyzetben, bár esetükben is vannak olyan lakások, amelyekben kikapcsolták a közüzemeket. A legkedvezőtlenebb helyzet ebben az esetben is Hodászon mérhető, hiszen ott a lakások közel ötödében működnek csak a közüzemi szolgáltatások.

A lakhatás körülményeire utalnak a lakások bútorzatára vonatkozó adatok is, melyek a kutatást lebonyolító kérdezőbiztosok megfigyeléseiből származnak. A lakások közel 40 százalékánál lehetett minőségi és mennyiségi szempontból viszonylag jó bútorozottságot megfigyelni, a többi esetben vagy hiányos volt a bútorzat, vagy igen rossz minőségű. A lakások ötödénél lenne szükség teljes bútorcserére. A bútorozottság tekintetében nincs szignifikáns eltérés az egyes telepek között, közel azonos arányban található meg az egyes típusok.

A lakások tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltsége is sok szempontból kedvezőtlenebb az országosan, illetve megyei szinten mérhető ellátottsághoz viszonyítva.⁵

Az egyes cikkek tekintetében a telepí háztartások 98,6 százalékában található televíziókészülék, az adatokból azonban nem derül ki egyértelműen, hogy színes, vagy fekete-fehér típusokról van-e szó. A megyében a háztartások 92,8 százalékában található színes, illetve 16,7 százalékában fekete-fehér televízió is, így a megyei ellátottsághoz viszonyítva a telepí háztartások ellátottsága viszonylag jónak mondható. Egyes háztartások több tévékészülékkel is rendelkeznek, ami hasonló az országosan mérhető adatokhoz, hiszen hazánkban 2004-ben a 100 lakásra jutó színes készülékek száma 138 volt.

A mosógéppel való ellátottság rosszabb a telepí háztartások körében, aránya 47,8%, szemben az országos 74 százalékkal. Ki kell emelnünk, hogy a telepí háztartások jelentős részében nem automata mosógép van, hanem a hagyományos típus. Hűtőszekrény a telepeken az országoshoz közel azonos arányban van jelen; a telepen a háztartások 71%-a rendelkezik ezzel a ma már alapvető cikkel, az országos arány 76%. A telepí háztartások mikrohullámú sütővel való ellátottsága az országos elterjedtség egyharmada.

A munka világa

A megkérdezettek iskolázottsága rendkívül alacsony, egyetlen esetben sem lehetett felsőfokú végzettséggel találkozni, domináns az általános iskolai végzettség. A felmérték 8 százaléka semmilyen végzettséggel nem rendelkezik, egyáltalán nem járt iskolába, még általános iskolába sem. Harmaduk járt ugyan általános iskolába, de néhány osztály elvégzése után nem fejezte be azt, így azok összesített aránya, akik még az alapfokú végzettséggel sem rendelkeznek, 41%. A leggyakoribb végzettség az általános iskolai 8 osztály, alacsony a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők száma, s szinte alig mérhető a gimnáziumi érettségivel rendelkezők aránya.

Az iskolai végzettség tekintetében szignifikáns eltérések tapasztalhatók az egyes telepek között. A legkedvezőbb helyzet Tiszavasvárra és Nyíregyházára jellemző, a legkedvezőtlenebb pedig Hodászra és Mátészalkára.

Az iskolai végzettség adatai alapján nem meglepő, hogy a munkanélküliség szinte állandósult állapot a telepen élők egy jelentős részénél. Az elmúlt öt évben ugyanis a megkérdezettek közel 20 százalékanak egyáltalán nem volt munkája. A megkérdezettek 31 százaléka említett az elmúlt öt évre vonatkozóan egy adott, konkrét munkahelyet, ahol hosszabb-rövidebb ideig dolgozott, 34,4 százalékuk pedig úgy válaszolt, hogy több munkahelye is volt ebben a periódusban. A nők körében 7,5 százalékra jellemző, hogy folyamatosan gyesen vagy gyeden volt az elmúlt időszakban. A felmérték 4,3 százaléka élt meg alkalmi munkákból, 3,2 százaléka pedig közhasznú munkavégzésből. A legkedvezőtlenebb helyzet Hodászon és Tiszavasváriban volt regisztrálható.

A munkanélküliség nemcsak a megkérdezettek esetében akkut probléma, a családok többi felnőtt tagjai esetében is jellemző. A felnőtt családtagok 13,6 százalékanak egyáltalán nem volt munkája az elmúlt öt évben, míg 9,1 százalékuk közhasznú munkavégzésen vett részt, alkalmi munkákból, napszámból pedig 7,6 százalékuk szerzett jövedelmet. A konkrét munkahelyemlétesek igen sokrétűek, közös jellemző azonban, hogy jelentős részük időszakos, alacsony azoknak az aránya, akik folyamatos munkaviszonnyal rendelkeztek a vizsgált időszakban.

A munkanélküliség kiterjedtségére jellemző adat, hogy a megkérdezettek 43,5 százaléka volt már valamikor munka nélkül, 18,8 százalékuknak pedig jelenleg sincs munkája. Ebben a tekintetben szignifikáns eltérések nem mérhetőek az egyes telepek között, de kiemelendő, hogy Hodászon a legmagasabb azoknak az aránya, akik jelenleg is munka nélkül vannak.

Mindez azt is jelenti, hogy összességében a megkérdezettek 62,3 százaléka volt érintett valamilyen formában a munkanélküliség tekintetében. A munka nélkül töltött időszak átlagosan 11 hónap, eltérés az egyes telepek között nem mérhető.

Számos esetben volt jellemző az elmúlt évekre, hogy a munka nélkül maradtak hosszabb időszakot voltak kénytelenek úgy átvészelní, hogy semmilyen juttatásban nem részesültek a munkanélküliség ideje alatt. A megkérdezettek 33,8 százaléka élt már át ilyen időszakot, melynek átlagos időtartama 8,3 hónap volt. Viszonylag magas azoknak az aránya (9,2%), akik úgy nyilatkoztak, hogy ez az állapot minden télre jellemző, mivel csak mezőgazdasági alkalmi munkákból tudnak megélni.

Nem csoda, hogy arra a kérdésre, milyen munkát vállalna szívesen, a megkérdezettek egy jelentős része (37,0%) válaszolta azt, bármilyet. A nők egy jelentős része takarítónői munkát szeretne találni, lehetőleg folyamatos munkavégzés formájában.

Támogatórendszer

A családon belüli kapcsolatok, a családtagok kötődései, a családokat körülvevő természetes védőháló számos esetben kompenzatorikusan hat, így fontos kérdés volt annak vizsgálata, mi jellemzi a telepeken élő családokat a támogatórendszer tekintetében.

Eredményeink szerint a családon belüli kötődések rendkívül erősek a telepi családok esetében. A megkérdezettek 93 százaléka nyilatkozott pozitívan a családi kötődéseket illetően, jónak, vagy nagyon jónak értékelve azokat.

A felmért családok 61 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a család rendelkezik barátokkal is, akikre sok mindenben számíthatnak. A viszonylag magasnak mondható arány miatt nincs

igazán szignifikáns különbség az egyes telepek között, ugyanakkor azonban kiemelendő, hogy a Hodászon élő családok számíthatnak a legkisebb arányban a barátok segítségére.

Viszonylag kevesen (55%) válaszoltak arra a kérdésre, hogy miben számíthatnak egymásra. Anyagiakban a válaszadók egytizede számíthat családtagjaira, illetve barátaira, további 3,6 százalék anyagiakban ugyan nem támogatott, de baj esetén élelmiszert kap a családi támogatóktól.

A segítségre szorulás gyakoriságát tekintve jellemző a havi (35,4%), vagy ennél ritkább segítségkérés (38,5%), illetve a heti gyakoriság (16,9%). Viszonylag ritka az olyan család, amelyik azt jelezte, napi segítségre szorul (9,2%).

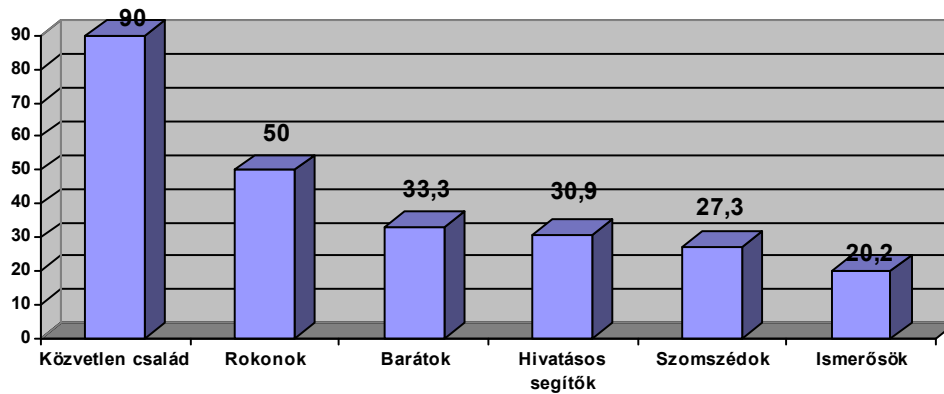
A beszámolók alapján megállapítható, hogy a családok támogatórendszere igen széleskörű, viszonyuk a szomszédsággal, a rokonsággal, illetve a hivatásos segítőkkel kifejezetten jónak mondható. A mintában kifejezetten magasnak találtuk a hivatásos segítőkkel való pozitív kapcsolat értékét, amely megelőzte a legtöbb rokoni és családi kapcsolat értékét, és csupán a közvetlen családtagokkal való pozitív kapcsolat ért el magasabb pontszámot. Az egyes telepek között ebben az esetben sem mérhető igazán szignifikáns eltérés, ugyanakkor kiemelendő, hogy a hivatásos segítőkkel való kapcsolat legpozitívabb megítélése Nyíregyházán és Tiszavasváriban mérhető (százfokú skálán 71,2 és 61,8 átlagértékkel), míg Hodászon a legalacsonyabb (50,0).

Az uzsorakamat intézménye

A fenti eredmények tükrében érdekes kérdés, hogy baj esetén kire, kiknek a segítségére számíthatnak a családok.

1. ábra

Baj esetén kinek a segítségére számíthatnak? (az igen válaszok megoszlása, %)

(N=100)

A sorrend természetesnek nevezhető, hiszen a családok elsődlegesen a közvetlen családtagok, rokonok, barátok segítségét veszik igénybe baj esetén, s csak ezek után fordulnak a hivatásos segítőkhez, szociális intézményekhez. Bármennyire jó is a viszony a szomszédsággal, az ismerősökkel, tőlük bajban kevésbé várják el a segítséget a települési családok.

Az alapmegoszlás mögött két egymástól markánsan megkülönböztethető faktor húzódik meg, annak függvényében, mennyire számíthatnak baj esetén a megkérdezettek a család segítségére, illetve milyen viszonyban vannak a családtagokkal.⁶

2. táblázat

Baj esetén kinek a segítségére számíthatnak? (faktorok)

1. faktor: Családon kívüli segítők	2. faktor: Család
Ismerősök: 0.891	Közvetlen család: 0.908
Szomszédság: 0.789	Rokonok: 0.606
Barátok: 0.729	
Hivatásos segítők: 0.559	Hivatásos segítők: -0.110
Közvetlen család: -0.121	

Abban az esetben, ha a megkérdezettek valamilyen oknál fogva nem számíthatnak a közvetlen család, rokonság segítségére, felértékelődik az ismerősi, szomszédsági kör, illetve a hivatásos segítők, szociális intézmények szerepe, akikhez baj esetén fordulhatnak a családok.

Amennyiben működik a családi védőháló, és erre utal a második faktor, nincs szükség a szomszédsági, ismerősi kör mozgósítására. Ebben az esetben a hivatásos segítők is enyhe

elutasításban részesülnek, azaz a családok nem veszik igénybe a szociális intézmények szolgáltatásait.

A két faktor kialakításában dominánsan Nyíregyháza és Mátészalka vesz részt, Tiszavasvári esetében az elemzés nem hozott értékelhető eredményeket, a hodászi családoknál pedig egyetlen egy faktor jelent meg, mely arra utal, hogy az ott élők minden segítséget igyekeznek mozgósítani baj esetén.

Kifejezetten anyagi problémák esetében a felmért családok elsődlegesen a kölcsönkérést alkalmazzák (70,1 %).

A kölcsönök forrása igen sokrétű. Jellemző, hogy a munkanélküli, vagy az időszakos munka mellett is megbízhatatlan jövedelemmel rendelkező telepi cigányok csak olyan banktól tudnak felvenni kölcsönt, amelyik hajlandó magas kockázatot vállalni – ám ezt a kockázatot beépítik a kölcsön extrém magas kamataiba. Ezért a közvetlen család, a rokonság, illetve a közvetlen barátok állnak a kölcsönforrások első helyén. Egy mátészalkai kétgyermekes fiatalember az okát is megnevezte, miért kizárólag a családi körtől kér kölcsön:

„Ha úgy van, akkor megyek kölcsönt kérni. Családon belül. Azt úgy adom vissza, amennyit kapok. Sokan vannak uzsorások, ezért én csak a családon belül kérek kölcsön.”

Esetenként azonban a rokoni körből való kölcsönkéréstől a megkérdezettek kifejezetten tartózkodtak. Ahogy egy hodászi idős férfi fogalmazott:

„Nekem van három fiam, meg van egy lányom. Egyiknek van öt gyerek, másiknak van három, másiknak van kettő... van unokám, vejem. Az ő gyerekeinek a szájából adják nekem?”

A rokonságtól való kölcsönkérés mellett a pénzszerzésnek számos egyéb formája is létezik. Ilyen forma a zálogházak használata, a tulajdontárgyak értékesítése, az önkormányzati segélyek igénybevétele, ritkább esetekben a munkahelyi kölcsönök felvétele, illetve a munkatársaktól való kölcsönkérés. Néhány esetben jelezték a megkérdezettek, hogy a közeli boltban, boltokban hitelre is vásárolhatnak.

„Akkor letettem arant. Aranyláncot, gyűrűt.” (Mátészalkai idős asszony a zálogház használatáról)

„Hát megveszem azt a kis ennivalót, két napig eszem, más utána nem eszek. Megyek vasazni, hogy szedjek egy kis vasat, hogy tudjak enni.” (Idős asszony, egy 23 fős háztartás matriarchája, Tiszavasvári)

Az uzsora, a kamatos pénz „intézményét” a telepiek közül szinte mindenki ismeri. Családi, ismerősi, rokoni körben a megkérdezettek 46,3 százaléka tudott olyan esetről, melyben a közeli hozzátartozók kamatos pénzt fizettek. Az uzsorásokhoz fordulást a felmért családok 9,1 százaléka említette, mint saját elsődleges pénzszerzési forrását, míg 2,6 százalék egyszerre több használható forrást is megjelölt, melyek közt azonban az uzsora volt az elsődleges, így a kamatos pénz felvételének statisztikailag mérhető összesített aránya 11,7 százalék volt.

„Azért van Tiszavasváron a legtöbb szegény emberek... Az egész telepet a kamatosok leszegényítik ...A harminc százaléka ennek a cigánytelepnek kamatozik. A többi meg veszi fel a pénzt (kölcsönt).” (Középkorú asszony, Tiszavasvári)

Az ily módon összesített arányokat is figyelembe véve jelentősebb különbségek figyelhetők meg az egyes telepek között. A kamatos pénz felvételének elismerése Mátészalkán a legmagasabb (23,5%), ezt követi Nyíregyháza (11,2%), majd Hodász (10,0%), illetve Tiszavasvári (4,5%). Ezek az adatok azonban óvatosan kezelendők, mivel valószínűleg magas a látencia, azaz az el nem ismert esetek száma. Különösen Tiszavasvári igen alacsony aránya elgondolkodtató, ahol a helyi szociális szakemberek „nagyüzemi” uzsorázásról számoltak be. Itt az egyes uzsorás családok ellen a közelmúltban lezajlott rendőrségi intézkedések következtében valószínűleg bizalmatlanabbak voltak a megkérdezettek a külső kérdezőkkel szemben. Lendületes beszélgetések akadtak meg, amikor a kérdezőbiztosok rátértek az uzsorakamatra, de előfordult az is, hogy a megkérdezett leszögezte:

„Legyen elég annyit, hogy felvettem, fizettem becsületesen... nem beszélek róla. Akkor nagyon jó volt, mert megszorultam.” (Háromgyermekes fiatalasszony, Hodász)

A felvett uzsorakölcsönt a családok szinte kizárólag a napi megélhetésre, bevásárlásra, illetve a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra fordítják, egyéb válasz csak néhány esetben volt regisztrálható.

„Előfordult már, hogy kértem, igen, előfordult, mer' annyira nem tudtam hova tekeredni, nem tagadom. Kifogyott mindenem, a szekrényben nem volt csak zsír, meg olaj, abból nem lehet főzni. Elmentem, kértem 10 000 forintot. És adtak, de viszont megmondták, mi van, méltányosan adták, nem kértek tízezerre tízezeret, hanem tízezerre kértek nyolcezeret. És azt meg kellett adni.” (Háromgyermekes fiatalasszony, Mátészalka)

Kamatos pénz esetén az 50–100 százalékos kamat fizetése a jellemző, de az informatívabb interjúkban előfordult magasabb kamat említése is. Néhány esetben volt tapasztalható, hogy a kölcsön, illetve a kamat együttes értékét a kölcsönt felvevő ledolgozta az uzsorásoknak.

Az uzsorahitelezés igazi csapdája azonban nem a magas kamatokban rejlik, hanem a hitelezés rendszerében. A tartozás „végtelenítésének” több módszerét is alkalmazzák. Az egyik, igen elterjedt módszer, hogy a tartozás megadásának pillanatában a teljes, kamattal megemelt összeget számon kérik, melyet, ha az adós nem, csak részben tud megadni, a fennmaradó összegre újból ráteszik a kamatot, mintha azt abban a pillanatban adták volna kölcsön.

„Ha felveszek húszezer forintot, arra már nekem negyvenet kell megadni. Na most a negyven az már neki jár, őszerinte. Na most én abból nem adok meg, csak tizenötöt, akkor nekem a másik huszonötre ráteszi megint a kamatot. Már el is veszi tőlem a lakásom.” (Négygyermekes, középkorú férfi, Mátészalka)

„Ha beteg a gyerek, többször is előfordul, hogy kölcsön kell kérni. Jó, egy évig adja a kamatot. Egy év alatt sok pénz rámeleg a 10 000 forintra, ötezer forintjával (ezt havonta kell fizetni) sokat adtunk. Mondom, hogy egy év múlva legalább vegye el azt a tízezeret simán. Nem érti meg. Akkor csak rajtunk jön, aztán megvernek.” (Középkorú asszony, Tiszavasvári)

Azok a családok, amelyek már nagy összegekkel tartoznak az uzsorásoknak, teljesen kiszolgáltatottá válnak. Előfordul, hogy az uzsorások maguk keresik fel őket, s adnak nekik kölcsön, hiszen tudják, hogy rászorulnak.

„Van, akitől el tud venni hetven-nyolcvanezeret, és nem nézi, hogy a gyerekek mit kapnak. Utána elmegy a tulajdonoshoz, mármint aki a pénzt kapta volna, és visszaad neki tizenöt ezret, hogy megéljen, de arra már megint kamatot tesz.” (Négygyermekes, középkorú férfi, Mátészalka)

„Minden hónapban meghagynak egy bizonyos összeget a családnál, valamilyen formában a megélhetést engedélyezik.” (Kétgyermekes fiatalember, Mátészalka)

Elterjedt a transzferjövedelmek, a családi pótlék, illetve a nyugdíj „eladása”. A kölcsönt már eleve, a megegyezéskor a majdan várható jövedelemre veszik fel – vagy egymást követő jövedelmek egész sorára –, melyet az uzsorás a „pénzes postás” megérkezésével egy időben el is vesz.

„Kérsz húszezret kölcsön, két családod rámegegy, mert alapba hatvanat kell visszafizetned ... Ha jön a családi pótlék, más nevére átveszik. Ha jön a postás, már messziről szólnak neki, hogy helló, ide hozdad! Mondjuk, hogy ha én tartozom, akkor ő (az uzsorás) odavisz engem is, őelőtte veszem fel, és az én kezemet nem is éri a pénz.” (Nőtlen fiatalember, Nyíregyháza)

„Most is kapják itt a... ennél a kultúrháznál, osszák itt a segélyt, a kis nyugdíjt, annyian vannak ott, többen vannak ott a zsigoriak (uzsorások), mint aki kapja azt a kis pénzt. Vannak olyan legtöbben, hogy nem mernek a sajátuk után, a pénz után menni, hogy vegyék fel. Mert akinek nem telik ki, nem tudják odaadni, akkor csak a verekedés megy.” (Középkorú asszony, Tiszavasvári)

Egészen szélsőséges esetben – nagy összegű egyszeri kölcsön, vagy rendszeres uzsorakapcsolat – a „szocpol”, azaz a lakáscélú szociálpolitikai támogatás a hitel „fedezete”. Miután azonban az uzsorahitelezés szabályait nem lehet tisztességesnek minősíteni, a kontraktusban nem egyenrangú felek vesznek részt, a „szocpolos fedezet” valójában a totális kisémmizés eszközévé válik a bűnelkövetők kezében.

„A fiam szokott felvenni. Az, hogy a fiam szocpoltot épített, de elvették a tartozásra tüle a lakást. A fiam még nem is használta. Felhúzta, bepucolta, aztán elvették. Nem is lakott benne. Na, négymilliót érhetett. Nem mertem feljelenteni, mer félttem, hogy megölik a fiamat, meg a gyerekeket. Nálam laknak most, öt gyerekkel.” (Idős asszony, Tiszavasvári)

Az uzsorahitelezés sajátos formája, amikor nem pénzt adnak kölcsön a hitelezők, hanem élelmiszert, melynek árát a boltinál jóval magasabb mértékben határozzák meg. Ilyen esetekben általános az, hogy a magas árra további kamatot nem kérnek, ám több ízben a

„klasszikus” uzsorahitelezési eljárásra is fény derült. Ekkor az átadott élelmiszer, háztartási szer vagy jövedékköteles termék (cigaretta, alkohol, kávé) magasán megállapított értéke mint kölcsönadott hitel szerepel, s törlesztésekor az uzsorahitelezés „kamatszabályai” lépnek életbe.

„Van itt nálunk olyan család, hogy vásárol, és odaadja dupla árba. Ez nagyon zsaroló. Adják az árut, aztán adják hozzá a kamatos pénzt. Három-négy csoportban is vannak. Be van osztva, ki mivel foglalkozik. Vannak, akik kávéznak, cigiznek (árulják). Fel van osztva, áruval, pénzzel.” (Középkorú asszony, Tiszavasvári)

„Ha vág disznót, szalonnával együtt eladja ezer forintért kilóját ...15-én nyugdíj jön, elhozunk tőle 5 kilót, az ötezer. Jön a nyugdíj, mit tudok tenni, odaadom, mert muszáj. Következőt második júliusba, megin vág egyet, megin hozunk tíz kilót, az már tízezer forint. Elhoztuk, megadtuk, mert engem ne zsaruljon! Ne zsaruljon! ...Nézze meg, itt van, nekem le van írva. Most kellett volna megadnom a második júliusba (július második felében) tízezer forintot ... követelik, adjak másik tízezer forintot! Elhoztam 15 kiló huszat, odaadtam érte a 15 ezret, már megint kéri!” (Idős férfi, Hodász)

Az uzsorahitelezés folyamatában szignifikánsan megjelenő helyi sajátosságokat nem sikerült feltárunk, ugyanakkor mintha kialakult volna egy kelet-nyugat irányú lejtő. A talán leginkább jellegzetes különbség az uzsorakamat mértékében mutatható ki. Az átlagosnak számító 100 százalékos kamat Mátészalkán jellemző a leginkább. Hodászon szerényebb kamatszintet említettek a megkérdezők, míg a két nyugatabbra fekvő városban, Nyíregyházán és Tiszavasváriban gyakorta megjelent a 200 százalékos kamat is. Vélhetően a kamatszintet a kiszolgáltató családok jövedelemszerző-képessége határozza meg.

Az uzorások kilétére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy szinte kizárólag bizonyos családokhoz köthetőek a hitelezéssel kapcsolatos visszaélések, s egyfajta manufaktúrális viszonyrendszer közepette dolgoznak – bizonyos folyamatszervezési elemek megjelennek tevékenységükben, de a szervezett bűnözői tevékenység szintjét nem érik el. A beszámolók szerint Hodászon és Mátészalkán mindenki ad hitelt, akinek van miből, Nyíregyházán és Tiszavasváriban viszont az uzsorahitelezést monopolizálják egyes klánok. Valószínűleg e monopolizált helyzetnek, illetve a monopólium megtartásához alkalmazott erőszaknak

köszönhetően nagyobb a kiszolgáltatottság a kölcsönt felvevők körében Nyíregyházán és Tiszavasváriban.

A fenyegetés és a testi erőszak mindennapos. Az adósok tulajdonának kisajátítására is van példa, a tartozás fejében gyakran viszik el a bútorokat, műszaki cikkeket.

„A lányomnak volt ilyen esetje. És még kérem szépen, míg ki nem tudja tisztázni kamatostul együtt, eljönnek, rájönnek, veszekednek, lármáznak. Rájuk szoktak támadni.” (Idős asszony, Tiszavasvári)

„Elvisznek otthonról mindent, ha nem tudják megadni a pénzt. Elviszik a televíziót, ami értéket lelnek ...Úgy összeverik, hogy van olyan, hogy a kórházba kerül utána.” (Középkorú asszony, Tiszavasvári)

„Legdurvább eset, hogy valaki terhes, és nem tudták megadni a pénzüket. És igencsak egy meglett ember, aki fizikailag nagyobb erővel rendelkezik, és fogja, és belerugdos... mondjuk egy baba nem tud így megszületni.” (Kétgyermekes fiatalember, Nyíregyháza)

A végtelenségig kiszigerelt családok számára alig van lehetőség arra, hogy kibújjanak a kölcsön szorításából – egyedüli reális lehetőségként a telepről való elmenekülés tűnik.

„Az én lányom azért ment el innent lakni. Nem bírta megadni, kérte kölcsön, veréssel fenyítették, az meg elment... a kamatos miatt.” (Idős asszony, Mátészalka)

A rendőrség szerepe a telepí emberek véleménye szerint elhanyagolható. Egyrészt tehetetlennek látják a rendőrséget, másrészt közömbösnek, olyan szervezetnek, amelyik nem védi a cigányok érdekeit. A rendőrség eredménytelensége azonban leginkább annak köszönhető, hogy a bűncselekményeket nem követi feljelentés, melynek hiányában a bűnüldözők gyakorlatilag tehetetlenek. Az érintettek az esetenként előforduló feljelentést is visszavonják később. Az áldozatok félelemből kerülnek a rendőrséget – egyes interjúk arra engednek következtetni, hogy nem csupán az uzsorásoktól félnek, de a rendőrségben sem bíznak, félelmek velük szemben is megnyilvánulnak –, és méginkább azért, mert az uzsorások minden negatívumukkal együtt mégiscsak az egyetlen elérhető pénzforrást jelentik a társadalomalatti élethelyzetben élők számára.

„Nem is egy személy van, akit meg tudnék nevezni, csak olyanok szegények, hogy nem merik elvállalni a megnevezést, hogy namost ettől kértem ezt a pénzt, ennyivel tartozom. Mert ha bajba hozza azokat, akik adják ezt a kamatos pénzt, ha legközelebb szorul, nincs hova mennie, nem kap kölcsön pénzt, és így nem nevezik meg sose az illetőt, hogy na most ez meg ez kamatos pénzt ad nekem, a gyerekeimnek kenyér legyen. Nem merik megnevezni.”
(Háromgyermekes fiatalasszony, Mátészalka)

„Ez mindenütt van. A romák, ha elmennek a bankhoz, ottan nem fognak nekik adni. Ha egy családban betegség fordul elő, mondjuk kórházba kerül valaki, akkor elmennek egy bizonyos személyhez, és azt mondja, hogy kell neki tízezer forint. Az a személy oda fogja adni neki, és akkor ezt kell kamatokkal visszafizetni.” (Két gyermekes családapa, Nyíregyháza)

„Megszüntetni? Örülünk, hogy kiségitenek, mert akkor nincs mit enni!” (Idős asszony, Hodász)

„Ha nincsen, akkor úgyis menni kell, és kérni kell.” (Idős férfi, Hodász)

Nem elhanyagolható az uzsorahitelezés bűnözést multiplifikáló hatása. Az anyagi függés és a félelemmel együtt járó kiszolgáltatottság következtében az áldozatok mindent megtesznek, hogy törleszteni tudjanak.

„Ha nem fizetsz, szigorúan kikaptál. Elmész itt sarokig, ott kifektetnek, elmész a másik sarokig, ott a másik kamatos fektet le. Ha török, ha szakad, el fogsz menni lopni-csalni-rabolni, hogy meg tudd adni a pénzt. Baltával, meg lapáttal várnak, satöbbi. Így megy... Ki kell állni kurvának. Ha csaj vagy, ki kell, hogy álljál. Ott kint fogsz strichelni, és kész. És addig, míg meglesz a pénz. De utána meg már maradni fogsz kint.” (Nőtlen fiatalember, Nyíregyháza)

Konklúziók

Kutatásunk során Szabolcs-Szatmár-Bereg megye négy településének – Nyíregyháza, Tiszavasvári, Mátészalka, Hodász – teleszerű körülmények között élő cigány lakossága

életkörülményeit, uzorahitelezés általi érintettségét vizsgáltuk. Az uzorahitelezés mechanizmusainak, háttérének feltárása során az alábbi jellegzetességeket találtuk meghatározónak:

- *Az áldozati „célcsoport” determináltsága.* A hitelezéssel kapcsolatos bűnelkövetés célcsoportja halmozottan hátrányos helyzetű, a jövedelem számos forrásához nem, vagy csak kevéssé jutnak hozzá. Családi jövedelmeik nagy részét szociális transzferekből nyerik, munkaerő-piaci jelenlétük hektikus, többnyire egyet jelent az embertelen körülmények között végzett, nehéz és megbecsülés híján való munkával; jövedelemszerkezetük társadalomalatti helyzetük konzerválásában játszik komoly szerepet. Érdekképviselőjük rendkívül rossz, társadalmi beágyazottságuk gyenge, minden szempontból a kirekesztettség jellemző rájuk. A kirekesztettség megélése az oktatás területén is általános. Fogyasztásuk alacsony színvonalú, s bár a többségi (fogyasztói) társadalom értékei befolyásolják gondolkodásukat, vágyaikat, mindennapi nyomorukból fakadóan életmódjukban, életvitelükben ez nem mutatkozik meg. Anyagi problémáik nem a mégoly szerény, számukra mégis túlzó fogyasztásból származnak, *ezzel kapcsolatos hipotézisünk nem igazolható.* Ezzel szemben bebizonyosodott, hogy fogyasztásukra a létfenntartás minimumszintje jellemző.
- *Etnikai jelleg.* A célcsoport etnikai jellegű elkülönülése nem szükségszerű. Ahol a célcsoport fenti jellemzői nagy tömegben megjelennek a lakosságban (például depressziós térségek nagyvárosaiban, leromló lakótelepi környezetben stb.), az uzorahitelezés is megjelenhet. Ugyanakkor nem vitatható, hogy a társadalomalatti lét, a mélyszegénység a hazai cigányság esetében meghatározó módon jelen van, s a hazai szegénység további rétegződésében, a legsúlyosabb nyomor megélésében komoly szerepet játszik az etnikai alapú diszkrimináció.
- *Kvázi piaci mechanizmusok.* Az uzorahitelezés célcsoportja nem csupán az erőszakos eszközöket alkalmazó bűnözőkkel, uzorás-klánokkal szembeni kiszolgáltatottsága miatt válik áldozattá. Fontosabbnak látszik az, hogy társadalmilag elfogadott módon kielégítetlen szükségleteik révén gerjesztik is a vizsgált bűnelkövetési forma megjelenését. A létfenntartáshoz szükséges anyagi javakat, valamint szolgáltatásokat a törvényes jövedelmükből – kereset, szociális

transzferek – nem tudják megvásárolni. A vásárlóerő hiánya megjelenhet alkalmanként, amikor előre nem látható, nem várt események hirtelen megnövelik a szükségleteket – például a gyermek betegsége –, de ez a hiány állandósulhat is. A létfenntartás szükségletei rendkívüli erővel hatnak, s bár az érintettek tisztában vannak az uzsorahitelek igazságtalan, kizsigerelő jellegével, inkább vállalják ezt, minden későbbi következményével együtt, és igénybe veszik az uzsorások „pénzügyi szolgáltatását”. *Első hipotézisünknek megfelelően, az uzsorahitelezés jelensége mögött kvázi piaci mechanizmusok működése tátható fel az interjúk alapján. A kereslet megteremti a kínálatot.*

- *A multiplikáló hatás.* Az uzsorakamattal még nagyobb nyomorba taszított áldozatok maguk is bűnelkövetővé válhatnak. A kisemmizett áldozatok önként vesznek részt a kriminális tranzakcióban – a kölcsönügyletben – anyagi problémáik időleges enyhülésének reményében, ám azzal szembesülnek, hogy a „kamatos pénz” csak tovább rontott helyzetükön. Az áldozatok számára látszólag van megoldás: a törleszhetetlen kamatok szorításából ki tudnának törni, ha egyszerre nagyobb összeghez jutnának. Körülményeikből adódóan azonban erre nincs legális lehetőség – így megnő az illegális, deviáns pénzszerző pénzszerzési módok esélye. A folyamat háttérében a rendszeres drogfogyasztók kriminalizálódásához hasonló mechanizmus működik. Kulcsfogalom a függőség – kémiai függőség helyett itt nyilvánvalóan gazdasági-szociális függőség alakul ki.

Az uzsorahitelezéssel kapcsolatosan feltárt jellegzetességekből egyértelműnek tűnő következtetések vonhatóak le arra nézve, hogy milyen lehetőségek mutatkoznak az uzsorahitelezés visszaszorítására. Nyilvánvaló, hogy az uzsorahitelezés intézményét nem lehet megszüntetni pusztán a kínálat csökkentésével, ha egyéb módokon a fogyasztók létszükségeit nem elégülnek ki.

A bűnüldöző szervek hatékonysága bármeddig növelhető – elméletben ez akár a realitások határán túl is mutathat –, az mégsem hoz valódi eredményt. Ily módon megnőhet a felderített bűncselekmények száma, mint ahogyan a kézre kerített elkövetők száma is, ám a javuló statisztikákon túlmenően gyakorlati eredménye nem valószínűsíthető ezen az úton. Sőt, a sikeres rendőrségi akciók valószínűleg tovább növelik a célcsoport ambivalens érzéseit, hiszen ugyanabban a pillanatban, amikor a rend őrei megszabadítják az uzsorások áldozatait

közvetlen félelmeiktől, az azonnali erőszak lehetőségétől, tovább súlyosbítják létbizonytalanságukat is. Hiszen ahogy azt egyik interjúalanyunk is megfogalmazta: ha legközelebb „szorul”, nincs hova mennie, nem kap kölcsön pénzt.

Az uzsorahitelezés megszüntetéséhez nem létezik tehát „királyi út”, nem lehet egyetlen specializált intézmény működési hatékonyságának javításával véget vetni a bűnözés ezen formájának. A megoldást csak összetett, a társadalom egészét s minden alrendszerét érintő, mélyre ható változások elindítása és szisztematikus megvalósítása jelentheti. Ezen összetett változásoknak nem az uzsorahitelezés, a *kinálat* megszüntetésre kell irányulniuk, hanem a létszükségletek *kielégíthetetlen* voltának megszüntetésére. Addig, amíg Magyarországon százezres tömegek élnek olyan elképzelhetetlen nyomorban, amely a létfenntartásukat fenyegeti, s amíg ugyanezen tömegek az élet minden területén falakba ütköznek, amíg a többségi társadalom valóságos és virtuális gettóba zárja őket, addig az uzsorahitelezés iráni *kereslet* nem enyhülhet.

¹Jegyzetek

Módszertani Gyermekjóléti Központ, Nyíregyháza.

² Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék, Nyíregyháza.

³ Jelen tanulmányban, a hazai szakirodalomban szokásos módon, mindkét megnevezést, a romát és a cigányt is használjuk. A klasszifikáció sok vitát kiváltó kérdését nem kívántuk érinteni.

⁴ A társadalomalatti kifejezést Wilson (1987) általánosan elterjedt *underclass* definíciójának szinonimájaként használjuk.

⁵ Az összehasonlításhoz két különböző adatbázis áll rendelkezésre. Egyrészt a Központi Statisztikai Hivatal 2004-re vonatkozó adatai a magyar háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltségéről, másrészt egy 2003-ban lebonyolított megyei kutatás, mely 1500 háztartásban mérte fel az ellátottságot. Mivel a kutatások hasonló metodikával készültek, az adatok alkalmasak az összehasonlításra, ugyanakkor kiemelő, hogy más- más céllal készültek, így az összehasonlító elemzések több szempontból is inkább tájékoztató jellegűnek minősíthetőek, többek között a felmérések eltérő időpontjai miatt is.

⁶ Az elemzés főkomponens-analízissel készült, melynek során két faktor különült el. A két faktor közül az első a variancia 42,8, a második 19,0 százalékát magyarázza. A megmagyarázott hányad összesen 61,8%. Az elemzésben bemutatott táblázatok rotált faktormátrixokat tartalmaznak.

Robert Tapsfield – Felicity Collier

A nevelőszülői ellátás költségei ¹

Befektetés gyermekeink jövőjébe

Előszó

Úgy gondoljuk, hogy a nevelőszülői ellátás költségeiről szóló alábbi jelentés határkő a szolgáltatások fejlesztése terén. Első ízben jelennek meg a nevelőszülői szolgáltatás működtetéséhez szükséges költségek olyan ráfordításként, mint amelyek a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek számára a többi gyermekkel azonos lehetőségeket teremtenek. Az Egyesült Királyságban 75 000 gyermek nevelkedik gyermekvédelmi gondoskodásban, a róluk történő gondoskodás a helyi önkormányzatok, az egészségügyi és szociális intézmények feladata. Ezek az intézmények azonban nem képesek kellő mértékben biztosítani a gyermekek számára a stabilitás és biztonság érzését. A gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek közel 75%-a nevelkedik nevelőszülőknél. Ahhoz, hogy ezeknek a gyermekeknek a jövőbeli esélyeik növekedjenek, a nevelőszülői ellátás erőteljes fejlesztése szükséges.

A Fostering Network² (továbbiakban: FN) és a British Assosiaton for Adopting & Fostering³ (továbbiakban: BAAF) egy szakértői csoport segítségével fontos információkat és adatokat gyűjtött össze a nevelőszülői ellátások szolgáltatásainak költségeiről, amelyek ismeretében javíthatóvá válik az érintett gyermekek élete. A tanulmányból kitűnik, milyen óriási hiányok jellemezték az eddigi pénzügyi alapokat. E deficitek miatt a gyermekek ellátását biztosító szervek (helyi önkormányzat, egészségügyi és szociális szolgáltatás intézményei) nehezen tudják a szolgáltatás kívánt szintjét nyújtani.

Bevezetés

Kontextus

Bizonyított tény, hogy sajátos és egy életre kiható következményei lehetnek annak, ha egy gyermek gyermekvédelmi gondoskodásba kerül. A „Nevelőszülői Ellátás Költségei” elnevezésű projekt célja éppen az lenne, hogy felmérje, a nevelőszülői ellátásban milyen befektetés szükséges ahhoz, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek ugyanolyan esélyekkel indulhassanak egy sikeres jövő felé, mint a vér szerinti családban nevelkedő társaik.

A gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedő gyermekek mindegyikét traumaként érte a vér szerinti szüleitől való elszakadás, emellett sokan közülük megtapasztalták a szülői elhanyagolást, abúzust és elutasítást, vagy fejlődésük korai szakaszában a szülők addikcióival és a kaotikus életstílussal összefüggő hatások érték őket. A National Statistics Office⁴ 2004-es felmérése kimutatta, hogy azoknak az 5 és 17 év közötti gyermekeknek és fiataloknak, akik önkormányzatok által nyújtott gyermekvédelmi gondoskodás keretein belül nevelkedtek, 45%-a mentális betegségben szenved, 37%-a magatartászavarban, 12%-uk olyan lelki eredetű problémákkal küzd, mint a szorongás és a depresszió, 7%-uk pedig hiperaktív. Az oktatási kimeneti adataik ugyanilyen megdöbbentőek – csupán egy százalékuk jut el a felsőoktatásig, a fiatal nőknek 46, a férfiaknak pedig 59 százaléka hagyja ott végzettség nélkül az iskolát. A gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedett gyermekek közül sokan válnak szegénységben élő, jogfosztott, a világtól elidegenedett felnőtté és hideg, elutasító szülővé, sokukból lesz börtönviselt, hajléktalan, pszichés problémával küzdő ember.

Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy a helyi önkormányzatoknak nagy felelősségük van ezeknek a halmozottan hátrányos helyzetű, fokozottan sebezhető gyermekeknek a gondozásában. Feladatuk, hogy megteremtsék számukra a biztonságot, a stabilitást és a megfelelő gondoskodást ahhoz, hogy a társadalom önálló, boldog és aktív tagjaivá válhassanak, és felelősségteljes szülők lehessenek. A látszólag egyszerű célok azonban sajnos távol állnak a valóságtól. A helyzet tehát súlyos és segítségért kiált. Próbálkozások történnek ugyan, ám a probléma szétfeszíti a helyi szervek költségvetésének kereteit.

A „Nevelőszülői Ellátás Költségei” projekt olyan nagyobb, új beruházásra épít a nevelőszülői ellátást illetően, ami csak a központi kormányzat segítségével lehetséges. A munkacsoport hisz abban, hogy ez a beruházás hosszú távon megtérül a társadalom számára.

A választási lehetőség és a stabilitás fontossága a nevelőszülői ellátásban

Az Egyesült Királyság területén közel 50 ezer gyermek él nevelőszülőknél (az összes gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermek 73,6%-a). Kimutatták, hogy a kimeneti adatok jobbak azoknál a gyermekeknél, akik nevelőszülőknél nevelkedtek, mint akik intézményes gondoskodásban részesültek.

Összehasonlító tanulmányok azt állapították meg, hogy az intézményes gondoskodásban felnőtt gyermekek körében gyakoribbak a viselkedési zavarok, mint azoknál, akik nevelőszülőknél vagy a családjukban nőttek fel. A magasabb arányban előforduló viselkedési zavarok a nagyobb létszámú gondozási egységekben való nevelkedésnek tudhatók be (egy gyermekotthonban több gyermek nevelkedik, mint egy nevelőszülőknél), illetve annak, hogy az intézményes gondozásban részesülő gyermekek kevésbé részesülnek személyes, családi jellegű nevelésben, ráadásul a nevelőik is többször váltják egymást a gondozási idő során.

Sinclair legutóbbi, 2005-ös kutatásából kitűnik,⁵ hogy a gyermekeknek milyen súlyos, régóta húzódó problémákkal kellett szembenézniük, mielőtt bekerültek a gyermekvédelmi rendszerbe. A vizsgálat rámutat, hogy a gyermekek elhelyezésében jellemző a választás hiánya – az esetek kb. 30%-ában van lehetőség az ellátás megválasztására – érzelmi krízis vagy sürgősségi elhelyezés esetén, ill. amikor a kezdeti elhelyezés nem kielégítő, vagy a vártnál sokkal hosszabb ideig marad a gyermek gondozásban. A választás hiánya a gondozást nyújtó intézmény, a gyermek, a vér szerinti család és a szociális munkás közötti együttműködés hiányából is következhet. A korábbi tapasztalatok alapján Sinclair tanulmánya azt sugallja, hogy a nevelőszülői ellátásnak olyan irányelveket kellene egyesítenie magában, mint a szoros kapcsolat és a választási lehetőség biztosítása, a változás és az összetartozás. Figyelmet kellene fordítani továbbá a sikeres nevelőszülői ellátás kulcsszereplőire, vagyis magukra a nevelőszülőkre.

Az Egyesült Királyságban a problémák súlyát tovább növeli, hogy az eddig működők mellett még legalább 10 000 nevelőszülőre lenne szükség, valamint az, hogy sok nevelő nem elég képzett és felkészült ahhoz, hogy kielégítse a gyermekek speciális szükségleteit.

A kívánt befektetés felmérése

Az FN és a BAAF ezért úgy véli: alapvető változások szükségesek ahhoz, hogy kellően kiépült és jó minőségű nevelőszülői ellátás működjön. Fontosnak tartanánk képzett nevelőszülők toborzását és foglalkoztatását, és azok megfelelő támogatásban és díjazásban részesítését.

Ezek alapján tehát a projekt célja, hogy javaslatokat fogalmazzon meg arra vonatkozóan, milyen szintű befektetésekre van szükség a jelenlegi nevelőszülői ellátás átalakításához, hatékony működésének biztosításához.

Tanulmányunkban kutatások és gyakorlati példák alapján hipotéziseket fogalmazunk meg arról, milyen a jó struktúrájú és megfelelő minőségű nevelőszülői ellátás.

Természetesen az egyes szolgáltatások struktúrája között is vannak eltérések Anglia, Wales, Skócia és Észak-Írország vonatkozásában. Számításokat mutatunk be, amelyek szemléltetik, hogy mennyi pénzre lesz szükség az elkövetkezendő években⁶ a nevelőszülői ellátás átalakításához. Az új célok csak az egész rendszer fejlesztésével, a szolgáltatások maximalizálásával érhetőek el, és mindehhez szükséges a kormányok segítsége is.

Amennyiben nem fektetnek be a nevelőszülői ellátásba, az a gyermekek rosszabb kimeneti adataihoz vezet, illetve a sokkal költségesebb gyermekotthoni ellátás igénybe vételéhez, ami a gyermekek elhelyezésével kapcsolatos kezdeti, nem megfelelő döntések nyomán gyakran bekövetkezik.

Módszertan

A munkacsoport tevékenységének célja, hogy hozzávetőlegesen meghatározza egy megfelelően támogatott nevelőszülői ellátás költségeit, egy olyan eredményesebb gyermekvédelmi ellátását, amely fokozott stabilitást nyújt a nevelőszülők által gondozott gyermekek számára. A nevelőszülői ellátás költségeiről rendelkezésre álló információ alapján meg tudjuk becsülni azt a plusz finanszírozást, amelyre szükség van egy megfelelő módon támogatott nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatás létrehozásához.

A számítások elvégzéséhez három helyi önkormányzat által működtetett nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatás szakembereit választottuk ki Angliából, egy szakembert Walesből és egyet Skóciából, egy egészségügyi szolgáltató képviselőjét pedig Észak-Írországból, végül további

három szakembert független nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatóktól⁷. Az utóbbi szolgáltatók egyike kizárólag Angliában, kettő pedig Angliában és Walesben is működik. Mindhárom szolgáltató nonprofit szervezet. A legkisebb helyi önkormányzati fenntartásban működő nevelőszülői ellátással foglalkozó szolgáltatás 109 gyermekért felelős, a legnagyobb pedig 778 gyermekről gondoskodik. A legkisebb nonprofit szervezet 74, a legnagyobb 212 gyermek gondozásáért felelős. A projektben részt vevő összes nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatás 2651 gyermekről gondoskodik, ez 2012 nevelőszülői ellátást nyújtó háztartást jelent.

A vizsgált szolgáltatók teljes bepillantást engedtek az általuk nyújtott ellátásokkal és a ráfordításokkal kapcsolatos információkba. Mindannyian együttműködtek abban, hogy meg tudjuk határozni a szolgáltatás kívánt színvonalát, és így ki lehessen számítani az ezek megvalósítását biztosító költségeket.

A nevelőszülői ellátás megfelelő szintű működtetéséhez szükséges költségek kalkulálásához négy elemet vizsgáltunk:

- a nevelőszülőknek járó térítések (átalány),
- a nevelőszülők honoráriumai (fizetése),
- a nevelőszülők képzése,
- a nevelőszülői ellátás menedzsmentje és támogatása (minden egyéb kiadás).

Ahhoz, hogy a menedzsment és a támogatás költségeit kiszámítsuk, felülről lefelé haladó megközelítést alkalmaztunk. Először meghatároztuk a működés egyes elemeit, majd megkértük a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatókat, hogy mindegyik tevékenységre vonatkozóan állapítsák meg a költségeket. Az ebből nyert információk segítségével határoztuk meg, hogy melyik szolgáltatás mennyi ráfordítást igényel. Néhány szolgáltatás esetében azonban nehéz volt meghatározni a megfelelő összeget, következésképpen néhány terület költségeit alábecsültük.

A költségek felbecsülésére kifejlesztett modell feltehetőleg olyan nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatásoknak lesz hasznos, amelyek tesztelni kívánják szolgáltatásaikat. Alkalmas lehet továbbá arra, hogy lássuk, hogyan változtatja a rendszer egészének bekerülési költségét az egyes elemekre fordított összegek módosítása.

A nevelőszülők kiadásainak térítésére (átalány) és a javadalmazásukra szánt összes költség kiszámítása során minden országban a vizsgálati év 03. 31-én nevelőszülői ellátásban nevelkedő gyermekek adatait vettük figyelembe. Ahol lehet, ott a gondozási hetek számát is bemutatjuk ugyanezen évben; ez pontosabb kalkulációt tesz lehetővé, azonban az adatok nem állnak rendelkezésre mind a négy országban. Mindezek ellenére jó mutatója az adott év során gondozott gyermekek tényleges számának.

A nevelőszülők képzése, a menedzsment és a támogatás költségei kapcsán végzett számítások mind a négy ország esetében a nevelőszülők számán alapulnak. Ezek az adatok Skócia, Észak-Írország és Wales esetében pontosak, Angliában a tényleges adatok nem ismertek.⁸

A szakemberekre vonatkozó költségek a Unit Costs of Health and Social Care⁹ adataiból származnak.

A nevelőszülői ellátás jelenlegi költségei

A The Chartered Institute of Public Finance and Accountancy¹⁰ (a továbbiakban: CIPFA) részletes információkat gyűjt és ad ki a helyi önkormányzatok költségeiről. Az önkormányzatok kérdőíveket töltenek ki, ezek alapján becsüli meg a CIPFA a nevelőszülői ellátás költségeit.

A költségekre vonatkozó adatokat a négy kormány is hozzáférhetővé teszi. Az 1. sz. táblázat szemlélteti a helyi önkormányzatok/egészségügyi szolgáltatók felügyelete alatt álló nevelőszülői ellátás összköltségét az egyes országokra bontva.

1. sz. táblázat

A nevelőszülői ellátás teljes éves költsége

Nevelőszülői ellátás költsége	Anglia	Skócia	Wales	É-Írország	Egyesült Királyság (totál, M £)
CIPFA 2003/2004	688,4	55,5	43,6	N.a.	N.a.
Kormányok adatai 2003/2004	809,8	47,4	54,0	21,0	932,2

A nevelőszülői ellátáshoz szükséges költségek

Átalány (térítés)

A nevelőszülői szolgálatoknak olyan összegű átalányt kellene fizetniük a nevelőszülőknek, ami az ellátás teljes költségét fedezi. Különbséget teszünk az átalány és a honorárium (vagy fizetés) között. Az előbbi a gyermekek/fiatalok ellátására fordított költségek fedezésére szolgál¹¹, az utóbbi pedig a nevelő szakképzettségét és a nevelőszülőiségre fordított időt díjazza.

Az NF statisztikákon és kutatásokon alapuló javaslata szerint a minimális heti átalány szintjét annak megfelelően kell megszabni, hogy az esetek túlnyomó többségében teljes egészében fedezze a nevelőszülő egy gyerekre fordított kiadásait. Továbbá javasolja, hogy két hétnek megfelelő összegű extra juttatást is kapjanak a nevelőszülők az ünnepek költségeinek fedezésére. Ebből az egyik heti juttatásnak megfelelő kiegészítő összeg a gyermek születésnapjára, a másik pedig a karácsonyi vagy más vallási ünnepekre fordított kiadásokat kompenzálná.

Az FN felmérései arra engednek következtetni, hogy az Egyesült Királyságban a helyi önkormányzatok és az egészségügyi intézmények a javasoltnál kevesebb pénzt juttatnak a nevelőszülőknek, habár néhányuk azzal védekezik, hogy a nevelőszülők megkapják az ajánlott kiegészítő összeget, csak más formában.

Ahhoz, hogy a nevelőszülők hozzájussanak a javasolt minimumhoz, a rendelkezésre álló pénzügyi források bővítésére lenne szükség.

A 2004-es gyermekvédelmi törvény felhatalmazza az angol és a walesi kormányt, hogy az átalány összegét egy nemzeti minimumban határozza meg. Mindkét országban folyamatban van ennek kidolgozása, a kimenetele pedig erős befolyást gyakorol majd a nevelőszülői ellátás finanszírozási rendszerének működésére.

A legújabb kutatások arra engednek következtetni, hogy a nevelőszülők kielégítő finanszírozása a munkájuk folytatásának fontos ösztönzője, és a minőségi munka záloga a képzett nevelők megtartása.

Az FN a nevelőszülőknek fizetendő átalány teljes költségét a 2004/2005-re ajánlott átalány szintje és nevelőszülőknél nevelkedő gyermekek száma¹² alapján javasolja meghatározni.

2. táblázat

Az FN által számított átalány éves költsége

	Anglia	Skócia	Wales	É-Írország	Egyesült Királyság (totál)
Nevelőszülői ellátásban töltött gondozási hetek (2003/2004)	2 315 034	N.a.	17 2134	N.a.	N.a.
Nevelőszülői ellátásban részesülő gyermekek száma (2004.03.31-én)	41 600	3461	3075	1529	49 665
Juttatások (M £)	343,9	26,1	24,5	11,6	406,1

Honorárium/illetmény

Az FN 2004-es felmérése szerint a nevelőszülők kevesebb mint 50%-a kap folyamatosan az átalányon túl honoráriumot, és mindössze 30%-uk kap többet heti 100 fontnál [egy angol font kb. 320 forint – *a szerk.*].

A nevelőszülőkkel szembeni növekvő igények és elvárások – sok esetben beleértve azt a követelményt, hogy egy hivatásos nevelőszülő nem vállalhat más, teljes munkaidős állást –, a társadalmi változásokkal tetézve mindinkább lehetetlenné teszik a családok számára, hogy gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermek nevelését vállalják anélkül, hogy ezért fizetést kapnának.

A nevelőszülőknek történő honoráriumfizetés a nevelőszülők és a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások változó viszonyának mutatója. A nevelőszülők mindinkább a gyermekek

jövőbeli kilátásaiért felelős szakképzett csoportok kulcsfiguráinak számítanak. Az a felismerés, hogy a nevelőszülő a gyermek leendő munkaerő-piaci pozícióját meghatározó tényező (Childrens's Workforce Strategy: A strategy to build a world-class workforce for children and young people) (DfES 2005)¹³, újabb igazolása annak, hogy a nevelőszülő szerepe változóban van. Ez a változó szerep, akárhogy is, egyre komolyabb követelményeket támaszt a nevelőszülőkkel, a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatásokkal és a nevelőszülők képzésével szemben.

A munkacsoportunkba bevont önkormányzatok és az egészségügyi szolgáltató csak a nevelőszülők némelyikének, ezzel szemben a független szolgáltatók *valamennyi* nevelőszülőnek fizetettek honoráriumot. Különbség van a helyi önkormányzatok és a független szolgáltatók által fizetett összeg tekintetében is. A helyi önkormányzatok, egy kivétellel, a nevelőszülők jelentős részének 100 font alatti összeget biztosít hetente, míg a független nevelőszülői ellátást nyújtók esetében a juttatás meghaladja a 100 fontot.

Néhány helyi önkormányzat arról számolt be, hogy a honoráriumban nem részesülő nevelőszülők egy rész a jövőben sem tart igényt javadalmazásra. A mi véleményünk szerint azonban a gyermek családi és a baráti körébe tartozó nevelőszülők kivételével egyre kevesebben lesznek azok, akik nem kívánnak elfogadni honoráriumot a szolgáltatásukért.

A fizetésekre és honoráriumokra fordítandó kiadások átgondolásánál feltételezésekbe bocsátkoztunk azt illetően, hogy a nevelőszülők mekkora hányada és mennyi honoráriumot fog kapni a jövőben.

A nevelőszülői gondozásban részesülő gyermekek körülbelül 17%-áról a rokoni és a baráti körön belüli nevelőszülők gondoskodnak¹⁴. A 2002-es Family Law Reports¹⁵ kimondja, hogy a rokoni és baráti körből kikerülő nevelőszülők nem esnek más megítélés alá azon az alapon, hogy hozzátartozók. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a helyi önkormányzatok nem fizethetnek nekik kevesebb pénzt, mint más nevelőszülőknek. Továbbá, nem vonható meg tőlük a honoráriumra való jogosultság sem, ha megfelelnek a rendszer által támasztott nevelőszülői kritériumoknak. Valójában a családon és a baráti körön belüli nevelőszülők nem tartják magukat az egyre inkább hivatásszerűvé váló nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatás részének.

A nevelőszülői ellátás jelenlegi fizetési rendszerét változatosság jellemzi. Lényegében háromfajta rendszer működik, a gyakorlatban pedig mindegyiknek vannak további variánsai. A munkacsoportban szereplő nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások mindegyikében találtunk példát mindhárom rendszerre.

1. típus: a szakértelem alapján történő javadalmazás; a nevelőszülők a honoráriumot szakértelmük és képzettségük mértéke szerint kapják. Itt több mint 3-4 szint létezik.

2. típus: a nevelőszülők annak alapján kapnak honoráriumot, hogy bizonyos elvárásoknak képesek megfelelni. Például, garantálják, hogy egész nap elérhetőek, és olyan gyermekekről tudnak gondoskodni, akik aktív gondozást igényelnek az egész nap folyamán.

3. típus: a nevelőszülők mindegyike ugyanazt a mértékű honoráriumot kapja.

A helyi önkormányzatok az 1. és 2. típus szerint fizetnek. A független nevelőszülői ellátást nyújtó szervezetek fizetési módjai a 2. és 3. típusba sorolhatók.

További fontos változat a honoráriumnak a gondozott gyermekek száma szerinti megszabása. Ez esetben egy két-három gyermek ellátását biztosító nevelőszülő két-háromszoros honoráriumra számíthat. Néhány helyi önkormányzat azonban meghatározott összeget fizet honoráriumként, függetlenül a nevelőszülőnél nevelkedő gyermekek számától. A legjellemzőbb gyakorlat az, hogy a honoráriumot a gyermekek számához kötik, így a nevelőszülők javadalmazása a gyermekek számával arányosan növekszik.

A mi kalkulációnk a honorárium tekintetében öt szintre épül, a szintek mindegyikén a szorzó a gyermekek száma. Megjegyzendő, hogy a nevelőszülők bármelyik szintű szolgáltatáshoz csatlakozhatnak.

1. szint: nincs honorárium – többnyire családon és a baráti körön belüli nevelőszülők, néhány potenciális örökbefogadó szülő.

2. szint: a szakmában új nevelőszülők, akik a nevelőszülővé válás óta egy vagy két éve dolgoznak, egészen addig, ameddig nem válnak hivatásos nevelőszülővé; olyan nevelőszülők, akik elkezdtek a S/NVQ¹⁶ hármas szintjét, vagy ezzel egyenértékű képzést.

3. szint: tapasztalattal rendelkező nevelőszülők, akik teljesítették a S/NVQ hármas szintjét, vagy ezzel egyenértékű képzéssel rendelkeznek.

4. szint: tapasztalattal rendelkező nevelőszülők, akik további kötelezettségeket vállalnak.

5. szint: speciális szolgáltatást nyújtó nevelőszülők, akik különösen kimagasló szaktudással és elkötelezettséggel rendelkeznek (olyan feladatokat látnak el, mint vizsgálati fogságban lévő, gyógykezelés alatt álló gyermekek gondozása, intenzív gondozást igénylő és többszörösen fogyatékkal élő gyermekek nevelése).

Képzés és képzettség a nevelőszülővé válás után

A nevelőszülővé válás utáni képzés a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatás kritikus dimenziója. Hosszú távon az FN és a BAAF úgy véli, hogy a nevelőszülőknek regisztrálniuk kell magukat a megfelelő nemzeti testületnél (releváns szociális gondozási tanács), és be kell tartaniuk a regisztrációra vonatkozó kötelezettségeket és elvárásokat.

Nem sok kétség fér ahhoz, hogy a felismerés, miszerint a nevelőszülő komoly szerepet játszik a gyermek majdani munkaerő-piaci pozíciójának alakulásában, Angliában összekapcsolódik a kormány munkaerőre vonatkozó jövőbelátásával és azon szándékával, hogy egy megfelelő képzési rendszert fejlesszen ki. Ez pedig szignifikánsan összefügg a nevelőszülői feladatok felvállalását követő képzés szintjének és természetének meghatározásával és a folyamatos professzionális fejlesztéssel.

A kormány nyilvánvalóvá tette, hogy a nevelőszülők képzésének és támogatásának fejlődnie kell, s hogy a nevelőszülők feladatai közé tartozik az is, hogy segítsék a gyermekek tanulmányi eredményeinek javulását, valamint hozzájáruljanak egészségük védelméhez. Az *'Every Child Matters'*¹⁷ c. 2004-es dokumentum megjegyzi, hogy „a jó gyakorlat magába foglalja a nevelőszülők támogatását, beleértve a nevelőszülői képzésről való gondoskodást, a nevelőszülők készségfejlesztését és folyamatos szakmai fejlődésük biztosítását”.

Álláspontunk szerint minden nevelőszülőnek évenként kötelező részt kellene vennie egy ötnapos tréningen, hogy szakmai fejlődésük biztosított legyen, és hogy naprakész információkat szerezzenek a releváns törvényekről és más szakpolitikai követelményekről, mint például az egészségre, biztonságra, egyenlőségre, különbözőségekre vonatkozó elvek. A nevelőszülők partnereire kevesebb kötelezettség hárul, mindamelllett a biztonságos

gondozásban való részvételük fontosságát és a szakmai elvárásoknak való megfelelést tekintetbe kellene venni a források elosztásakor.

Ezek a követelmények a családon és a baráti körön belüli nevelőszülők esetében különböznek a nevelt gyermekek egyéni igényei függvényében, mindamellett tőlük is megkívánják a tréningeken való részvételt.

A 3a. és 3b. táblázat a képzésekre vonatkozó teljes kalkulációt tartalmazza az egyes országok esetében. Minden hivatásos nevelőszülő számára – beleértve az egyedülálló nevelőszülőket is – átlagosan évi 10 alkalomból álló (alkalmanként 3,5 órás) szakmai képzést ajánlunk, a rokoni és baráti körből kikerülő nevelőszülők számára pedig évi 5 alkalomból állót.

3a. táblázat

Alapképzés – évente 5 alkalom (40 £-tal számítva)

	Anglia	Wales	É-Írország	Skócia
Családi és baráti körből kikerülő nevelőszülők	6290	323	N.a.	N.a.
Családi és baráti körből kikerülő nevelőszülők partnerei	5032	258	163	49 665
Nevelőszülők partnerei	24568	1262	797	1918
Képzés költsége (£)	7 178 000	368 600	232 800	383 600

3b. táblázat

Szakmai képzés– évente 5 alkalom (40£-tal számítva)

	Anglia	Wales	É-Írország	Skócia
Hivatásos nevelőszülők	30 710	1577	996	2398
Képzés költsége (£)	12 284 000	630 800	398 400	959 200

Javaslatunk szerint a nevelőszülők 50%-a harmadik szintű S/NVQ- vagy ezzel egyenértékű képzettséget szerezne. Ennek a képzésnek a becsült költsége 1750 font. A következő öt esztendőre számolva évente a nevelőszülők 10%-a, plusz az újonnan nevelőszülőséget vállalóknak a fele teljesítené ezt a követelményszintet. A 3c. sz. táblázat az NVQ és az azzal egyenértékű képzésekben részt vevők számát és a képzés költségét mutatja be. (Minden évben 5 éven keresztül: a jelenlegi nevelőszülők felének 20%-a).

Ez a számítás feltételezi, hogy Angliában, Walesben és Észak-Írországban a nevelőszülői háztartások 17%-ában a háztartás tagjai családi és baráti körből kikerült nevelőszülők, Skóciában viszont az összes nevelőszülői háztartás hivatásos nevelőszülőkből áll. A számítás úgy kalkulál, hogy a nevelőszülők és a családi és baráti körből kikerült nevelőszülők 20%-a egyedülálló.

3c. táblázat

Nemzeti szakképzés vagy annak megfelelő képzések költsége

	Anglia	Wales	É-Írország	Skócia
Nevelőszülők	2764	142	90	216
Képzés költsége (£)	4 837 000	248 500	157500	378 000

Az S/NVQ képzés átlagos költsége egy gondozóra számítva: 1750 font. A lemorzsolódás 10% évente.

Menedzsment és támogatási rendszer a nevelőszülői ellátásban

A munkacsoport tapasztalatai alapján úgy tűnik, van néhány olyan kulcsterület, ahol a független nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók a szolgáltatás működésébe többet fektetnek be, mint a helyi önkormányzatok. Nagyobb arányban biztosítanak a nevelőszülőknek szakmai felügyeletet ellátó szociális munkást és foglalkoztatnak élvonalbeli menedzsereket, többet fordítanak támogató tevékenységekre, és a szociális munkásaik sokkal nagyobb hivatali /adminisztratív támogatást élveznek. Wilson 2003-as kutatása egyértelműen rámutatott arra, hogy a támogatás hiánya a nevelőszülők elégedetlenségének egyik legfőbb kiváltó oka, valamint, hogy az elhelyezés sikere is függ attól, van-e támogató szociális munkás.

A menedzsment és a támogató szolgáltatások költségeit illetően a munkacsoport az alábbi javaslatokat tette a menedzsment szintjére és a működés más aspektusaira vonatkozóan annak érdekében, hogy azok jó ellátást biztosítsanak.

Szakmai felügyeleti lehetőség biztosítása

A nevelőszülők megfelelő támogatása abszolút központi és esszenciális komponense a jó nevelőszülői ellátásnak. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a helyi önkormányzatok nem voltak képesek a támogatás azon szintjét biztosítani, amit kívánatosnak gondolnának. A független nevelőszülői ellátást nyújtó szervezetek magasabb szintű támogatást nyújtottak, és ezt a nevelőszülők egyértelműen értékesnek ítélték.

Javaslatunk szerint 10 nevelőszülői háztartásra egy szakmai munkáért felelős szociális munkást célszerű biztosítani. Az 1:10 arány átlagos, néhány elhelyezésnél és elhelyezési típusnál magasabb szintű támogatásra van szükség.

Segítők

Néhány nevelőszülői ellátást nyújtó szervezet nevelőszülőket alkalmaz segítőként, míg más szolgálatok differenciálják a feladatokat. Van, ahol a segítőknek megfelelő végzettséggel kell rendelkezniük, másutt elegendő a releváns gyakorlati tapasztalat. A segítők a szakmai munkáért felelős szociális munkások tevékenységét támogatják. (Részt vehetnek a gyermekfelügyelettel kapcsolatos feladatok ellátásában, vagy praktikus segítséget adhatnak.) Javaslatunk, hogy egy segítő szakemberre 25 nevelőszülő jusson.

Nevelőszülői ellátást nyújtó szolgálatok menedzsmentje

A vizsgált helyi önkormányzatok nagyon szervezetlennek találták saját szolgáltatásaikat, ami azt vonja maga után, hogy nem képesek biztosítani a szolgáltatásnak azt a szintjét, amit elvárnának tőlük.

A menedzsment kapcsán azzal a javaslattal élünk, hogy egy menedzser átlagosan 5 szakmai felügyeletet ellátó szociális munkásért legyen felelős, ami azt jelenti, hogy egy menedzser 50 nevelőszülői ellátást nyújtó háztartásért vállal felelősséget.

Helyettesítő ellátás

A független nevelőszülői ellátást nyújtó szervezetek általában magasabb szintű helyettesítő ellátást biztosítottak, mint a helyi önkormányzatok, amelyek azzal érveltek, hogy nem tudnak annyi helyettesítő ellátást felajánlani, amennyire szükség lenne. A helyettesítő ellátás biztosítása magában foglalja az intézményes ellátást, más nevelőszülők vagy rokonok bevonását helyettesítő nevelőként, valamint a gyermekeknek szervezett szünidei tevékenységeket.

Az egyik nevelőszülői szolgálat erősen bízta a rövid távú ellátásra specializálódott nevelőszülőket, hogy használják ki a helyettesítő szolgáltatások adta lehetőségeket, ugyanakkor a hosszú távra ellátást nyújtó nevelőszülőket tartózkodásra intették ettől.

Az egyik különleges gondozást igénylő gyermekeket ellátó szolgálat évente 20 éjszakára biztosít helyettesítő szolgáltatást, ám erre az elmúlt években jóval többször került sor.

A kutatás rámutatott arra, hogy a helyettesítő ellátás és a széles körű támogatás kulcsfontosságú tényezők az elhelyezés stabilitásának biztosításában. A munkacsoport tagjainak a véleménye eltér arra vonatkozóan, hogy a honoráriumot és a juttatást akkor is biztosítani kell-e a nevelőszülőnek, amikor a gyermek helyettesítő szolgáltatásban részesül. Ami nézetünk szerint a nevelőszülőnek folyamatosan meg kell kapnia e járandóságokat.

A nevelőszülői ellátás egyes fajtái eltérő mértékben igénylik a helyettesítő ellátást, de ahhoz, hogy kiszámítható legyen, ez a terület mekkora befektetést igényel, a helyettesítő ellátás általános szintjét vettük alapul a nevelőszülői ellátás minden típusára nézve.

Javaslatunk: a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók biztosítsanak többféle lehetőséget a helyettesítő gondozásra, és erre a célra a honorárium, ill. az átalány éves összegét gyermekeként toldják meg további 2 heti összeggel.

Támogató csoportok

A hivatásos támogató csoportok biztosítása különösen fontos a nevelőszülő mint kizárólag otthon dolgozó munkaerő támogatása szempontjából. Minden nevelőszülői ellátást nyújtó szolgálat biztosít támogató csoportokat valamilyen formában, de a nevelőszülők látogatásával és annak gyakoriságával kapcsolatos elvárások változók. Mostanában ismerték fel annak a fontosságát, hogy a nevelőszülőknél élő gyermekeknek is szervezzenek összejöveteleket.

Javaslatunk: egy támogató csoport havonta 10 nevelőszülői háztartást keressen fel. A támogató csoport havi költsége 200 font lenne, mely tartalmazza az összes járulékos költséget, így az üdítőket, a bérleti díjat, a gyermekfelügyeletet, de nem foglalja magába a dolgozók költségeit; ezek a szakmai felügyeletet ellátó szociális munkás és a segítő szakember költségeinél szerepelnek. Ugyanilyen összeggel ajánlunk évente két támogató csoportot a nevelőszülőknél nevelkedő gyermekek támogatására. Az előbbi költségek évente, 50 nevelőszülőre számítva, 12 ezer fontot tesznek ki, a gyermekeket támogató csoport költsége évente 2000 font.

Oktatási és más támogató rendszerek

Szerte az Egyesült Királyságban nagy feltűnést keltettek a gondozásban élő gyermekek gyenge kimeneti adatai, beleértve az oktatási és az egészségi kimeneteket is. A nevelőszülői ellátásban részesülő gyermekeknek is szüksége lenne arra, hogy hozzáférjenek a megfelelő oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz, amelyek felelősek a gyermekek alapvető szükségleteinek kielégítéséért. A szegényes kimeneti adatok megkövetelik a nevelőszülőktől és a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatásoktól, hogy az eddigieknél nagyobb hangsúlyt fektessenek e mutatók javítására.

A megoldás amint azt egyre inkább felismerik, nem merülhet ki abban, hogy fejlesztik az iskolák és a gyermek- és felnőtt-mentálhigiénés intézmények által nyújtott szolgáltatások szintjét, emellett növelni kellene például a nevelőszülők és a szolgáltatások teljesítményét is. Ez megkívánja, hogy a nevelési tanácsadó, az egészségügyi szervezetek, a megfelelő tájékoztató anyagok elérhetőek legyenek, és a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók rendelkezésére álljanak.

A nevelőszülőknél élő gyermekeknek és fiataloknak, úgy tűnik, volna igényük arra, hogy magasabb szintű oktatásban vegyenek rész (Sinclair és társai, 2001)¹⁸. Selwyn és Quinton¹⁹ 2004-es kutatása azt is kimutatta, hogy a nevelőszülőknél élő gyermekek jó kimeneti adatai (jövőbeli kilátásaik) – mint ahogy az elhelyezés stabilitása is – szorosan összefüggnek az oktatási rendszerrel kiépített jó kapcsolattal. Sinclair legutóbbi, 2005-ös kutatása, általánosabban megközelítve, arra mutatott rá, hogy a nevelőszülőknél élő azon gyermekeknél, akik jól érzik magukat az iskolában, jobb kimenetek jósolhatók, mint ahogyan azoknál is, akik esetében megfelelő az elhelyezés.

Felszerelés – a nevelőszülő otthonának átalakítása

A helyi önkormányzatok jóval többet költenek a gyermekek ellátásához szükséges felszerelésekre, mint a független nevelőszülői ellátást nyújtó szervezetek. Ez különösen ott jelent komoly ráfordítást, ahol a nevelőszülő fogyatékkal élő gyermeket lát el, és ehhez a nevelőszülő otthonának átalakítására (átépítésére) van szükség. A független nevelőszülői ellátást nyújtó szervezetek nem fedezik a lakások átalakításának költségét, és az általuk biztosított fizetés, melyet a nevelőszülők kapnak, többnyire elegendő ahhoz, hogy a szükséges felszereléseket beszerezzék.

A munkacsoportba bevont önkormányzatok közül három tudta összességében meghatározni, hogy mennyit fektetnek a szükséges felszerelésekbe és a nevelőszülők otthonainak átalakításába. E három önkormányzat által meghatározott összegből számoltunk egy átlagértéket, hogy meghatározható legyen a felszerelésekre fordítandó összeg, majd ezt az összeget 20%-kal megnöveltük, figyelembe véve a jelenlegi hiányt.

Javaslatunk az, hogy a helyi önkormányzatok/szolgáltatók által felszerelésekre és a lakások átalakítására fordítandó összeg 20%-kal növekedjen. Ez nevelőszülői háztartásonként 2296 fontot jelent.

Független védelem

A nevelőszülői szolgáltatások Angliában és Walesben kötelesek független védelmet biztosítani a perrel szembenező alkalmazottaik számára. A helyi önkormányzatok és a független szolgáltatást nyújtó szervezetek ezt ad hoc módon biztosítják. A független védelem

intézménye nem teljesen kielégítő sem a nevelőszülők, sem pedig a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások számára. Az FN működtet egy tanácsadó és mediátor szerepet betöltő szolgáltatást Anglia, Wales és Észak-Írország 26 helyi önkormányzatában.

A kutatások azt mutatják, hogy per esetén a nem megfelelő védelem biztosítása azt vonta maga után, hogy sok nevelőszülő otthagya a munkáját, még abban az esetben is, amikor az ellene emelt vádak alaptalanok voltak.

Javasoljuk, hogy a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók vagy az FN, vagy más, ezzel azonos szintű szolgáltató által biztosítsanak független jogi védelmet a nevelőszülők részére. Javaslatunk szerint a kalkulálható összeg átlagosan évi 40 font egy nevelőszülői háztartásra számolva. Ilyen egységáron 50 nevelőszülőre számítva ez 2000 fontot jelent.

A szervezetek alkalmazottainak képzési költségei

A dolgozók képzését igencsak különböző mértékben finanszírozzák az egyes szolgáltatások. Van olyan helyi önkormányzat, ami évi 48 fontot fizet fejenként, akad viszont olyan független nevelőszülői ellátást nyújtó szervezet is, amelyik alkalmazottanként évi 1000 fontot költ képzésre. Általánosságban elmondható, hogy a helyi önkormányzatok kevesebb pénzt fordítanak az alkalmazottak képzésére, mint a független nevelőszülői ellátást nyújtó szervezetek.

A képzések tekintetében a költségkalkulációba beszámítottuk, hogy a GSCC²⁰ kikötése szerint a szociális munkásoknak 3 évenként egy minimum 90 órás (15 nap) képzésen kell részt venniük; minden munkavállaló és munkaadó felelőssége a folyamatos szakmai fejlődés, és követelmény az alapképzettség megszerzése utáni tréningeken való részvétel.

Ezen kívül figyelembe vettük a speciális területen dolgozó munkatársak képzési igényét. Javaslatunk szerint minden alkalmazott képzésére 1000 fontot kell fordítani. Miután egy-egy szolgáltatás a megfelelő működéshez 12 teljes munkaidős státuszt követel, ez az alkalmazottak képzésében évi 12 ezer fontot jelent.

Nevelőszülők toborzása

A toborzás költségei változók, és a kutatás során nem találtunk jelentősebb különbséget a helyi önkormányzatok és a független nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások ráfordításai között. Az viszont bizonyított tény, hogy a toborzásra való kevesebb ráfordítás valóban csökkenti a nevelőszülőseget vállaló személyek számát. Sinclair nemrég állapította meg, hogy a sikeres nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatás kulcsa egy jó toborzási stratégia.

Egy 2000-es jelentés²¹ szerint az új nevelőszülők toborzásának költsége, beleértve a hirdetések, felkészítést és értékelést, 11 500 font egy új nevelőszülőre számítva, amit indokoltnak gondolunk.

A kutatások alapján évi 10% körül van a nevelőszülői ellátással felhagyók aránya. A jelenlegi 10%-os hiány azt jelenti, hogy a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatóknak a jelenlegi munkaerő 15%-át kellene toborozniuk. Ez egy év alatt 5%-os növekedést eredményezhetne a nevelőszülők számában.

A toborzás költsége számításaink szerint – hirdetés, felkészítés, beleértve a FN 'The Skill to Foster'²² elnevezésű vagy más felkészítő kurzusokat és az értékelést – 11 500 fontot jelent nevelőszülői háztartásonként.

A nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatáshoz szükséges teljes ráfordítás

A nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások megfelelő támogatásához szükséges teljes ráfordítást a 4. táblázat mutatja. A heti fajlagos költség és az átalány, valamint a honorárium összköltsége a 2004. március 31-én nevelőszülői ellátásban élő összes gyermek száma alapján lett meghatározva. A menedzsmentre, a támogatásra és a szakemberek képzésére fordítandó kiadást pedig a vizsgált országokban dolgozó összes nevelőszülő száma alapján kalkuláltuk. Skóciában, Walesben és Észak-Írországon a nevelőszülők számát pontosan tudjuk, Angliában a nevelőszülők teljes létszáma nem ismert.

Az egyes országok közötti különbségek a nevelőszülői ellátás heti fajlagos költségeire vonatkozóan magyarázhatóak a nevelőszülői ellátásban élő gyermekek száma és a nevelőszülők teljes száma közötti különböző arányokkal. Angliában egy nevelőszülői

háztartásban átlagosan egy gyermek él. Ezzel szemben Walesben minden nevelőszülői háztartásra átlagosan 1,7 gyermek jut.

Érdekes összevetni a kutatás során kapott heti fajlagos költségeket más elérhető információkkal. Egy 2004-es tanulmány²³ Angliában a helyi önkormányzatok saját fenntartásában működő nevelőszülői ellátás fajlagos költségeit 234 fonttal számolta; ez az összeg a független nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók esetében 765 font.

A kutatásunkba bevont három független nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltató heti fajlagos költsége 347 és 1178 font közé esik. Megjegyzendő, hogy ezeket az összegeket különböző szolgáltatásokra fordítják.

A heti fajlagos költségekre vonatkozó javaslatunk sokkal közelebb áll a független szektor, mint a helyi önkormányzatok által jelenleg garantált költségekhez.

4. táblázat

A nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatásokhoz szükséges összes költség

Szükséges ráfordítás (Millió font)	Anglia	Skócia	Wales	É-Írország	Egyesült Királyság (totál)
Juttatások	343,9	26,1	24,5	11,6	406,1
Honorárium	473,8	46,2	36	17,9	573,9
Képzés	27	1,9	1,4	0,9	31,2
Helyettesítő ellátás	28,6	2,4	2,1	1	34,1
Menedzsment és támogatás	496,4	32,2	25,5	16,1	570,2
Teljes összeg	1369,7	108,8	89,5	47,5	1615,5
Átlagos heti fajlagos költség	633,18	604,64	559,72	597,42	625,54

Kiegészítő ráfordítások

A fent kalkulált ráfordítás azonban csak arra lesz elegendő, hogy megfelelő alapokkal rendelkező nevelőszülői szolgáltatást nyújtson annyi gyermek számára, amennyi 2004.

március 31-én szerepelt a nyilvántartásban. Az elmúlt 5 évben Nagy-Britanniában a nevelőszülői ellátásban részesülő gyermekek száma 45 245-ről 49 665-re emelkedett (s vélhetőleg ez a tendencia nem változik), mint ahogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek száma is lassú emelkedést mutatott ugyanebben a periódusban. Továbbá a nevelőszülői ellátás és az intézményes gondoskodás bekerülési költsége közti különbség a helyi önkormányzatokat pénzügyileg arra ösztönzi, hogy nevelőszülőknél helyezték el a gyermekeket, szemben a bentlakásos intézményekkel.

Jelenleg területenként komoly eltérések vannak az a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló azon gyermekek arányát illetően, akik bentlakásos intézményekben nevelkednek. Angliában 13%-uk él gyermekotthonban vagy diákotthonban. A 8 helyi önkormányzat illetékességi területén 20% vagy több gyermek él bentlakásos intézményben.²⁴

Ahhoz, hogy több gyermeket lehessen nevelőszülőknél elhelyezni, további nevelőszülők toborzására, az újoncok képzésére és támogatására lenne szükség, aminek megvan a költségvonzata. De lehetséges-e egyáltalán egy ilyen bővítés?

Az elmúlt 3 évben Angliában a nevelőszülői ellátásba helyezett gyermekek száma növekvőben van, ez a növekedés azonban a rokoni és baráti körből való nevelőszülőknél és a független nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatóknak köszönhető.

2001 óta Angliában a helyi önkormányzatok 800-zal kevesebb gyermeket helyeztek el a saját fenntartásukban működtetett nevelőszülőkhöz, nem számítva a családi és baráti körből kikerült nevelőszülőket. Mindeközben a független szektor nevelőszülőihez 2500-zal több gyermek elhelyezésére került sor.

Jelenleg Egyesült Királyságban mindenütt hiány van a nevelőszülőkből. Nehéz egyértelműen meghatározni a hiány mértékét, bár az FN számításai szerint az elkövetkezendőkben további 10 ezer nevelőszülőre lesz szükség. Bármekkora is a tényleges hiány, általánosan elfogadott vélemény, hogy nagyobb számú nevelőszülőre és széles körben történő toborzásukra van szükség ahhoz, hogy mindenütt elérhetőek legyenek, ahol szükség van rájuk, és készségeik és etnikai hátterük alkalmas legyen a legjobb elhelyezés biztosítására.

A 2003/2004-es évben a ráfordítás összege az Egyesült Királyságban közel 933 millió font volt. A munkacsoport számításai alapján 2007/8-ban a szükséges ráfordítás 1821,5 millió, 2008/9-ben pedig 1901,2 millió font.

Összegzés és ajánlások

A „Nevelőszülői ellátás költségei” elnevezésű projekt egy megfelelően támogatott nevelőszülői szolgáltatás működéséhez szükséges költségeket kívánta meghatározni annak tudatában, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedett gyermekek közül sokan nagyon rossz kimeneti mutatókkal rendelkeznek, és egyértelmű, hogy ezen mutatók jelentős javítására van szükség.

Szükséges továbbá, hogy még több nevelőszülőt toborozzanak annak érdekében, hogy az elhelyezéskor biztosítani lehessen a választási lehetőséget, valamint hogy növekedjék annak az esélye, hogy minden arra rászoruló gyermek helyben jut hozzá az ellátáshoz. Ha ezt nem tesszük, a gyermekek nem kapják meg azt a stabilitást és biztonságérzetet, amely hozzásegítheti őket életük megváltoztatásához. Ahhoz, hogy 10 ezer további nevelőszülői háztartást tudjunk létesíteni, az kell, hogy a nevelőszülők száma évi 5%-al emelkedjen az elkövetkezendő 5 évben. Ezeket az előfeltevéseket a munkacsoport belekalkulálta a tervekbe. Ha a nevelőszülői ellátásban gondozott gyerekek száma annyi marad, mint volt 2003/2004-ben, az évi beruházásnak 2008/2009-ben 1,9 milliárd fonttal kell emelkednie.

A nevelőszülői ellátás olyan tevékenység, amely jelentős változásokon megy keresztül. Különösen, ha azt vesszük, hogy eltolódás figyelhető meg a családon belüli nevelőszülők önkéntességétől a fizetett nevelőszülőség irányába. Ennek a mozgásnak a hatása megfigyelhető a nevelőszülők és a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások viszonyának változásában is. Ez abban mutatkozik meg, hogy a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók egyre nagyobb elvárásokat támasztanak a nevelőszülőkkel szemben, másrészt a nevelőszülőknek is vannak elvárásaik, így például a megfelelő szintű, elérhető támogató szolgáltatások biztosítása és a képzési lehetőségek.

Felhívjuk mind a négy érintett kormányt arra, hogy intézkedjenek azoknak a hosszú távú befektetéseknek az ügyében, amelyekre, mint láthattuk, az Egyesült Királyságban működő nevelőszülői szolgáltatásoknak szükségük van. Ez a pénzalap ahhoz járulna hozzá, hogy a

gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek eredményesebbek lehessenek, és hogy az életesélyeket illetően szűküljön a szakadék a gyermekvédelmi gondoskodásban és a családban felnövő gyermekek esélyei között.

A nevelőszülői ellátás fejlesztése olyan jövőbeli megtakarítást eredményezhet azoknak a gyermekeknek a rendkívül költséges intézményes ellátása és terápiás célú gondozása terén, akik nem kaptak stabil és tartós nevelőszülői elhelyezést, amely találkozott volna a gyermekek szükségleteivel.

Ezt olyan gyermekek és fiatalok csoportjába történő beruházásként kell szemlélni, akik felnőttként nagyobb arányban kerülnek börtönbe, válnak hajléktalanná és szorulnak pszichiátriai kezelésre. A kutatások arra a szomorú tényre mutatnak rá, hogy ezek a felnőttek nem tudnak saját gyerekeikről gondoskodni, akik így majd szintén gyermekvédelmi gondozásba kerülnek, akárcsak a szüleik. Ezen felnőttek számára éppen ezért ki kellene dolgozni egy olyan szolgáltatásrendszert, amely támogatja őket és leendő gyerekeiket.

Ez a jelentés a gyermekvédelmi ellátásokba történő hosszú távú befektetések tervezésével foglalkozik. Hosszabb távú cél gazdasági értelemben, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek jövőbeli kilátásai javuljanak, hogy boldogok legyenek, gazdaságilag aktív és felelősségteljes állampolgárokká és szülőkké váljanak. Emberileg viszont ezáltal azt az elvet valósítjuk meg, hogy a társadalom legsérülékenyebb tagjai is életesélyekhez juthatnak. A beruházás tehát arra szolgál, hogy minimálisra csökkentsük annak az esélyét, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban felnőtt gyerekeink a holnap szegény gyermekeinek szülei lesznek.

Hivatkozott irodalom

BAAF (2004): Skills Protect: The strategic development of foster care. London, BAAF.

Beecham, J. (2000): Unit Costs: Not exactly child's play. London: Department of Health.

Blueprint Project (2004): The Care Experience: Where we live and when we leave. London, Voice of the Child in Care.

Campbell, M. - Lagos, M. (2003): Integrated and Qualified: Workforce development for effective delivery of services to young people and those who care for them, London, TOPSS England.

Convention of Scottish Local Authorities (2000): Foster Care. Edinburgh, COSLA.

Department for Education and Skills (2003): Every Child Matters. London, HMSO.

Department for Education and Skills (2004): Statistics of Education: Children looked after by local authorities year ending 31 March 2003, London, The Stationery Office.

Department for Education and Skills (2005): Children's Workforce Strategy: A strategy to build a world-class workforce for children and young people, draft consultation document

Department for Education and Skills (2005): Statistics of Education: Children looked after by local authorities year ending 31 March 2004, London, The Stationery Office.

Department of Health, Social Services and Public Safety (2002): Children Order Statistics 2001–2002, Belfast: DHSSPS.

Department of Health, Social Services and Public Safety (2002): Key Indicators PSS for Northern Ireland 2002, Belfast: DHSSPS.

Department of Health, Social Services and Public Safety (2003): Children Order Statistics 2002–2003, Belfast, DHSSPS.

Department of Health, Social Services and Public Safety (2005): Community Statistics 2003–2004, Belfast, DHSSPS.

Employer's Organisation for local government (2003): People Working with Children. London, Employer's organisation for local government.

Farmer, E. – Moyers, S. – Lipscombe, J. (2004): Fostering Adolescents. London, Jessica Kingsley Publishers.

The Fostering Network (2004): Foster Care: A manifesto for change. London: Fostering Network.

The Fostering Network (2003): Survey of Foster Carers 2003, London, Fostering Network.

The Fostering Network (2004): Survey of Foster Carers 2004, London, Fostering Network.

Kirton, D. (2001): 'Love and money: payment and the fostering task'. *Child & Family Social Work*, 6, 199–208. p.

Kirton, D. – Beecham, J. – Olgilvie, K. (2003): Remuneration and Performance in Foster Care. Report to Department for Education & Skills.

Lernihan, U. (2003): A Study of Kinship Foster Care in Northern Ireland. Belfast, Queen's University of Belfast.

Local Government Data Unit – Wales (2002): Personal Social Services Statistics Wales 2002: Children. Cardiff: Local Government Data Unit – Wales.

- Local Government Data Unit – Wales (2003): Personal Social Services Statistics Wales 2003: Children. Cardiff: Local Government Data Unit – Wales.
- Local Government Data Unit – Wales (2004): Personal Social Services Statistics Wales 2004: Children. Cardiff: Local Government Data Unit – Wales.
- Macroeconomic Prospects Team (2005): Forecasts for the UK Economy. London, HM Treasury.
- Minty, B. – Bray, S. (2001): ‘Allegations against foster carers: an in-depth study’. *Child Abuse Review*, 10, 336–350. p.
- National Assembly for Wales (2004): Local Authority Home Care and Other Social Services: Year Ending 31 March 2004, Cardiff, National Assembly for Wales.
- National Statistics Office (2004): The Mental Health of Young People Looked After by Local Authorities in England. London, National Statistics Office.
- Netten, A. – Curtis, L. (2000): Unit Costs of Health and Social Care 2000. Canterbury: Personal Social Services Research Unit, University of Kent at Canterbury.
- Office of National Statistics (2003): The Expenditure and Food Survey 2003. London, Office of National Statistics.
- Perez del Aguila, R. – Holland, S. – Faulkner, A. – Connell, D. - Hayes, S. (2002): Draft Overview & Survey of Effectiveness of Interventions to Promote Stability & Continuity of Care for Children Looked After (kézirat).
- Roy, P. – Rutter, M. – Pickles, A. (2000): ‘Institutional care: risk from family background or pattern of rearing’. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 41:2, 139–149. o.
- Schofield, G. (2003): Part of the Family. London, BAAF.
- Scottish Executive National Statistics (2004): Children Social Work Statistics 2003–04. Edinburgh: SENS.
- Sinclair, I. – Wilson, K. – Gibbs, I. (2001): ‘A life more ordinary: what children want from foster placements’. *Adoption & Fostering*, 25:4, 17–26. p.
- Sinclair, I. – Gibbs, I. - Wilson, K. (2004): Foster Carers: Why they stay and why they leave. London, Jessica Kingsley Publishers.
- Sinclair, I. – Wilson, K. – Gibbs, I. (2005): Foster Placements: Why they succeed and why they fail. London, Jessica Kingsley Publishers.
- Selwyn, J. – Sturgess, W. – Quinton, D. (2003): Costs & Outcomes of Non-Infant Adoptions. Bristol, School For Policy Studies, University of Bristol,

Selwyn, J. – Quinton, D. (2004): ‘Stability, permanence, outcomes and support: foster care and adoption compared’. *Adoption & Fostering*, 28:4, 6–16. p.

Social Services Performance Assessment Framework Indicators 2003/4 (2004): London, Commission for Social Care Inspection.

Ward, H. – Holmes, L. – Soper, J. - Olsen, R. (2004): *Costs and Consequences of Different Types of Child Care Provision*. Loughborough: Centre for Child and Family Research, Loughborough University.

Wilson, K. – Petrie, S. – Sinclair, I. (2003): ‘A kind of loving: a model of effective foster care’. *British Journal of Social Work*, 33, 991–1003. p.

¹Jegyzetek

Tapsfield, Robert – Collier, Felicity (2005): The cost of foster care, Investing in our children's future. The Fostering Network and the British Association of Adoption and Fostering, London.

Elérhető: <http://www.baaf.org.uk/media/releases/050710report.pdf>

A magyar szöveg a tanulmány rövidített változata.

² Nevelőszülői Hálózat.

³ Brit Örökbefogadási és Nevelési Egyesület.

⁴ Nemzetközi Statisztikai Hivatal

⁵ I. Sinclair (2005): Fostering now: messages from research (megjelenés alatt) (Nevelés ma: kutatási üzenetek)

⁶ 2003/4-től számított 5 évre kalkuláltak.

⁷ IFP (Independent Fostering Provider) A továbbiakban a független nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltató kifejezést használjuk.

⁸ Angliában a TOPSS England és a Workforce Development Council (Munkaerő-fejlesztési Tanács) adatait használták fel.

⁹ Egészségügyi és Szociális ellátások fajlagos költségei

¹⁰ Közfinanszírozási és Mérlegképes Könyvelői Intézet.

¹¹ A számításainkba nem vettük bele azoknak a gyermekeknek a gondozási költségeit, akiknek a gondozása különösen sok pénzt igényel.

¹² 2004. márc. 31-ei adatok.

¹³ Gyermekek és fiatal felnőttek megfelelő munkaerővé válásának stratégiája.

Megjegyzés: DfES a Department for Education and Skills rövidítése (Oktatás és Képzési Minisztérium)

¹⁴ Angliában a családtagok és barátok által biztosított nevelőszülői ellátásban részesülő gyermekek száma 2003. március 31-én 7500 fő, Walesben 618 fő. Észak-Írországból a családon belüli nevelőszülői ellátásban részesülő gyermekek aránya 13%. Skóciában ettől eltérő a helyzet, ott ugyanis a rokonok általi gondozás nem tartozik bele a nevelőszülői ellátásba.

¹⁵ Családi Jogi Szemle (2002).

¹⁶ Megjegyzés: S/NVQ = Scottish and National Vocational Qualification (Skót és Nemzeti Szakképzés). A képzési rendszer több szintből áll; munkával összefüggő, kompetencia alapú tudást biztosít, olyan készségek és tudások elsajátítására épül, ami a munkahatékonyság növelését célozza. A szakképzési rendszer nemzetközi foglalkoztatási standardokon alapul.

¹⁷ „Minden gyermek számít” c. dokumentum (DfES, 2004).

¹⁸ Sinclair, I, Wilson, K and Gibbs, I (2001) 'A life more ordinary: what children want from foster placements', *Adoption & Fostering* 'Egy sokkal rendesebb élet: mit szeretnének a gyermekek a nevelőszülői elhelyezéstől', *Örökbefogadás és nevelőszülői ellátás*.

¹⁹ Selwyn, J and Quinton, D (2004) 'Stability, permanence, outcomes and support: foster care and adoption compared', *Adoption & Fostering* 'Stabilitás, folyamatosság, kimenetek és támogatás: nevelőszülői ellátás és örökbefogadás összehasonlítása', *Örökbefogadás és nevelőszülői ellátás*.

²⁰ Megjegyzés: General Social Care Council (Általános Szociális Gondozási Tanács).

²¹ Megjegyzés: COSLA, azaz Convention of Scottish Local Authorities (Skót Helyi Önkormányzatok Gyűlése).

²² 'Neveléshez szükséges készségek' c. tanfolyam.

²³ Social Services Performance Assessment Framework Indicators report (2004) (Tanulmány a Szociális ellátások teljesítményét értékelő indikátorokról).

²⁴ Dfes 2005, Statistics of Education (Oktatási statisztika).

Fordította: Tóth Adrienn

Szuly László

A MI TÖRTÉNETÜNK

Hivatásos nevelőszülőségünk 20 éve

Minden családnak megvan a maga története. Mindegyik történet más és más. Mindegyik másképpen szép, a gyerekek is mind különbözőek, még az édestestvérek is.

Amit most leírok, azzal nem azt akarom sugallni: így kell csinálni, vagy csak így lehet csinálni. Azért írom le, mert tanulságos lehet a jövő hivatásos nevelőszülői számára.

A kezdet

Véletlen? Nevezhetjük annak is. De én inkább hajlok arra, hogy Gondviselésnek nevezem. 1983 táján véletlenül került a feleségem kezébe egy könyv, amely az állami gondozottak életéről szólt. Akkor kezdett érlelődni bennünk a gondolat, tehetnénk-e valamit az ő érdekükben. Aztán véletlenül láttuk a tv-ben azt a riportműsort, amelyet a Nádudvari családdal készítettek. Ők voltak az egyik kísérleti család, amelyben kipróbálták a hivatásos nevelőszülőséget. Valahogy sikerült megszerezni a címüket, és meglátogattuk őket. Így kerültünk szorosabb kapcsolatba a témával.

Ez a lehetőség azért volt akkor izgalmas a számunkra, mert éppen olyan munkalehetőséget kerestünk a feleségemnek, ami mellett minél több időt tölthet otthon a gyermekeinkkel. Ekkor ugyanis már volt négy gyermekünk. A gyეს letelte után úgy döntöttünk, hogy a feleségem nem megy vissza dolgozni, hanem munkaviszonyát felmondva otthon marad. Úgy láttuk, hogy ezt kell tennünk gyermekeink egészséges fejlődése érdekében.

Így telt el három esztendő. Aztán elérkeztünk ahhoz az időponthoz, amikor muszáj volt újra munkába állnia, hogy az előző évek szolgálati ideje ne vesszen el.

A ráhangolódás időszaka

A Nádudvari család példáján felbuzdulva beállítottunk a GYIVI-be azzal a kéréssel, hogy mi is szeretnénk hivatásos nevelőszülők lenni. (Előzőleg otthon a gyermekeinkkel is megbeszéltük a tervet. Ők lelkesen támogatták az ötletet. 11, 9, 8 és 5 évesek voltak akkor.) A GYIVI-ben tudtuk meg, hogy a kísérlet még nem zárult le. Addig pedig nem indulhat újabb nevelőszülői család, amíg meg nem bizonyosodnak arról, hogy ez működőképes kezdeményezés.

Ekkor támadt az az ötletünk, hogy ha ötöt nem is, de esetleg egy gyermeket mégis csak befogadhatnánk a családba.

Már megint véletlen? Amint ott beszélgettünk erről, befutott egy telefonhívás az egyik csecsemőotthonból. Miután megbeszélték, amit akartak, rákérdezett a GYIVI munkatársa, van-e abban a csecsemőotthonban olyan gyermek, akit ki lehet adni úgynevezett hagyományos nevelőszülőkhöz. Éppen volt egy. Azon nyomban fölkerekedtünk, és meglátogattuk Karcst.

Egy kis kitérő

Karcsi már hároméves volt. Éppen eljött annak az ideje, hogy életkora miatt másik otthonba kerüljön. Ez azonban bizonyos veszteséggel jár. Elveszíti az addig megszokott gondozókat, az ismerős arcokat, és idegenek közé kerül. De veszteség azoknak a gondozóknak is, akik megszerették őt, és most egyszerre vége a kapcsolatnak. Egy másik csecsemőotthon vezetője mondta el nekünk később, hogy az effajta veszteségtől való félelem miatt a gondozónők egy idő után már nem akarnak vagy nem tudnak közel kerülni a gyermekekhez. Nem akarnak, vagy már nem tudnak akkora szeretettel fordulni feléjük, mint kezdetben. És ez árt a kapcsolatuknak, de legfőképpen a gyermeknek, mert a szeretetteljes kapcsolat hiánya hátráltatja a gyermek fejlődését.

Valami ilyesmi történhetett Karcsival is az előző gondozási helyén, ami közrejátszhatott abban, hogy háromévesen még nem tudott beszélni, és nem volt szobatiszta. Bár ezen utóbbi intézményben volt valaki, aki igen megkedvelte őt, és szívén viselte sorsát.

Miért akartunk még gyereket?

Mint említettem, ekkor már négy gyermekünk volt. Az átlagos gyerekszámnál több. Mit akartunk még?

Amikor tervezgettük a házasságunkat, a közös jövőnket, akkor már tervezgettük a gyermekeinket is. Úgy képzeltük, hogy lesz hat gyermekünk. Ebben nem volt semmi különleges, mindketten nagycsaládból jöttünk. Feleségemnek négy, nekem három testvérem van. A tervezgetésben odáig jutottunk, hogy össze is írtunk hat fiú- és hat lánynevet, felkészülve arra az eshetőségre is, hogy mind a hat egy nemhez tartozik majd.

A házassági felkészítést végző orvos csodálkozott a terveinken, de csak azt kérdezte, miből fogjuk eltartani gyermekeket. Ugyanis akkor én még csak egyetemista voltam, a feleségem pedig szerény fizetésű óvónő.

Egy szó mint száz, hatot terveztünk. Ebből végül négy lett, mind a négy császármetszéssel jött a világra. Itt a sor lezárult, orvosi javaslatra nem lehet több. (Így hozta a véletlen?) Na már most, volt három lány és egy szem fiú. Hogyan lehetne az arányokon valamelyest javítani? Például úgy, hogy valahonnan „szerzünk” még gyermekeket. Ez is közrejátszott abban, hogy nyitottak voltunk gyermekek befogadására.

A „miből fogjuk eltartani” kérdéshez két kis kiegészítés:

A munkahelyemen megkértek a kollégáim, ne emlegessem a főnök előtt, hogy egy fizetésből hatan is megélünk, mert akkor ők soha nem kapnak fizetésemelést. Ha nekünk szegezték a kérdést, hogy miből élünk a hónap végéig, akkor azt válaszoltuk: két hétig fizetésből, két hétig szerelemből.

Újabb kitérő

Abban az időben a közeli általános iskolában tanítottam matematikát és technikát. Egy szép napon közölte az igazgató, hogy nem taníthatok tovább, mert a „szocialista erkölcs” szerint nem taníthat az, aki vasárnaponként a templomban orgonál. A felmondási időre is fölmentést kaptam a munkavégzés alól. Ez nekem igen kapóra jött. (Véletlen?) Mert épp azokban a napokban vittük haza Karcst, két hét ismerkedés, barátkozás után. Az iskolában persze ezt úgy értelmezték, hogy én dacból vettem ki gyereket, hogy megmutassam nekik... már nem is tudom, mit. De a kényszerszünet nagyon jól jött. Így sokkal több szabad időm lett, amire akkor nagy szükség volt a „jövevény” beszoktatásához.

A történetnek egyébként más szempontból is jó vége lett. Fellebbezésemre a munkaügyi bíróság arra kötelezte az iskolát, hogy vegyen vissza, sőt egy hónap fizetett szabadsággal hosszabbítsa meg a szerződésemet.

A megkeresés

Már majdnem letettünk eredeti tervünkről, amikor megkerestek minket a GYIVI-ből, mondván, hogy most már lehetünk hivatásos nevelőszülők, ha még mindig úgy gondoljuk. 1986-ot írtunk ekkor.

Úgy gondoltuk. Eddigre már nyilvánvalóvá vált, hogy nem szerencsés egy napon egyszerre öt gyermeket kihelyezni, hanem fokozatosan kell „feltölteni” a családot, hogy legyen elegendő idő a beilleszkedéshez. Így esett, hogy néhány hónapos eltolódással érkeztek a gyermekek.

Jönnek a gyerekek!

Tizenegy éves nagylányunk szerette volna, ha korban hozzá illő új családtag érkezne. Vágya teljesült. Elza éppen 11 éves volt, amikor hozzánk került. Nem sokkal korábban került be az intézetbe.

A következő „vendég” egy két éves apróság volt: Kornél. Örökmozgó és vakmerő, azonnal a család figyelmének központjába került. Ezzel persze azonnal ki is vívta a tizenegy éves nagylány féltékenységét.

Negyedikként jött Robi. Ezzel azonos lett a családban a fiúk és lányok száma. Vele sokat jártunk orvoshoz, többször került kórházba, szanatóriumba az asztmája miatt.

Falura költözés

Még nem volt teljes a létszám, de már látszott, hogy a lakótelepi lakás nem a legideálisabb környezet a sok kicsinek. Az ajtón kilépve rögtön az utcán voltunk, nem volt sem udvar, sem kert, ahol eleget mozoghattak volna a szabadban.

Ekkor döntöttünk úgy, hogy vidékre költözünk. Azt gondoltuk, találunk valahol olyan falut, ahol nincsen már pap, és üresen áll a plébánia épülete. Egy ilyen faluban vállalhatnék kántori munkát, és annak fejében lakhatnánk a plébánián.

Elkezdünk tájékozódni, hogy hol lenne ilyen hely. De még mielőtt egyet is találtunk volna, megkeresett minket egy Pest megyei falu plébánosa, hogy szüksége lenne kántorra. Valahonnan (véletlenül?) a fülébe jutott, hogy kántori állást keresünk. A plébánia ugyan nem üres, de van egy kántori lakás a közelben, egy három szobás kertesház.

Nem így képzeltük eredetileg. A három szoba is kevésnek tűnt. Ekkor már tízen voltunk. Végül úgy döntöttünk, nem kutakodunk tovább újabb lehetőségek után. Hiszünk a véletlenekben. (Vagy a Gondviselésben.) 1987 nyarán odaköltöztünk. A kántori és hitoktatói munka mellett jutott elegendő időm a gyerekekre is. Az udvart játszótérre alakítottuk, a kertben mindegyik kapott egy-egy parcellát, amit megművelhetett. Tyúkokat is tartottunk, sőt volt egy kecskénk is. És persze kutya és macska is hamar került a portára. Mindez a lakótelepen elképzelhetetlennek tűnt. Ott mindössze egy kicsi akváriumunk volt néhány halacskával.

Az ötödik jövevény már a vidéki portára érkezett. Emese egyéves volt, amikor hozzánk került. Megítélésünk szerint minél előbb kerül családba egy gondozott, annál problémamentesebb a fejlődése. Ezt például azon is le lehetett mérni, hogy Emesének

volt a legkevesebb gondja a helyes igeragozással, a helyes beszéddel. A többiek igen nehezen hozták be ezt a lemaradásukat.

A csapat

Nagyjából velünk egy időben indult el az ismeretlenbe kb. tíz másik hivatásos nevelőszülői család. Havonta találkoztunk a GYIVI-ben a szokásos értekezleten. Nyaranta együtt üdültünk valamelyik gyermekvédő intézményben (Balatonbogláron vagy Mónosbélben). A közös játékok, kirándulások összekovácsolták a csapatot.

De ezen kívül is összejöttünk hol egyik, hol másik családnál. Ilyenkor beszámoltunk egymásnak élményeinkről, tapasztalatainkról. Megvigasztalódtunk: másoknak is vannak problémái, nem csak nekünk. Sőt! Mi még szerencsésnek is mondhatjuk magunkat, mert nekünk nem kell havonta láthatásra vinni a gyerekeket. Márpedig a láthatás akkor még sok esetben keserves dolog volt gyerekeknek is, nevelőszülőnek is. (Ezeket az élményeket majd írják meg ők!)

Új fogalom születik

Néhány alkalommal azért nekünk is kijutott ebből az élményből. Egy emlékezetes esetről mesélnék röviden.

Első találkozásunk volt ez az anyukával. A gyermek már jó ideje nem látta őt, nem ismerte föl benne az anyját. Bár kapott tőle játékot is, édességet is, mégsem bűjt oda hozzá.

Amikor az édesanya arra kérte a gyermekét, hogy kínálja meg az édességből „az anyut” is, akkor a gyermek nem őhozzá ment, hanem a feleségemhez.

Mivel a gyermek sehogy sem akart az anyjához közelíteni, ölbe vettem, és így ültünk az anyuka mellé, hogy a közelében legyen. De a gyermek továbbra is csak hozzám bűjt. Végül az anyuka kifakadt: „*Milyen nevelőapás vagy!*”

Az egész találkozó alatt szótlan gyermek aztán hazafelé menet az autóban megszólalt: „*Ez a néni olyan büdös volt!*” No nem kell rosszra gondolni, csak azt kell tudni, hogy az anyuka erős dohányos volt, a mi családjunkban pedig senki sem dohányzott, ezért a gyermek számára feltűnő volt a dohányszag, noha az anyuka nem is gyújtott rá a láthatás ideje alatt.

A vidéki évek

Mint már említettem, vidékre költöztünk. Itt a játék és a tanulás jegyében teltek a napok, hetek, hónapok. A nagyokkal külön programokra is jártunk: kézműves szakkörök, tánciskola. (Dunakeszire, Gödöllőre és Budapestre utazgattunk.) A kisebbekkel főleg az orvosi intézményeket látogattuk (nyelvfelvágás, mandulaműtét, asztmás roham, sérvműtét miatt), illetve logopédiai foglalkozásokra vittük őket a beszédhibáik korrigálása érdekében.

Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nevelt gyerekekkel sokkal többet játszottam, mint a vér szerintiekkel. Ennek oka igen egyszerű. A sajátjaink jól elfoglalták magukat önállóan is, a nevelt gyerekek csak unatkoztak, ha magukra maradtak. Hiába volt a kezük ügyében mindenféle játék, nem boldogultak vele. Egyedül Angéla volt képes egymagában babázni huzamosabb időn keresztül.

Kívülállók számára rendkívülinek tűnt a mi életünk, és nehezen tudták elképzelni magukról, hogy ők is képesek lennének valami hasonlóra. Belülről nekem egyáltalán nem tűnt annyira különlegesnek.

Hozzá kell tennem, hogy sok segítséget kaptunk a testvéreinktől és a barátainktól is, akik elfogadták ezeket a gyerekeket, és sokszor vállalták egyiknek-másiknak a felügyeletét, amikor a többivel egyéb programra mentünk. Befogadták a családjukba, velük vagy náluk nyaraltak.

Vissza a fővárosba

Négy év alatt világossá vált, hogy a nevelt gyerekeknek speciális fejlesztésre lesz szükségük. Erre nem láttuk alkalmasnak a vidéki iskola „kisegítő” osztályát.

Nagy gyermekeink az általános iskola befejezése után szerettek volna valamilyen színvonalasabb középiskolába járni.

Továbbá, amíg kicsik voltak, elég volt az ágy meg a nagyszőnyeg, ahol játszani lehetett. Az iskolai tanulmányokhoz azonban már asztalra is szükség volt. De annyi asztal már nem fért el a szobákban. Bizony kinőttük a szolgálati lakást.

Így született meg az elhatározás: vissza a fővárosba. A régi 80 m²-es lakótelepi lakásunkat sikerült elcserélni egy 175 m²-es belvárosi lakásra. Most már jutott mindenkinek ágy is, asztal is.

Jutott aztán mindenkinek megfelelő iskola is. Iparművészeti, zenei, fejlesztő és kisegítő, ilyen-olyan alapítványi iskolák, stb. A kilenc gyermek kilenc különböző iskolába járt a város kilenc különböző pontján (Rákospalota, Kelenföld, Kálvin tér, Krisztina körút, Orbánhegy, Zugliget, Rózsadomb, Lovag utca).

A megfelelő iskola megtalálása persze nem ment egyik pillanatról a másikra. Először a normál iskolával próbálkoztunk. Aztán hamarosan úgy állapodtunk meg a tanító nénivel, hogy mindennap 10 órakor hazahozom a hozzá járó két gyermeket, és itthon tanulok velük, hogy ő tudjon végre nyugodtan foglalkozni az osztálya többi tanulóival is. Egy fél évig így tanultunk. Aztán rátaláltunk a megfelelő speciális fejlesztő iskolákra.

Szerepcseré

A Budapestre költözéssel egy időben szerepet is cseréltünk. Eddig a feleségem volt a főállású nevelőszülő, és én voltam a segítőtárs. Most én lettem a főállású nevelőszülő, feleségem pedig visszament a szakmájába dolgozni: óvodapedagógusként. Azért döntöttünk így, mert amíg kicsik voltak a kicsik, addig az ellátásuk az ő szakmája volt

(gondozónői és óvónői képesítése van), az iskolásoknak a tanulásban inkább én tudtam segíteni. Ez a felállás aztán végig megmaradt.

Örökbefogadás

A hozzánk kihelyezett gyermekek státusa nem volt egyforma. Volt közöttük olyan is, akit örökbe lehetett fogadni. Fölmerült bennünk a gondolat, hogy ezt akár mi is megtehetnénk. Ha mi nem fogadjuk örökbe, akkor elvileg az a feladatunk, hogy felkészítsük arra, esetleg egy másik család fogadja örökbe. Ez a szempont azonban nem játszott döntő szerepet a továbbiakban. Inkább arra gondoltunk, hogy ha valamelyik gyermeket örökbe fogadjuk, annak a helyzete stabilabbá válik, már nem szólhat bele élete alakulásába a vér szerinti család, megszűnik a kettősség, a kétség, hogy hová is tartozik ő valójában.

El is indítottunk egy örökbefogadási eljárást. Nem gondoltuk előre, hogy ez a többi gyerekből milyen érzelmeket válthat ki: féltékenységet, irigységet, értetlenséget: miért pont azt, és miért nem őt fogadjuk örökbe? Ezért félbehagytuk a folyamatot. Megoldást végül is az hozott, hogy időközben megváltozott a törvény, és emiatt megváltozott az örökbe fogadni kívánt gyermek státusza. Most már ha akartuk volna, sem fogadhattuk volna örökbe.

Az örökbefogadás gondolata ezzel még nem halt ki belőlünk. Próbálkoztunk másik gyerekekkel is. Ismét csak az lebegett a szemünk előtt, hogy az ő jövője biztosabbá váljon. Ez a manőver sikerrel járt. Örökbe fogadtuk, a nevünkre vettük. Akkor még nem gondoltunk arra, hogy ezzel gazdaságilag egy kicsit hátrányos helyzetbe hoztuk őt. Nem jár utána gondozási díj, és elesik az otthoneremtési támogatástól is.

Az örökbe fogadott gyermek helyére elvileg újabb gyermeket lehetett volna kihelyezni. Bár ez egy kicsit ellentmondásos dolog, hiszen ugyanazt a munkát végeztük továbbra is, csak most már kevesebb pénzből kellett kijönnünk.

Maradt még egy örökbe fogadható gyermekünk. Időnként rákérdeztek, hogy nem tervezzük-e az ő örökbefogadását is. Ekkor már láttuk, hogy ennek nem csak előnyei

vannak, hanem hátrányai is. Nem akartuk anyagilag hátrányos helyzetbe hozni a gyermeket. Mivel más örökbefogadó nem jelentkezett, továbbra is nálunk maradt. Azóta már megkapta az otthonteremtési támogatást, lakáscélú megtakarítási konstrukció keretében a bankban van a pénze.

Az egyéni sorsok alakulása dióhéjban

Karcsit még akkor kaptuk, amikor még nem lehettünk hivatásos nevelőszülők. Ez azzal az előnnyel járt, hogy elég sok idő jutott a beilleszkedésre a következő gyermek érkezéséig.

Karcsinak nagy lemaradással kellett megküzdenie. Háromévesen nem volt szobatiszta, és nem tudott beszélni. Ez valószínűleg a születéskori oxigénhiányos állapotnak és az ingerszegény környezetnek lehetett a következménye.

Minden újdonság volt neki, még a villanykapcsoló is. A nyitott ágyon sem tudott elaludni, csak az ágyneműtartóban, mert az hasonlított az azelőtti (ládászerű) ágához. A magas fűben is teljesen elveszettnek érezte magát. Mindent játékot szétszedett, mintha LEGO-ból lett volna, akár csavaros volt, akár ragasztott.

Akkor került óvodába, amikor vidékre költöztünk. Ott kezdte az iskolát is. A Pestre visszaköltözés után először a közeli iskolába járt, aztán beírtuk egy alapítványi fejlesztő iskolába (Oltalom), onnan egy másik fejlesztő iskolába került (Nyitott Világ).

A 8. osztály elvégzése után a Gödi Piarista Szakmunkásképző Iskolába ment, ahol kőfaragást tanult. Magatartási problémák miatt innen eltanácsolták. Az utolsó tanévet egy pesti iskolában végezte, kőfaragó szakmunkás bizonyítványt szerzett.

Egy jó nevű cégnél kapott állást. Ott dolgozott egészen addig, amíg nem jött egy „jóbarát”, akinek a kedvéért kilépett, hogy majd együtt mennek valahova máshova dolgozni. Ebből nem lett semmi. Dolgozni nem járt, de mulatozni igen. Ez az életformája nagyon rossz hatással volt az egész családra, ezért úgy gondoltuk, hogy próbáljon önállóan élni. Egy utógondozó otthonba költözött, tehát nem kellett egészen

egyedül lennie, de sokkal nagyobb volt a szabadsága. Nem sokáig tudott meglenni ott. Elhagyta az otthont.

Ettől kezdve hol külföldön, hol itthon élte a maga életét. Beszámolói zavarosak és hihetetlenek voltak. Legutóbb a tv-ben láttuk, a Balázs-show-ban.

Elza 11 évesen került hozzánk. Ezt megelőzően csak rövid ideig volt az intézetben, bekerüléséig az édesanyjával élt. Csak éppen nem járt iskolába. Két évet járt ugyan, írni és olvasni tudott, de bizonyítványa nem volt egyetlen osztályról sem.

Különórák és magántanárok segítségével levizsgáztattuk az első három osztályból még Budapesten. A következő szeptemberben kezdte a negyedik osztályt a vidéki általános iskolában.

A családba illeszkedését nehezítette, hogy eddig egyke volt, mostantól egy lett a sok közül. Nem is a legnagyobb, nem is a legkisebb. Szemmel láthatóan zavarta, hogy mindenki inkább a kis kétéves, eleven Kornélra figyel. Azt is nehezményezte, hogy nem őt akarjuk örökbe fogadni, hanem egy másikat. Emiatt akkor föl is függesztettük az eljárást. (Ezt már feljebb is említettem.)

Úgy tűnt, hogy Elzának nem igazán jó a „sokadik” hely. Talán jót tenne neki, ha olyan helyre kerülne, ahol ismét csak órá figyelnek. Már korábban is volt kapcsolatunk a nagymamájával és a nagynénjével. Végül nagynénje és annak férje vállalta, hogy Elza hozzájuk költözzön.

Úgy tudjuk, hogy ott sem bírta sokáig, és valahova továbbment.

Kornél aranyos, élénk kiskölyök volt. Veszélyt nem ismert.

A községi óvodából szépen elballagtatták. Budapesten kezdte volna az iskolát, de a tanító néni hamar kiállította róla a bizonyítványt: jobb lenne, ha még egy évre visszamenne az óvodába. Így is lett: két hét múlva újra óvodába járt. Utólag megállapíthatjuk, jót tett neki ez az egy év halasztás. Ő az, aki végül le is érettségizett.

Első osztálytól kezdve tanult hegedülni. Később a helyi iskolából átírtuk a Kodály Zoltán Kórusiskolába. Mivel kezdett linkeskedni, kihasználni a nagy távolságot az otthon és az iskola között, áthoztuk egy másik közeli iskolába. De a hegedülést 8. osztályig tovább folytatta.

A fölöttünk levő lakásban lakott az egyik osztálytársa. Vele együtt ment aztán a középiskolába. A középiskola végzése közben jogosítványt is szerzett. Az érettségi utáni iskolai próbálkozásai már sikertelennek bizonyultak. Jelenleg önálló lakásban él. Éjszakánként dolgozik egy újságszétosztó cégnél. Hosszú szünet után most újra elővette a hegedűjét, leginkább a barátnője kedvéért.

Az utóbbi években sikerült jó kapcsolatot kiépítenie a nála 13 évvel idősebb nővérével. Szabadnapjait gyakran tölti nálunk.

Robival négyéves korában találkoztunk vele. Már az első alkalommal anyunak-apunak szólított minket. Az asztmája miatt sokat jártunk vele kórházba, szanatóriumba. Magatartásával már az óvodában is gondok voltak. Ezek csak fokozódtak az iskolában. Kerestük a számára leginkább megfelelő iskolát. Így került felső tagozatban a Nyitott Világ Fejlesztő Iskolába.

Sajnos 14 éves korára nagyon megromlott vele a kapcsolat. Veszélyeztetve láttuk a többi gyermek, sőt az egész család sorsát. Fájdalmas lépésre szántuk el magunkat: megváltunk tőle. Azt reméltük, hogy így a család többi tagjának az élete normális mederben folyhat tovább.

Emesét egyéves korában kaptuk. Bár hamar családba került, mégis begyűjtött néhány kellemetlen élményt, ami tán még most is dolgozik a tudatalattijában. Fél az egyedüllétől, fél attól, hogy elhagyjuk. Édesanyja ugyanis három hónapos korában egyik napról a másikra elhagyta.

Emese is több iskolába járt. Kezdte a Kodály Kórusiskolában. Miután kiderült, hogy dislexiás, nem javasolták neki a zenei tanulmányokat, mivel ott éppen az egymással összekeverhető betűkkel kell dolgozni (d, b, g). A harmadik osztályt már a Csillagszem fejlesztő iskolában végezte. Negyedikre visszajött a közeli normál iskolába, de matematikából fölmentést kapott. Ötödik osztályban igazolást kellett volna beszereznie a matematikai felmentés meghosszabbítására. Az áthelyező bizottság azonban úgy döntött, jobb lesz neki, ha a kiegészítő iskolában folytatja a tanulást. Igaz, ott már hatodikos lehet. Így aztán ötödik félév előtt pár nappal átment a hatodik osztályba. Azóta sincs neki ötödikes bizonyítványa. Az áttérést követő napokban így nyilatkozott: „Most már értem, amit mondanak az iskolában.” Azt gondolom, hogy ez az áttérés sok felesleges szenvedéstől és kínlódástól mentett meg minket.

A 10. osztály elvégzése után a péceli mezőgazdasági iskolában lótenyésztést tanult. Utolsó pillanatban sikerült itt is érvényesíteni számára a matekfelmentést, hogy megkaphassa a szakmunkás bizonyítványt.

Angéla Elza helyére jött. Róla azt állapították meg, hogy talán képezhető (IQ = 48). Ő eleve a kiegészítő iskolában kezdte. És ő az egyetlen, aki végig egy iskolába járt. A 10. osztály elvégzése után gazdaszonyképző osztályban tanult volna tovább, háztartási ismereteket, sütést-főzést, gyereknevelést stb. Mivel kevesen jelentkeztek erre a szakra, nem indították el az osztályt. Maradt a szabás-varrás, de ez sehogy sem ment neki. Lépni kellett. Sikerült átvinni az esztergomi Kolping Iskolába: ott dajkaképző osztályba járhatott. Már korábban is mindene volt a kisbaba. A játszótérre sem azért járt ki már évek óta, hogy játsszon, hanem azért, hogy más anyukák kisbabáit tutujgassa, hintáztassa, tologassa.

A dajka bizonyítványt ugyan megszerezte, de dajka állást nem sikerült kapnia. Ezért mosogatással, takarítással keresi kenyerét.

Fiú barátai biztatták föl, hogy költözzön el otthonról. Végül előbb ő is utógondozó otthonba ment, de ott nem tudott megmaradni. Inkább az egyik fiúhoz költözött. Aztán a másikhoz.

Néha-néha telefonál.. Idén néhány napot nálunk töltött.

A „jóbarátok”

Azt jól tudtuk, hogy a kamaszkor táján már nagyobb szava van a kortárs csoport tagjainak, mint a szülőknek. Ez alól a mi gyermekeink sem voltak kivételek. Öltözködésben, szórakozásban, iskolaválasztásban a barátok szava volt a döntő. Ráadásul annak érdekében, hogy valahogy elfogadja őket a baráti kör, próbáltak mindenben megfelelni az elvárásaiknak. Ennek az lett a következménye, hogy az egyik barát csavarogni, a másik inni, a harmadik éjszakai munkára hívta őket – és ők mentek. Az ital és a cigaretta is hamar bevett szokássá lett.

Ilyen „jóbarátok” hamar kerültek mindegyiknek. Az egyiket arra vették rá, hogy hagyja ott a jól fizető állását. A másikat arra, hogy költözzék el tőlünk. Jöttek vele, hogy most azonnal adjuk ki a holmiját, mert már költözik is. Akkor még meg tudtuk győzni, hogy ez nem ilyen egyszerű. De a bogarat betették a fülébe, és attól kezdve azon volt, hogy minél előbb elmehessen.

Aztán a barátok eltűntek, ők pedig ott maradtak a megoldhatatlannak tűnő problémáikkal. Csapódtak ide-oda. Próbálkoztak ezzel-azzal. Egyelőre egyáltalán nem látszik megnyugtatónak a helyzetük.

Egy vigaszom maradt csupán. Erősen bízom abban, hogy a Gondviselés nem vette le róluk végleg a kezét, és kisebb kitérők után mégis csak révbe érnek.

Egy tanulság

Ezen a ponton kétségeim támadtak a bevezetőben többször említett véletlennel kapcsolatban, amit akár Gondviselésnek is nevezhetnék. Miért pont ilyen barátokkal hozta őket össze a sors? Vagy tán egyéb törvények is közrejátszanak? Megtalálja zsák a foltját? Hasonló a hasonlónak örül? Ez lett volna megírva a csillagokban? Vagy túlon túl védett körülmények közt nevelkedtek? Nem készítettük föl eléggé őket az önálló gondolkodásra, döntésre, a saját útjuk megkeresésére? Ez talán a legsúlyosabb tanulsága ennek az egész történetnek.

A jó megoldásra nincsenek ötleteim. Csak azt tudom javasolni az utánunk jövőknek, hogy erre készüljenek föl jó előre. Megérne néhány konzultációt, szakmai előadást, felkészítő tanfolyamot, hiszen sok év megfeszített munkája veszhet kárba egy pillanat alatt.

Egy ötletem azért mégis van. Azt gondolom, hogy ha sikerül még kisgyermekkorban egy olyan közösségbe beépíteni ezeket a gyerekeket, ahol értelmes célokért dolgoznak (pl. énekkar, sportegyesület, túraszakosztály, cserkészlet, vallási közösség), akkor az megtartó erő lesz számukra kamaszkorban is. Sőt talán még később is.

Egy kis statisztika

Az alábbi felsorolásban a nevek mellett álló szám azt mutatja, hogy az illető gyermek hány évet töltött nálunk, a zárójelbe tett számok pedig azt, hogy hány éves korában jött, illetve ment el.

Elza	3	(11–14)
Karcsi	17	(3–20)
Robi	10	(4–14)
Angéla	15	(4–19)
Kornél	20	(2 – 22)
Emese	19	(1 – 20) (Ő még ma is velünk él.)

Az átlag 14 év.

A fenti statisztikában nem vettem figyelembe Palit, aki csak néhány hónapig lakott nálunk. Az ő helyzete a többiekétől eltérő volt; csak azért került átmenetileg gondozásba, mert édesanyja, aki egyedül nevelte őt, egy időre kórházi kezelésre szorult. Mivel eredetileg közel laktak hozzánk, így továbbra is járhatott a régi iskolájába. Nem kellett sem iskolát váltania, sem messzebbre utazgatnia nap mint nap.

Hatásfok

A fenti hat gyermekből négy érte el nálunk a nagykorúságot. Közülük egynek sikerült leérettségiznie, de a továbbtanulási kísérletei már nem jártak eredménnyel. A többiek szakmát szereztek: kőfaragó, dajka, illetve lótenyésztő vizsgát tettek. Közülük csak a kőfaragó tudott a szakmájában elhelyezkedni. A többiek egyéb munkák vállalásával keresik mindennapi kenyerüket.

Ez a hatásfok-vizsgálat önmagában semmit sem mond. Csak az iskolázatásról jelez valamit. De ebből nem derül ki, hogy mihez képest érték el ezt a szintet, hogy egy-egy gyermek mekkora hátránnyal indult (pl.: születés kori oxigénhiány, alkoholista szülő), milyen tanulási nehézségekkel kellett megküzdenie (dislexia, discalculia), milyen volt az átlagos egészségi állapota (asztma, pigmenthiány). Azt sem lehet pontosan tudni, mennyire befolyásolták a teljesítményeiket a pici korban elszenvedett lelki megpróbáltatások, hányattatások. Azt gondolom, hogy a kis korban szerzett lelki sérülések feldolgozására nagyobb gondot kellene fordítani. Ez lehetne a másik lényeges tanulsága a mi történetünknek a jövőre nézve.

A hatásfok-vizsgálat azt sem képes kimutatni, hogy lelkiekben mennyire gazdagodtak a gyerekek a nálunk töltött évek alatt, hogy érzelmileg fejlődtek-e, stabilizálódtak-e. Lehet, hogy ezt bizonyos vizsgálatokkal mérni lehetne, de ilyen vizsgálatokat mi nem végeztünk.

Felnőtt gyermekeink visszatekintése

Saját gyermekeink különféleképpen élték meg ezt a vállalkozást. Aki korban legközelebb állt a jövevényekhez, azt fájdalmasan érintette, hogy az ő játékait tönkretették, sőt eladták. A mi küszködésünk látványa sem tette őt igazán boldoggá.

Egyik nagylányunk főleg az előnyökre emlékszik: a közös nyaralásokra, a költözésre, a sok új ismerősre. Ő szívesen pátyolgatta a kicsiket. Hamar megmutatkozott pedagógus vénája. Tanári pályájához sok segítséggel szolgáltak az otthoni tapasztalatok.

Másik nagylányunk sommás véleménye: „Ez nem volt normális család.”

Mégis...

„Kiment a magvető magot vetni. Amint vetett, némely szem az útfélre esett, eltaposták, és az égi madarak felcsipegették. Némely meg köves helyre esett. Alighogy kikelt, elszáradt, mert nem volt nedvessége. Némely pedig tövisek közé hullott. A tövisek felnőttek vele együtt, és elfojtották. A többi jó földbe hullott, kikelt, és százszoros termést hozott.” (Lukács 8, 5–8.)

A bibliai példabeszédben Isten a magvető. A mag az ő igéje. Tudván tudja, hogy nem minden mag fog kikelni és termést hozni. *Mégis* vet, szórja a magot.

Azt gondolom, hogy bár én sem várhatok 100%-os sikert a nevelőszülői munkában, mégis végezni kell. Egyáltalán nem bánom, hogy belevágtunk.

Amikor nekikezdtünk, még sok mindent nem láttunk előre, kicsit felkészületlenek voltunk. Ezért határozottan állítom, hogy a nevelőszülői munka megkezdése előtt szükséges a felkészítés, a képzés, a vizsga. Így sok zsákutca elkerülhető.

